

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

I

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 1 (346), January, 1977, Vol. XXX .

Головний Редактор Григорій Драбат
Розділ «Література і Мистецтво» редагує Леонід Полтава

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1977-ий РІК

Країна	Річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окремє число
Австралія	20 дол.	10 дол.	6 дол.	2 дол.
Австрія	300 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	30 шіл.
Аргентина	1000 пез.	500 пез.	270 пез.	90 пез.
Бельгія	600 б.фр.	300 б.фр.	180 б.фр.	60 б.фр.
В. Британія	10 ф.	5 ф.	2,70 ф.	90 п.
Канада	25 дол.	12,50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
США	25 дол.	12,50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
Німеччина	50 н.м.	25 н.м.	15 н.м.	5 н.м.
Франція	80 фр.	40 фр.	25 фр.	9 фр.
Швеція	100 кор.	50 кор.	30 кор.	10 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І КУЛЬТУРНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1 (346)

СІЧЕНЬ, 1977

Річник XXX

Зміст I-ої книжки

АЛЛА КОССОВСЬКА: КРУТЯНСКИМ ГЕРОЯМ	3
<u>Проблеми національного визволення</u>	
ДМИТРО ЛЕВЧУК: СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ ТА НАШІ ЗАВДАННЯ	4
ВАСИЛЬ ГАЛЬЧЕНКО: АВН — ПРАПОРНОСЕЦЬ ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ	15
— В ОБОРОНІ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ І ЛЮДСЬКИХ ПРАВ (Становище Конференції АВН)	19
— ПРОТИ ДОКТРИНИ ЗОННЕНФЕЛЬДА, В ОБОРОНІ ПЕРЕСЛІДУ- ВАНИХ ЦЕРКОВ	21
<u>Документи з московських концтаборів</u>	
СИМЧИЧ М. В.: ЗАЯВА КОЛИШНЬОГО ВОЯКА УПА	23
ІГОР КАЛИНЕЦЬ: «ПОХОРОН ДРУГА» (Світська хроніка)	27
МОТРЮК М.: ЛИСТ СИНОВІ	29
ОТЕЦЬ ВАСИЛЬ РОМАНЮК: ПРОТЕСТИ, ЗАЯВИ І ЗВЕРНЕННЯ	31
<u>До джерел духової скарбниці</u>	
Д-Р МИХАЙЛО КУШНІР: ПРОБЛЕМИ ЖИВОЇ ТРАДИЦІЇ	36
МИТР. ПРОТ. М. ОВЧАРЕНКО: ПРО ВЕЗКОНЕЧНІСТЬ І НІЩО	43
<u>Шкільництво і освіта</u>	
Д-Р ГРИГОРІЙ ВАСЬКОВИЧ: ШКІЛЬНИЦТВО В УКРАЇНІ — 1905-1920 РОКИ (6)	52
ПРОФ. МИХАЙЛО ПРОЦЬ: НАРИС РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬО- ГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 1945-1956 РОКАХ (5)	63
<u>Мистецтво і народна творчість</u>	
Г. Н. ЛОГВИН: ПО УКРАЇНІ (Стародавні мистецькі пам'ятки, 8)	70
ОЛЕКСА ВОРОПАЙ: УКРАЇНСЬКА ОПОВІДНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ (5)	87
<u>З галерії творчості наших письменників</u>	
Д-Р МИКОЛА М. АРКАС: ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ (17)	97
ПРОФ. ІВАН КРИЛОВ: ПІД ДАМОКЛОВИМ МЕЧЕМ	100
<u>Літературно-мистецька панорама</u>	
ІВАН ЛЕВАДНИЙ: ТАЛАНОВИТИЙ ДРАМАТУРГ І ПОЕТ	112
<u>До історії ОУН</u>	
Д-Р ПЕТРО МІРЧУК: СПРАВА ВБИВСТВА Т. ГОЛУФКА	117
*	
ПРОФ. Я. РУДИНСЬКИЙ: «УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ШЕКСПІРОВИХ СОНЕТІВ» — О. ПРОКОПІВ	125
ВІДИЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ — Інженер Євген Ляхович, Професор Олександр Негрицький-Грановський, Отець мит. Василь Лаба, Професор доктор Василь Плющ	127

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

УСПЕНСЬКИЙ СОБОР КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ, 1073-1078 РОКИ.

РЕСТАВРАЦІЯ 1722-1729 РР. (Фото 1940 р.)

Алла КОССОВСЬКА

КРУТЯНСЬКИМ ГЕРОЯМ

Принесіть полум'яні троянди
В пам'ять юних, гарячих сердець,
І розсипте сліз діаманти,
Бо серця ті згасила вже смерть.

Бо вони ж не жаліли юности
І свого не щадили життя,
Щоб правду свою, як зорю нести
На прапорах, багнетах, в серцях.

І коли ми, в добробут залюблені,
Раз на рік дружньо сходимось тут,
Значить, що не зовсім загублене
Почуття до юних героїв Крут.

Значить, що в серцях заспокоєних
Все ще вогник пригаслий горить,
І що може ще стати героєм
Той, що десь мовчки сидить.

Може цей, може той, може третій
В слушний час піднесе знамено,
І, настромлене на гострім багнеті,
Затріпоче на вітрі воно.

Може, будуть це знову завзяті,
Молоді, повні сил, юнаки,
Що роздмухають слави багаття,
Щоб воно не згасало віки.

І підвівши нас всіх за собою,
Поведуть у звияжний герць,
У пам'ять юних крутянських героїв,
Перемігших смертю смерть!

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ

Дмитро ЛЕВЧУК

СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ ТА НАШІ ЗАВДАННЯ

1. Реалітетники у «межовій ситуації»

Мої наочні спостереження перебігу першої світової війни Росії з Центральними державами, революційних подій і громадянської війни в російській імперії, переживання під соціалістичними експериментами московсько-большевицької влади протягом 25-ти років у ролі службовця (правника-економіста), перебування в Європі та Америці на протязі 33-ох років у ролі працівника громадських і політичних організацій, журналіста, публіциста і спостерігача за перебігом світової політики, зокрема московсько-большевицької, оцей, можна сказати, тривалий трудовий стаж дає мені підставу «брати голос» в оцінці становища в сучасній Україні й у визначуванні наших завдань на шляху визвольних змагань за самостійну Українську державу.

Не приховую й факту, що до такого «виступу» спонукали мене й політичні середовища на еміграції — організатори Конгресу Української Вільної Політичної Думки (КУВПД), конкретно ж — УРДП, ОУНз і УНДО. Оці середовища, точніше частина від розколу згаданих середовищ, що тепер утворили КУВПД, пропагують концепцію т. зв. реальної української політики. Вони вважають, що «незалежно від нашого ставлення, справа України сьогодні — це справа такого чи іншого вирішення стану речей у цілому СРСР, або ж — справа вирішення долі самого СРСР взагалі» (З доповіді В. І. Гришка на сесії КУВПД). Тому висуюють насамперед боротьбу за демократизацію всього СРСР, а звідси — й за реалізацію конституційних прав УРСР, включно із виходом зі складу т. зв. СРСР.

Для обґрунтування своїх позицій дають і відповідну оцінку становища в сучасній Україні. Подаємо тут головні їх тези, викладені в доповіді згадуваного вже В. І. Гришка, почесного голови УРДП, виголошеної на з'їзді цієї партії у травні 1975 року (див. «Свобода», 10 червня 1975 р.) на тему «Час на перегляд і час на зміни», і частково в його доповіді на сесії КУВПД (див. «Укр. Вісті», 20 червня 1976 р.) під назвою «Оцінка становища в Україні...» Перша теза, за твердженням доповідача, «Межова ситуація» — «це та ситуація смертельної небез-

пеки, яка виникла для самого дальшого національного існування українського народу на його батьківщині. Конкретніше ж — йдеться про фактичне приречення його в ССРСР на національну смерть тією національною політикою Москви, яку проголошено програмою КПСС ще 1961 р., але здійснення її повною силою розгорнено саме тепер, у 70-ті роки».

Друга теза у В. Гришка звучить так: «Я вже згадував про національну недорозвиненість нашого народу через те, що йому не довелося пожити досить тривалий історичний період справді незалежно-державним життям, у якому тільки формуються народи у повноцінну внутрішньо цільну, національну особистість. Саме тому про українську націю один із західноєвропейських спостерігачів сказав, що вона, мовляв, «ще заслаба, щоб жити повноцінним національним життям, але вже засильна, щоб умерти».

Третя теза В. Гришка така: «Слушно мовиться в останньому 7-8-му випуску самовидавного «Укр. Вісника», що насправді українців, які такими є не тільки за назвою, в Україні тепер менше, ніж це показує навіть тенденційно зменшена формальна кількість українців за сучасною офіційною статистикою в ССРСР, і до того ж є постійна тенденція до дальшого зменшення». А далі В. Гришко покликався на тих, що відвідували рідний край (очевидно, на якусь «бабу Палажку» чи «пані докторову», — Д. Л.), і ніби підтвердили, що «не менше половини українців сьогодні вже можна вважати за «українські мертві душі», а серед «живих» більшість «пристосуванська маса».

І почесний голова УРДП, він же лідер КУВПД, В. І. Гришко, зробив ось який підсумок:

«Такий стан українського національного буття на батьківщині сьогодні, і висновок з цього один: цей стан безумовно дуже далекий від того, який звичайно характеризується в нас такими бойовими національно-патріотичними фразами, як «Воююча Україна», «Нація в боротьбі», «Визвольний фронт у дії», «Київ проти Москви в авангарді визвольної революції народів» і тому подібне» (див. «Свобода», 13 червня 1975 р.).

На підставі отих трьох основних «положень», організований із частин УРДП, ОУНз і УНДО, КУВПД пропагує «перегляд і зміни в українському національно-політичному змаганні на батьківщині», пристосування нашої визвольної політики до реальної дійсності, щоб змагатися з ворогом із «позиції усвідомлення слабости власних сил», бо це, мовляв, «єдиний український вибір сьогодні». Лідер УРДП В. Гришко твердить: «Коли не сила подолати силу, тоді треба мобілізувати розум; а це значить: сконцентрувати всі свої зусилля не на конфронтації з силою ворога, а на використанні його слабостей, тих, що природно властиві йому самому, і тих, що закладені в об'єктивних обставинах».

Іншими словами, Гришків «розум» каже застосувати постулати т. зв. реалітетної політики, принципи якої досить відомі нашій громадськості.

Тепер подумаймо над кожною тезою В. Гришка і зробімо оцінку їх підстав. Перша: «Межова ситуація» — це «ситуація смертельної небезпеки, яка виникла — за словами В. Гришка — для самого дальшого національного існування українського народу на його батьківщині». А таких «межових ситуацій» у війнах козацтва з польською шляхтою було багато, проте український народ під проводом гетьмана Богдана Хмельницького не тільки не вмер національно, а й відновив свою державність у вигляді Гетьманщини, яка проіснувала аж до другої половини XVIII стол., себто понад сто років. За Гетьманщини також було чимало «межових ситуацій» і «смертельних небезпек» для існування українського народу. Але він боровся, багато, дуже багато пролив крові — своєї і ворожої. Навіть тоді, коли втратив свою державну автономію, він не перестав існувати як нація. Об'єктивно оцінюючи життя-буття українського народу від ліквідації Гетьманщини до революції 1917 року, то й цей час не був «пропащим», хоч здавалося, що «межова ситуація», в якій опинився український нарід, поглинений і поневолений московською імперією, може закінчитися його «національною смертю».

Завдяки активності значної частини національно-свідомої провідної верстви, національному відродженню під впливом огненного слова великого Тараса Шевченка, розвитку революційних рухів у російській імперії та спротивові російській шовіністичній політиці супроти немосковських народів, зокрема супроти України, національна свідомість українського народу зростала і його національно-визвольні прагнення ставали непереможними. Це побачили всі під час вибуху лютневої революції 1917 р., коли не тільки населення українських сіл і містечок, а й значно обмосковчених великих міст вийшло з портретами гетьманів і полковників козацьких часів, домагаючись самостійності України. Тоді «межову ситуацію» чи «смертельну небезпеку» для українського народу як королева язиком злизала навіть в очах найскрайніших безвірників.

А скільки вже було «межових ситуацій» чи «смертельних небезпек» для українського народу в найновіші часи. Було їх безліч. Національне піднесення народу в період Центральної Ради, проголошення самостійності УНР, національне будівництво в період відновлення Гетьманщини, війна УНР з РСФСР за самостійність примусили Москву визнати самостійність т. зв. совєтської України. Але, завоювавши Україну і зліквідувавши Українську державу в 1920-их роках, Москва знову почала витворювати «межові ситуації» — як ось встановлення т. зв. ССРСР, здушення повстання в Україні, кривавий розгул ЧеКа, процеси над інтелігенцією і членами СВУ, ліквідація «куркулів, як кляси», голодова облога України в 1932-33 роках, майже повна ліквідація еле-

ментів «самостійности» т. зв. УССР та проголошення «сталінської конституції» у 1936 році, згідно з якою ССРСР став «єдиним советським государством»,

Після закінчення другої світової війни московсько-большевицькі окупанти криваво розправлялися з цілим українським народом, зокрема з його революційно-визвольними силами (УПА, ОУН), масовими репресіями і жакхливим терором намагалися знищити його, тюрмами і засланнями у Сибір зміцнювали свою владу й поглиблювали свою геноцидну національну політику. А далі — повна уніфікація і зосередження у московському центрі господарського, культурного, навіть спортивного управління у т. зв. суверенних республіках. Отже, це не зовсім так, як пише В. І. Гришко, що «фактичне приречення» українського народу почалося щойно програмою КПСС у 1969 році, а «здійснення її повною силою розгорнено саме тепер, у 70-ті роки». Кривавий московський Дамоклів меч колись царський, а тепер большевицький, висить над Україною вже цілі століття.

Але, не зважаючи на всі «межові ситуації» під час визвольної боротьби українського народу, українська нація не вмерла. Навпаки, ще більше загартувалася її непереможна воля здобути державну самостійність у боротьбі з окупантами. І саме згадана програма КПСС із 1961 року про «злиття» всіх націй в «один советський нарід» породила рух «шестидесятників» і «семидесятників», на який Москва зареагувала посиленням терору, переслідуванням, арештуванням і засланням до тюрем, концтаборів і т. зв. психушок. Проте здійснювання «повною силою» програми КПСС ще більше підсилює опір українського народу, зокрема захисників його національно-державницьких прав. Ув'язнені у тюрмах і концтаборах українські патріоти не тільки протестують, не зрікаючись своїх ідей і переконань, а й відмовляються від т. зв. советського громадянства. Оцей активний національний опір в Україні русифікації і теророві сьогодні вже відомий цілому світові. Навіть московські «дисиденти» — емігранти 70-их років — майже одноголосно підтверджують, що «загострення тепер питання національних рухів в ССРСР приведе до падіння тоталітарного режиму...» (Солженіцин, Барабанов, Агурський, Перех та інші). І ніхто, крім купки т. зв. супердемократів на еміграції, навіть не думає про те, що Москві на цей раз уже вдасться здійснити її народовбивчі наміри. Баламутство поширюють тільки наші реалітетники...

2. Національна недорозвиненість реалітетників

Друга теза реалітетників така: «... Національна недорозвиненість нашого народу через те, що йому не довелося пожити досить тривалий історичний період справді незалежно-державним життям, у якому тільки формуються народи в повноцінну, внутрішню цільну, національну особистість», — так пише лідер УРДП В. Гришко. І зараз же

»обґрунтовує« своє твердження поглядом чужинця (але у своїй інтерпретації), який нібито сказав, що українська нація »ще заслаба, щоб жити повноцінним національним життям, але вже засильна, щоб умерти«.

Так один із головних лідерів наших реалітетників позичає у чужинців розуму, ще й по-своєму інтерпретує його, пристосовуючи до своїх національно-незрілих поглядів. Історія визвольної боротьби українського народу з московськими окупантами (а раніше — і з польськими) якраз заперечує голослівну фразу про »слабість« української нації, і навіть отой чужинець, розум якого В. Гришко взяв на своє »озброєння«, стверджує, що вона »засильна, щоб умерти«, не зважаючи на грізні »межові ситуації«, якими нас залякує лідер реалітетників. Коли народ веде безперервно свою визвольну боротьбу за всяких умов, навіть на двох фронтах проти могутніх і, як здавалося, непереможних імперіалістів-агресорів (так було під час другої світової війни), то він уже повністю національно-зрілий і готовий до свого суверенного державного життя.

Саме тому автор цієї статті у її підзаголовку ставить питання про національну недорозвиненість реалітетників, а не українського народу, бо він уже чинами підтвердив свою політичну й державницьку зрілість.

Наші національно-недорозвинені політики завжди скидають вину за поразки, чи »межові ситуації«, на народ. Від українських справді національно-зрілих провідників вони не хочуть учитися, бо звичайно живуть чужим розумом. Саме тому пригадуємо тут протилежні твердження наших »старших братів«, від яких вони часто позичають розуму. П. Б. Струве (1870-1944), відомий філософ, економіст, політик і публіцист, розглядаючи катастрофу, до якої привела світ ганебна російська революція, пише: »Звичайне ходяче обвинувачення за цю катастрофу виявляється у посиланні на неучтво і некультурність народу. Однак, таке пояснення не може жодною мірою задовольнити ні політика, який, як відповідальний учасник подій, обговорює їх реальний зміст, ні історика, який об'єктивно аналізує їх і порівнює з минулим свого і чужих народів«. Подавши приклади з історії російського народу, він приходить до такого висновку: »Посилання на некультурність народних мас, сказавши відверто, ми повинні рішуче відхилити, як глупоту« (Збірник »Из глубины«, 1967, стор. 290-291).

Таке твердження П. Струве ще більшою мірою стосується до України, бо український народ культурно стоїть незрівняно вище, ніж московський народ. Причини наших поразок не в »національній незрілості« нашого народу, а в тих політиків, що вживають такого обвинувачення народних мас для виправдання чи обґрунтування своєї недолугости. Вячеслав Липинський зробив слушний висновок із наших визвольних змагань у 1918-1920 роках; він пише:

«Соціалісти-революціонери (есери) своєю «політичною діяльністю» підрізали морально єдину українську національну силу, яка могла встоятись проти большевизму: вони підрізали хазяйновите, хліборобське, більше чи менше, українське землевласницьке селянство. І, ослабивши українського «пана» й «куркуля», підготували на Україні панування «вохри» та «комбедів». Замість явити світові «нове слово» української соціалізації, вони розвиток хліборобської культури на Україні повернули на століття назад... Підготовлене українськими есерствующими інтелігентами панування большевиків стало впоперек шляху національного відродження України...» («Листи...», стор. 171-172).

Далі В. Липинський пише про наш народ таке: «Ми маємо незвичайно здібну, сильну, здорову народну масу з окремою мовою, окремою своєрідною культурою, масу, що компактно живе на точно означеній території. Маємо, отже, основні статичні елементи нації, які в теорії завжди можуть служити підставою для бажання перетворити їх в елементи динамічні: для зформування з нашої невідомої етнографічної маси — свідомої та зорганізованої державної нації. Але на практиці, за винятком двох діб у нашій історії — варязько-князівської та шляхецько-козацької — зорганізування нашої етнографічної маси не вдалося. Не вдалося воно тому, що за винятком тих двох діб не знайшлося на нашій національній території групи людей настільки авторитетної, щоб зуміла біля себе об'єднати величезну більшість української етнографічної маси, і настільки сильної, щоб могла всі зовнішні ворожі наскоки відбити та всі внутрішні деструктивні руїнницькі течії серед власного народу побороти, міцну власну організацію для цього створивши» («Листи...», стор. 68).

Хто знає, студіює і аналізує історію України, той виразно бачить, що перешкоджало перетворити українські етнографічні народні маси на повнозрілу й повноцінну націю. «Недорозвиненість» народу аж ніяк не вияснює причин, чому Україна стільки переживала і переживає «межових ситуацій» і ще досі не здобула своєї державної незалежності. Насправді, йде про відновлення Української держави, а не про її створення, бо українська державність уже має своє багате історичне минуле. Київська (Русь-Україна), Галицько-Волинська і Литовсько-Руська держави існували аж до 14-го століття. Після Люблінської унії у 1569 році, коли Україна опинилась під польським пануванням, починається козацький рух і розгортається визвольна боротьба українського народу, яка завершилась відновленням Української, козацької держави. Іван Франко писав:

«На Лівобережній Україні... козацька організація, не зважаючи на нівеляційну політику Москви, все таки витворює досить самостійне суспільно-політичне тіло, т. зв. Гетьманщину, яка, перебувши часи царського та бюрократичного автократизму, все таки зберегла найкращі козацькі традиції, як підвалину нового національного розвою України» (цит. за проф. Оглоблином: «Опанас Болосевич», стор. 11).

Як бачимо, в нас були всі підстави для того, щоб «статичні елементи нації» у відповідний час перетворити на динамічні, як це сталося, напр., у часи Хмельниччини. На жаль, у той час, коли в огні національних революцій валилася російська імперія, національний провід революції в Україні захопили групи українських соціал-революціонерів і соціал-демократів, відсунувши від керівництва несоціалістичні партії і політичні організації. Вони захищали інтереси тільки «трудового народу», який розуміли як «селянські спілки» бідноти і пролетарські робітничі організації, що складалися, переважно, з чужого, неукраїнського, елементу. Наші соціалісти захоплювались «будовою соціалізму» у світі, інтернаціональними ідеями, імпортованими з Московщини, а не будовою Української національної держави на своїй етнографічній території. Тому й не могли об'єднати навколо себе цілого українського народу, або, принаймні, більшої його частини, щоб зорганізувати силу, необхідну для державного будівництва і забезпечення самостійності України. Навпаки, мавши провід у своїх руках, вони поставилися вороже до українських традиційно-консервативних селянських мас, які прагнули жити й працювати на своїй землі, на своєму власному господарстві, поборювали самостійницькі, націоналістичні ідеї М. Міхновського та його послідовників. Саме тому В. Липинський писав:

«Коли відродження нації відбувається без національного ідеалізму, без любови до цілої нації в усіх її клясах і групах, без того ідейного національного патосу, того романтичного захоплення образом нової волі і незалежності нації, що йшло впарі з відродженням усіх європейських народів, то в наслідок того із самого поняття нації викидається весь його живий, творчий зміст».

І далі В. Липинський робить такий висновок:

«Цей національний меркантилізм (в даному випадку гендлярство землею, — Д. Л.) глибоко розложив і здеморалізував усю, без винятку, нашу націю. Україна — десятина... Бери і бий! Не дай і бий! Тому Центральна Рада, братаючись із Керенським, видала свій знаменитий Третій універсал і пустила з димом усю цивілізаційну хліборобську працю на Україні. Тому «земельні собственнікі» раділи, коли німці розігнали Центральну Раду. Тому останній кабінет міністрів за Гетьманщини пішов на вудку провокаторів і проголосив федерацію. Тому Директорія, піднявши повстання проти гетьмана, розвалила свою власну Українську державу, і т. д. і т. д.».

З нашого короткого з'ясування «національної недорозвинености» українського народу, яка стала одною з підставових тез реалітетної політики В. Гришка і цілого КУПВД на чолі з д-ром Фіголем, маємо і відповідь на питання, хто насправді був, і тепер є, національно-недорозвиненим? Хіба не ясно, що група соціалістів за Центральної Ради і Директорії стримувала розгортання всенародного українського руху

заради спілкування з московською «демократією» та в ім'я «збереження здобутків соціалістичної революції», що було однозначне з політикою руйнування хліборобської України (в ті часи вона такою була).

Чи ж можна не дивуватися, що тепер, коли вже проминуло майже 60 років від поразки наших Визвольних змагань і український народ (зокрема під час другої світової війни) виявив свою повну національну зрілість, знову появились голоси про його національну «недорозвиненість», і то з рядів відламів УРДП, ОУНз і УНДО, себто від шукачів шляхів для нової «реальної політики», які завертають колесо історії на старий утопаний шлях капітулянтів.

3. Спотворювання дійсного стану в Україні

Третя теза В. Гришка має за завдання викликати зневіру у власні сили українського народу. Мовляв, «українців, які є такими не тільки за назвою, в Україні тепер менше, ніж це показує навіть тенденційно зменшена формальна кількість українців за сучасною офіційною статистикою в ССРСР, і до того ж є постійна тенденція до дальшого зменшення». До такого твердження із самвидавного «Українського Вісника» (випуск 7-8) В. Гришко додає доповнення «баби Палажки», яка побувала як туристка в Україні й прийшла до висновку, що «не менш як половину із загальної кількості українців в ССРСР сьогодні вже можна вважати за українські «мертві душі», а серед другої половини ще живих чи напівживих — більшість це пасивна пристосованська маса.

Отже, залишаються тільки групки чи одиниці, які ще турбуються долею свого народу, і лідер УРДП каже, що «на думку деяких новіших свідків з України це своєрідне «українське диво» останніх десятиріч». І саме це «диво» примушує його «підбудовувати» свою головну основу для капітулянтської «реальної політики». Від себе він додає таке: «Власне, «українські дива», що періодично з'являються в критичні моменти української історії, це саме і є тим виявом глибинного потенціалу української національної сили, яка рівноважить українську національну слабкість та робить нашу націю «засильною, щоб умерти навіть у тому стані, коли вона «заслаба, щоб жити повноцінним національним життям». Згідно з такою «політичною логікою» В. Гришка, українській нації присуджена безвихідна «межова ситуація», в якій їй ні жити, ні вмерти.

Читаєш такі «розумування» про «українські дива», що їх В. Гришко вирішив використати для обґрунтування політики реалітетників, і не можеш надивуватися. Замість оперувати історичними фактами визвольної боротьби українського народу з найновіших часів, які є запорукою нашої перемоги над московсько-большевицькими окупантами, еміграційні реалітетні політики намагаються вмовити в нас, що така визвольна боротьба неможлива і треба пристосовуватися до «межових

ситуацій» в Україні та змінити нашу визвольну концепцію на пристосовницько-еволюційну.

Нація — стійка історична спільність людей, що визначається соціальними зв'язками певної формації і характеризується специфічними етнічними рисами, зумовленими особливостями економічного й культурного розвитку, спільністю території, мови, побуту, традицій і звичаїв, релігії та історичного минулого. На жаль, навіть цієї елементарної дефініції нації з «Енциклопедії Українознавства» наші реалітети не знають, вони вилучують нашу націю з історичного розвитку народів, як національно недорозвинену масу, що «заслаба, щоб жити» і «засильна, щоб умерти». Відкидають незаперечний факт, що 45-мільйоновий український народ має всі ознаки зрілої нації і, як кожна нація, «є твором історії, себто результатом історичного наростання і розвитку на даній території серед даного расового відмінного колективу, зв'язаного успадкованими по попередніх поколіннях і усталених попередніми стадіями життя статичними прикметами подібності, певних все нових, динамічних — як матеріальних так і духовних — громадськи організуючих (а не руйнуючих!) вартостей» (В. Липинський: «Листи...», стор. 185).

В кожній нації існують активні й пасивні елементи. Всюди і завжди існує активна меншість, яка організує і провадить пасивну більшість. Факт, що не тільки в кожній нації, а й у кожному людському колективі діє активна меншість із нахилом до керування, і пасивна більшість, яка сприймає або відкидає виловлений з активної меншости свій провід, має особливе значення в розвитку народів і людських спільнот.

Завершенням розвитку нації є її належна держава і суверенна влада. Так зв. УССР — це фіктивна «держава», складова частина новітньої московсько-большевицької імперії, точніше — її колонія. Вона позбавлена будь-якого самостійницького управління, в ній силою запроваджений московський поліційно-кагебістський режим. Тому активну меншість українського народу примушують діяти і працювати в інтересах окупанта, згідно із «вказівками» ЦК КПСС.

Національно-свідома провідна верства української нації стала об'єктом терору, переслідування і винищування. На всіх партійних з'їздах, зборах Академії Наук, наукових інститутів, літературно-мистецьких спілок, громадських колективів — московські намісники в Україні ведуть безперервну нагілку на національно-свідому активну меншість, обвинувачують її за «націоналістичні ухили», «недоліки» у виконанні партійних директив на всіх ділянках життя. Після кожного чергового з'їзду КПСС або пленуму ЦК КПСС, як і після таких же з'їздів у т. зв. національних республіках, зміцнюється і розгортається партійна «ударна кампанія» для «побудови комуністичного суспільства», що означає — «злиття націй» у єдиній московсько-большевицькій імперії. Загрожену національно-визвольними рухами імперію, що одночасно опи-

нилась і в перманентній економічно-господарській кризі, московські більшовики намагаються рятувати всіма засобами, в тому й силами інтелігенції — письменників, мистців, працівників культури і науковців, яким партія визначає завдання і виконання плянів.

Але всі ті напружені зусилля Москви рятувати свою імперію і її рабовласницьку систему не дають їй бажаних наслідків. Сільське господарство імперії не тільки «топчється на місці», а й постійно занепадає і уряд т. зв. СРСР примушений купувати зерно і харчі в «капіталістів». На ринку бракує товарів широкого вжитку, в промисловості застаріла технологія, провідні галузі сучасної московсько-більшовицької економіки (радіоелектроніка, хемія, енергетика і т. д.) набагато відстають не тільки від США, а й від невеликих західних країн.

Насильство і сваволя партійних функціонерів у всіх ділянках життя відчувають на власній шкурі всі — робітники, селяни, інтелігенція. Відважніші з-поміж сучасної активної меншости в Україні, переважно з молодшої генерації (Мороз, Чорновіл, Сверстюк і сотки або й тисячі інших) відверто виступають на захист інтересів української нації, її права на свою суверенну державу. За це їх жорстко переслідують і карають — арештують, судять і запроторюють у тюрми й концтабори. Але й там вони не зрікаються своїх національних ідеалів. У «Зверненні українських політ'язнів-націоналістів до Генерального секретаря ОН К. Вальдгайма» читаємо:

«... Москва вже помирилася з тим, що в очах Заходу Советський Союз »не зовсім« демократична держава. З такою світовою опінією ще можна жити. З чим не можна жити в другій половині ХХ сторіччя — то це з обличчям імперії. Тому Москва робить усе, щоб замаскувати імперіяльну суть своєї національної політики і приховати широке незадоволення з московської окупації в Україні, Прибалтиці й на Кавказі... Мета українських націоналістів — не демократизувати чи будь-яким способом удосконалювати форми російського політичного життя. В тому ми зацікавлені тільки як у передумові, яка допомогла б розгортати нашу боротьбу. Наша мета — вихід України з складу СРСР, побудова Української держави. Ця мета суперечить із загарбницьким духом російського імперіялізму, а її здійснення означає розвал російської імперії. Це був би провал відомого прагнення Москви запанувати над цілим світом. Критика московського режиму націоналістами — це розкриття суті Советського Союзу як російської імперії. Така критика загрожує самому існуванню імперії і тому комуністи — передові частини російського імперіялізму — роблять усе, щоб звернути критику СРСР на Заході в бік аналізу соціального й навіть політичного положення громадянина СРСР, але ніяк у бік аналізу міжнародних відносин.

Москва, щоб заховати від Заходу імперіялістичний характер своєї національної політики, не випускає за кордон українців (як і націо-

налістів інших народів СРСР), які мали будь-яке відношення до збройних національно-визвольних змагань під час другої світової війни і після неї, як також у сучасний період. Їх не тільки не випускають, а й жорстоко карають...»

Ось який суспільно-політичний стан в Україні наших днів, він настільки напружений, що вистачить внутрішньої чи зовнішньої іскри, щоб запалити вже вельми нагріту московськими імперіялістичними експериментами атмосферу в країнах поневолених ними народів. Іншими словами, над зненавидженою імперією навис Дамоклів меч, їй смертельно загрожують національно-визвольні революції, які — як твердили наші найбільші мислителі ХХ-го стол. Дмитро Донцов і Вячеслав Липинський — приведуть до остаточного розвалу т. зв. СРСР з його тиранською системою. Тоді український народ не тільки ще раз заманіфестує свою незламну волю жити своїм суверенним національним життям, а й відбудує і забезпечить свою самостійну й соборну державу.

Тому можна (всупереч обманним твердженням наших незрячих реалітетників) говорити про те, що Україна далі бореться, що українська нація у затяжній боротьбі з московськими окупантами, що визвольний фронт діє, а Київ справді в авангарді визвольної революції поневолених Москвою народів. Такі гасла цілком правдиві і своєчасні, вони необхідні нації саме в часи «межових ситуацій» (у нашому розумінні в час загострення національно-визвольної боротьби з окупантами) саме так, як повітря для життя людини.

(Закінчення буде)

Чи Ви вже заплатили передплату «В.Ш.» на 1977 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 30-річчя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

Василь ГАЛЬЧЕНКО

АБН — ПРАПОРОНОСЕЦЬ ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

Антибольшевицький Блок Народів постав у розпалі другої світової війни у Вінницьких лісах, у 1943 році, з ініціативи діячів революційної ОУН. Знаменне те, що під час нарад лісовою дорогою наближався відділ німецької армії, і охоронці з УПА та ОУНР звели з ним бій, здобувши тоді чимало зброї.

Про цей факт мовчать московсько-большевицькі історики та журналісти з-під «кнути». Нічого так Москви не лякає, як ідея розвалу її імперії на національні держави, як гасло АБН — «Воля народам, воля людині». Тому т. зв. советські газети, навперейми одна перед одною, вправляються в очорнюванні АБН, його ідей та діяльності, провідних діячів Центрального Комітету АБН, ЕРС, ВАКЛ, а зокрема голови Проводу ОУН і АБН Ярослава Стецька. Москва розуміє, що українське зерно, посіяне в 1943 році, проростає у різних частинах світу, що серед поневолених народів та їхніх представників на еміграції наростає дійсне чуття єдиної родини, але не за московським «указом», а на базі добровільної співпраці в ім'я здійснення ідеї відновлення державності України, Білорусії, країн Кавказу, Прибалтики та інших. Всі ті вибухи московської люті не можуть ані відштовхнути від праці, ані залякати тих, які вибрали шлях служби рідному народові, рідним народам.

Надходить час штурмової атаки на мури в'язниці народів СРСР, себто новочасної московської імперії. XX-те сторіччя — сторіччя переможного, творчого націоналізму. Його могутньої ходи не змогли ні стримати, ні відхилити такі імперські потуги в нашому віці, як Англія, Франція, Португалія, Іспанія... Молодими державами покритися Африканський материк. Визвольною боротьбою, вимогами з високих трибун, підпіллям, мітингами мас, маршами, голодівками та багатьма іншими засобами і способами — вчора ще поневолені нині стають вільними. Одна по одній колонії здобувають державну незалежність.

Так зв. Советський Союз, як конгломератна імперія, вже втратив позицію керівної сили в опанованих комуністами країнах і тепер наближається до моменту, коли — за висловом української приказки — докочується ниточка до клубочка.

Кілька років тому новочасний герой національно-визвольної боротьби України Валентин Мороз, який кинув у очі Москві гасло «Будем би-

тись!», заявив, що в Україні та в інших так зв. республіках ССРСР »визвольні процеси тільки починаються«... Вони нарастають із дня на день, з місяця на місяць, з року на рік. Політв'язні-українці з Владимирської тюрми прислали до ОН листа, датованого кінцем 1975 року, в якому виразно заявляють, що вони змагаються й будуть змагатися за вихід України зі складу ССРСР та за відновлення Української держави. З московських концтаборів і каторг наші політв'язні заявляють, що для них не буде ні волі, ні щастя, доки в неволі перебуває їхня Батьківщина — Україна.

Подібні думки й подібні заяви передають за кордон в'язні московсько-большевицької імперії різних національностей, а Самвидав поширює їх на території ССРСР та країн-сателітів.

Акселерація боротьби проти ССРСР — цієї рабської Бастилії ХХ століття — нарастає у всьому світі.

Не раз можна почути між деякими українцями за океаном, себто в Америці або Канаді, розмови про те, що діяльність АБН не приносить бажаного успіху. Мовляв, вульгарно кажучи, »гроші збирають, а що роблять конкретно?«

Щоправда, такі розмови це, фактично, винятки. Тотальна більшість свідомих вільних українців (і не лише українців) знає і розуміє діяльність Антибольшевицького Бльоку Народів, як найправильніший і найпевніший шлях визволення. Вже навіть перелік самих видань АБН показує, яку велику працю — муравлину — виконують АБН та його представництва в світі, або на форумі Європейської Ради Свободи чи на форумі Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ). Від Швеції до Німеччини, від Австралії до Бразилії чи США — видання АБН різними мовами доходять до все більшої кількості читачів. Виходять вони англійською, німецькою, шведською, португальською (у Бразилії) мовами, їх багато і не про них тут буде мова.

Представники різних волелюбних народів із найбільшим признанням висловлюються про діяльність і заслуги АБН. Ось, напр., три листи до ЦК АБН, що прийшли наприкінці 1976 року з трьох різних країн світу. Вони виявляють читачам малу частину тієї багатогранної й дуже активної діяльності, яку АБН провадить у світі волі й у світі неволі.

Перший лист із СЕПЕР (Товариства Політично-Економічних і Соціальних Студій) у Сан Павльо (Бразилія) із 17 вересня 1976 р., від його директора проф. Карльо Барб'єра Фільго. Між іншим, він пише:

»...Дякую Вам за вістку з 30 серпня!.. Ми читали тут у пресі про активність української молоді під час Олімпійських ігор у Монреалі. Також »Манхете Магазін«, який не конче є по нашому боці, надрукував на цю тему багато (прикладаємо), подякуйте їм від нас усіх. Ми сподіваємося в недовгому часі одержати вплату для видання »О Екс-

прессо» від п. Білінського. Як знаєте, наш часопис завжди відчинений для Вашого Руху та українських борців за свободу. Ми також із приємністю інформуємо Вас про активність нашої Організації на вечорі під головуванням міністра скарбу Бразилії. Наша установа зформувала нову Раду Директорів та Консультативну Раду, до якої залучені провідники з різних ділянок. Цей успіх додає нам у такій великій країні, як наша, ще більшої заохоти до праці...»

Наприкінці листа з Бразилії сказано: »Сподіваючись зміцнювати наш зв'язок, ми пересилаємо найкращий привіт п. Стецькові та всім групам АБН«.

Другий лист із Японії, датований 22 вересня 1976 року. Його автор — професор Університету Чіба Мейтоку, учасник Конференції ВАКЛ-у. Крім інших справ, проф. Кеїчі Морі пише:

»...Саме тепер Японська Антикомуністична Ліга, яку підтримує п. Кубокі, збудувала новий офіс у місті Чіба. Там працює багато моїх студентів. Чимало років тому я був членом дирекції на великих курсах з мистецтва у Торонті (Канада). Там я знайшов багато друзів серед українців і чехо-словаків. Ми, знавці мистецтва, маємо свою міжнародну організацію...»

Третій лист до ЦК АБН з 27.9.1976 р. з Туреччини, від д-ра Феті Теветоглу.

»Мене призначив турецький уряд на дипломатичний пост заступника Генерального Секретаря Організації Ісляму. Перевожу мою родину до Анкари й виїжджаю для перебрання свого місця призначення до Саудської Арабії. Мені справді дуже прикро, що через ці справи не зможу взяти участі в Конференції АБН 15-17 жовтня 1976 р. в Англії. Це була б честь для мене, як і в минулому в Мюнхені, де я мав приємність брати участь у конференції ЕРС та АБН. Але Ви розумієте, що маю саме тепер так багато обов'язків, що не зможу прибути. Та з попередніх зустрічей я знаю, що й ця Конференція буде дуже успішною і важливою для нашої спільної справи та спільної ідеї... Турецький Відділ ВАКЛ-АПАКЛ та Секретаріат МЕСК — готові підтримувати Вас завжди і всюди, і завжди буде до Вашої диспозиції«.

Далі автор листа, визначний політичний діяч д-р Феті Теветоглу, великий приятель поневолених націй, пише:

»Ми будемо змагатися до повної перемоги. Ця боротьба без сумніву, включає також звільнення і свободу України. Я вірю, що всемогутній Аллах-Господь не залишить нас та буде допомагати своїм слугам і вірним у боротьбі за волю і права всіх дітей, створених Творцем вільними і свободними. З найкращими побажаннями для Вас, для мого Достойного Друга п. Ярослава Стецька та для всіх відважних братів і сестер — українських борців за свободу! — щиро Ваш д-р Феті Теветоглу, Генеральний Секретар МЕСК«.

Понад чверть століття минуло з того часу, як на українській землі виникла ідея АБН. В Конференції АБН 21-23 листопада 1943 р. в Україні брали участь представники 12 національностей. Конференція стверджувала, що:

«Для швидкої і повної перемоги національних революцій потрібний один спільний фронт усіх поневолених народів. Тому Конференція вважає за необхідне створення спільного комітету народів Східної Європи й Азії, який буде координувати всі національно-революційні сили тих народів»...

В іншому місці «Постанов» сказано про новий і справедливий лад, який має запанувати на руїнах СРСР та кожної імперії:

«Цей лад мусить бути побудований на системі незалежних держав кожної нації на своїй етнографічній території».

Під гаслом «Воля народам, воля людині!» — Антибольшевицький Блок Народів діє із 1943 року, дедалі то більше поширюючи і поглиблюючи свою діяльність уже в глобальному масштабі, що бачимо з багатьох прикладів, у тому й із трьох листів, частково тут опублікованих у перекладі. Такі листи, щоправда, виявляють тільки маленьку частину діяльності АБН, але вони все ж можуть дати читачам уяву про масштабність і значення його праці на сучасному етапі боротьби проти імперіалістичної Москви.

Кожна нація має природне, дане їй Богом, право бути самостійною державою; народи — не вороги, а друзі; держави — не вороги, а сестри; світ — не поділений на ворожі табори, а вільний, народоправний, розвиток і співпраця якого мають відбуватися на базі національної державності і рівноправності, — ось за що бореться АБН.

Тому підтримка кожного з нас цієї великої позитивної праці-боротьби АБН є одночасно особистим вкладом у велику боротьбу Нескореної України та всіх інших поневолених і загрожених московським імперіалізмом і комунізмом народів, що врешті-решт приведе до здійснення Шевченківського гасла-заповіту про свою хату, свою правду і силу, і волю!

З МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІЇ АБН,
що відбулася 15-17 жовтня
1976 р. в Манчестері (Англія)

В ОБОРОНІ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ І ЛЮДСЬКИХ ПРАВ

(Становище Конференції АБН)

АБН бореться за право для всіх народів на свою державну незалежність, обстоює рівні права для розвитку всіх людей, обстоює соціальну справедливість, свободу творчості, релігії, вислову, мови і об'єднання.

АБН вважає, що тільки здійснення права на державну незалежність може забезпечити і здійснення людських прав. Адже в жодній імперії ще ніколи не були респектовані права людини поневоленої нації, права поневоленого народу, що можливе тільки у власній національній, демократичній державі.

Гельсінський договір забезпечив за ССРСР «статус кво», непорушність його кордонів. Він промостив шлях російській імперіялістичній експансивній політиці, підтвердивши фактично беззастережне право Москви панувати в Європі й поза нею.

Російська імперія ніколи не шанувала і не шанує, будь-якої підписаної угоди про респектування основних людських прав й національних прагнень.

Жодна імперіяльна система, а тим більше російська, комуністична колоніяльно-імперіялістична монопартійна система, не респектує волі поневолених народів. Тому національна незалежність є головною вимогою кожної поневоленої нації, як передумова здійснення людських прав взагалі.

Так зв. розрядку між російською тиранською імперією та західним демократичним світом Москва використовує, і буде використовувати, для завоювання тих народів і країн, які ще вільні, вживаючи у своїй т. зв. психологічній війні диявольську хитрість — підтримує (точніше — обманює) визвольні рухи і розпалює «національно-визвольні війни» (Ангола), «громадянські війни» (В'єтнам), застосовує збройні інтервенції і безпосередні збройні інвазії, мовляв, для захисту «соціалістичних досягнень» (Угорщина, Чехо-Словаччина).

Розбудувавши свої атомові і конвенціональні збройні сили, в тому і фльоту, яка вже дорівнює або й перевищує морську силу США, черво-

на російська імперія намагається досягнути повну контролю над вільним світом.

Російські шовіністи-імперіялісти під плащиком комунізму посилили допомогу терористам по цілому світі, продовжують політику етноциду й лінгвіциду серед поневолених народів, переслідують борців, які борються за національне визволення своїх батьківщин, тероризують і ув'язнюють культурних діячів, священників всіх віровизнань, запрошують їх до концтаборів і психотюрем.

У московсько-большевицьких тюрмах і концтаборах, організованих і утримуваних російськими імперіялістами та їх вислужниками на величезному просторі імперії, є понад 2 міль. політичних і релігійних в'язнів, засуджених на неймовірно високі «строки».

Брутальні вбивства за політичні і релігійні переконання (А. Горська, священники Луцьків і Лучків і багато інших) — наочне свідчення про злочинність системи, компартії, КГБ та уряду т. зв. СССР.

Стверджуємо, що з допомогою т. зв. роззброєних конференцій, як і конференцій «безпеки й співпраці», Москва має за мету досягнути усунення американських військ з Європи, щоб таким способом зліквідувати європейський нуклеарний щит, добитися підтвердження рабського стану в т. зв. складових «республіках» і сателітних країнах та поширити свій вплив на весь вільний світ. Москва шукає за «гарантіями» безпеки для постійно поширюваних кордонів своєї імперії, що їх вона вважає загроженими так довго, аж доки не підкорить собі цілий вільний світ.

Відкинувши політику визволення, США, згідно із сучасною політикою «рівноваги сил», відкидають і можливість послаблювати військовий потенціал російської імперії, притягнувши на свій бік більшість вояків советської та сателітних армій, що складаються із синів поневолених народів. Якби США здійснювали доктрину Зонненфельда, то це означало б підтвердження поневолення численних націй у советсько-російській імперії. Духова і політична слабкість Заходу сприяє силі російської імперії.

Ми дійшли до висновку, що вашінгтонська т. зв. політика рівноваги сил між надпотугами є анахронічним наслідуванням колишнього метерніхського союзу з царською деспотичною імперією. Як виразно видно з подій на Близькому Сході, з т. зв. нафтової війни, з подій у В'єтнамі й Африці, а зокрема з посиленого терору в російській імперії супроти поневолених народів, — ця політика провалилася.

Покликаючись на природні, Богом дані, права кожної нації на державну незалежність, на невідкличне право кожної людини вільно виявляти свій творчий дух, на декларацію ООН з 1960 року (ще раз підтверджену 1972 р.) про деколонізацію цілого світу, згідно з якою усі колишні й теперішні колонії мають право на національну неза-

лежність, покликаючись на Хартію ООН і на Універсальну декларацію ООН про людські права та взявши до уваги Декларацію Конгресу США про поневолені нації (1959 р.), яка гарантує підтримку США всім поневоленим народам і сателітним країнам у боротьбі за їхню незалежність, — Конференція АБН ніколи не визнає законності Гельсінського договору, а навпаки — засуджує його.

Конференція АБН закликає всі нації вільного світу боротися проти Москви політично, психологічно й ідеологічно, активно солідаризуватися із справжніми національно-визвольними війнами поневолених в СРСР народів та усіма доступними засобами, себто морально й активно, підтримати поневолені народи у їх боротьбі за визволення з-під російської окупації і комуністичної тиранії, підтримати національні визвольно-революційні дії в Україні, Білорусії, Литві, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджані, Туркестані, Північному Кавказі, Чехії, Словаччині, Болгарії, Угорщині, Хорватії, Сербії, Польщі, Східній Німеччині, Кубі та інших країнах, включно з Камбоджею, В'єтнамом, Лаосом і Північною Кореєю, що борються за національну самостійність і людські права.

Координовані й одночасні національно-визвольні революції поневолених народів — єдина альтернатива до термоядерної війни.

Розвал російської імперії і знищення комуністичної системи можна здійснити тільки шляхом національних революцій, з допомогою вільного світу. Складовими елементами надпотуг є не тільки технологічна чи атомова спроможність, а також, ще більшою мірою, духові й моральні вартості. Саме з погляду такої перспективи поневолені народи становлять нову надпотугу.

Манчестер, 15-17 жовтня 1976 р.

ПРОТИ ДОКТРИНИ ЗОННЕНФЕЛЬДТА

Конференція АБН протестує і засуджує імперіялістичну доктрину міністерства зовнішніх справ США, проголошену п. Зонненфельдом. Згідно з цією доктриною, поневолені народи мають капітулювати перед російським імперіялізмом і зректися своєї державної незалежності й свободи.

Конференція АБН повністю відкидає цілком безпідставну заяву президента США Джеральда Форда, мовляв, поневолені Росією народи — це незалежні держави, і вимагає, щоб Конгрес і уряд США шанували Декларацію ООН з 1960-го й 1972-го років про деколонізацію світу, зокрема, коли мова про російську імперію.

Конференція АБН звертається із закликом до президента Форда не ламати державного закону США з 1959 р., який підтримує національну

боротьбу проти російського імперіялізму за визволення і самостійність поневолених народів.

Конференція АБН звертається із закликом до американських громадян, що самі або їхні предки були вихідцями з країн, поневолених Росією, віддати свої голоси у виборах на тих кандидатів, які респектують закон Конгресу з 1959 року про поневолені народи і Деклярацію ОН про деколонізацію, включно з розвалом російської імперії.

В ОБОРОНІ ПЕРЕСЛІДУВАНИХ ЦЕРКОВ

Конференція АБН гостро засуджує і протестує проти варварського переслідування релігії і Церков російськими воюючими безбожниками й комуністичними деспотами в різних поневолених країнах, зокрема в Україні, Литві, Білорусії, Естонії, в Кавказьких країнах, у Східній Німеччині, Чехії, Словаччині, Болгарії, Хорватії, Туркестані.

Закликає Ватикан та Світову Раду Церков припинити співпрацю з безбожницькими імперіялістичними режимами, розвивати екуменізм з катакомбними Церквами, а не з такими вислужницькими режимовими «церквами», як російська «церква» Пімена.

Конференція АБН повністю підтримує змагання УКЦ за створення Патріархату УКЦеркви, висловлює свою глибоку пошану і шле щирий привіт Ісповідникові віри й Мученикові за християнство і свою націю — Патріярхові й Кардиналові Йосифові Сліпому, якого російські безбожні большевики переслідували впродовж 18 років у тюрмах і сибірських концтаборах.

Підписи представників поданих у тексті народів

Манчестер, 15-17 жовтня 1976 р.

**Ч И Т А Й Т Е , П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е
І Р О З П О В С Ю Д Ж У Й Т Е
В И З В О Л Ь Н И Й Ш Л Я Х**

ДОКУМЕНТИ З МОСКОВСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ

ЗАЯВА КОЛИШНЬОГО ВОЯКА УПА

(Пресова Служба ЗП УГВР). Події, у світлі яких меркнуть жорстокі сцени Солженіциного Гулагу-Архіпелагу, виходять на яв перед читачами нового самвидавного документу, що недавно про-дістався з ССРСР на Захід. Цей документ — це звернення до Президії Верховної Ради ССРСР колишнього вояка Української Повстанської Армії, Мирослава Симчича, що відбуває присуд 30-річного ув'язнення. Його розповідь — це рівночасно цінний причино-нок до історії того українського покоління, яке в останніх десяти-річчях взяло на себе тягар організованої визвольної боротьби і не відступило від своїх принципів у найважчих умовах в'язниць і концтаборів ССРСР.

Подаємо повний текст звернення Мирослава Симчича.

*

До Президії Верховної Ради СРСР

Я, Симчич Мирослав Васильович, народився 1923 року в селі Верхній Березів, Івано-Франківської області. За участь в УПА мене в 1949 році засудив Івано-Франківський военний трибунал за ст. 54-10-11 на 25 років ув'язнення і 5 років позбавлення прав.

Заява

Я звертаюся до вас із проханням, але про це наприкінці. Напочатку — коротко про суть справи. Після суду мене відправили відбувати покарання на далеку північ — в Магаданську область, де в умовах пануючої таборової сваволі мене засудила вдруге Хабаровська виїздна сесія за ст. 59-3-16 на 10 років, сукупно з першим 25-річним присудом.

Стосовно першого присуду, що я його дістав за участь у боротьбі в національно-визвольному русі (як відомо, в Росії цей рух придушували, придушують і будуть придушувати), я претенсій не маю, бо наперед знаю, що це нічого не дасть. Але в таборі судили мене незаконно і я звертаюся до вас з вимогою переглянути мою справу. Всі сваволі, породжені культом Сталіна, були осуджені в СРСР з високих трибун. Але мій другий присуд свідчить про те, що я є їх жертвою, бо чинне законодавство передбачає строк 15 років, а в мене 30 років і 3 дні. Моє перебування в ув'язненні суперечить і нормам міжнародного права і радянського.

Коротко про обставини, які заставили мене боротися за право називатися собою, боротися за своє життя. Осінню 1949 року мене привезли на пароході «Ногін» (нечітко) з порту Ваніно в Магадан. Ще на пароході «зłodії в законі» багатьох пограбували і при тому зарізали кількох політичних в'язнів. Кількості вбитих не знаю, бо їх скидали вниз під нари, де хлюпала вода глибиною з півметра. В Магадані на пересильному пункті нас усіх пограбували, забрали речі з мішків, поздирали одержу, залишивши майже голих. У (нечітко) в'язнів держали разом, незалежно від статі. З Магадану нас відправили на копальню «Спокійний», де панували повна сваволя, холод, голод, побиття і непосильна праця. Часто, кілька днів підряд, не видавали навіть пайки хліба, пояснюючи це браком муки, мовляв, немає з чого спекти, але на роботу виводили. Начальник табору ст. лейтенант Ісаєв, не скриваючи, говорив: «Ми привезли вас сюди для того, щоб вас викінчити, витиснувши максимум на важких роботах». Кожного дня 8-10 кілометрів нас гнали глибоким снігом на копальню; ми мусіли держатися обов'язково під руки. Собаки рвали лахміття тих, що, вибившись із сили, відставали. В житловій зоні не було води до пиття, не було дров для ogrівання бараків. Ми носили їх у барак з лісу (у т. зв. вихідний день), щоб загіртіся і посушити мокру одержу. Але рідко коли вдавалося принести дрова в зону, тому, що конвой, проходячи мимо гарнізону, забирав у нас дрова для себе. Тому нам доводилося ночувати в неоплених бараках при температурі мінус 45-54 надворі. Вночі вода у рукомийниках замерзала і рано не можна було й помитися. До бані водили нас двічі на місяць, часами тільки раз. У бані ми одержували черпак води — дві літри — щоб трохи розмочити бороду перед голінням та помитися після. В бані ми прожарювали всю одержу від вошей.

Після 8 місяців життя в таких умовах, нас, із 1,200 чоловіків, залишилося в зоні тільки 700. Інші повмирали, або доживали свого кінця в лікарні. Я опух від голоду і від 5 лютого до 25 квітня пролежав у лічниці. Після того мене відправили в Магадан, де я перебув до 8 травня 1953 року.

В Магадані, в порівнянні з далековіддаленими таборами, сваволя була менша і я вижив, не вмер, як інші, що залишилися в тих таборах.

Але 8 травня 1953 року мене знову відправили в табір п.н. (нечітко), віддалений від Магадану на 800 км — в Сусуманський район, пос. Мянунжа. Тут застав я таку ж сваволу, як в 1949 році на «Спокійнім». Ув'язнених били, морили голодом в карцерах тих, які не були фізично в силі виконати норму, і найгірше — оперуповноважений майор Воронцов та його заступник капітан Подгорний знущалися над безборонними людьми. Ідучи за старим принципом — розділяй і пануй — вони нацьковували друга на друга, розпалювали національну ворожнечу. Для полегшення своєї «виховно-трудової» діяльності, вони створили в зоні групу в'язнів, які називали себе «чесними зłodіями». Ці негідни-

ки вбивали, грабували людей, відбирали посилки. Вони теж відбирали запрацьовані на виробництві проценти, себто вимагали, щоб бригадир записував наряди інших на них — злодіїв, а ті, що працювали, не одержували нічого. Вони забирали з кухонь продукти — м'ясні консерви, цукор, муку — словом усе, що було краще, а для людей залишались крупи, бо ярини нам не привозили. «Чесні злодії» здирали годинники, «конфіскували» гроші, навіть у вільнопрацюючих у виробничій зоні. Вони гвалтували жінок, або взагалі вбивали. Так, наприклад, перед моїм приїздом злодій Іващук, що за нього мене пізніше судили, зарізав ножем кухаря лиш за те, що той не всі м'ясні консерви віддав злодіям, кілька кинув у загальний котел. Усі ті злочини діялися на очах і за благословенням таборової адміністрації. Якщо ж хтось із в'язнів пробував протиставитися розбоєві, таборова адміністрація суворо карала якраз тих в'язнів, пришиваючи їм націоналістичні тенденції. Жертвою отакої-то політики громадян-начальників швидко став і я.

Через місяць після мого прибуття до табору, один з цих злодіїв, Макарцев, намагався пограбувати мене. Але тому, що я не думав потакувати і боронився ставив опір — мене покарали двома місяцями БУР-у (карцеру), написавши брехливу постанову про те, що я побив Маканцева на ґрунті національної ненависти. Майже перед закінченням строку (в БУР-і), мене кинули в камеру до злодіїв, друзів Маканцева. В той час вони сиділи за грабіж вільнопрацюючого і за зґвалтування жінки. Мене кинули до них, щоб мене побити чи взагалі вбити. Наступного дня, 12 серпня 1953 року, нас вивели на роботу в заборонену зону, де друзі Маканцева — Яворський, Павлов, Іващук — причепивши до залізної кулі з кульового млина сталеву рукоятку, пробували побити мене цією кулею. Одначе, коли Павлов замахнувся на мене цією кулею, я вибив її йому з рук і оборонявся від усіх трьох. Мене підтримали деякі в'язні, які бачили, що діється. Все це робилося за відомом начальника оперативної частини, майора Воронцова, який не випадково кинув мене в камеру друзів Маканцева, а після того інциденту зфабрикував (нечітко) і перекинув усі факти навиворіт та пришив ярлик національної ненависти. Усіх, хто вміщувався, чи просто розбояв, приєднали до тієї справи. Так була створена націоналістична група — з поглядами і діяльністю. На цій основі нас, 8 чоловіків, засудили за ст. 59-3-16 на 10 років.

Обурливим є факт, що Воронцов сам спровокував цю бійку і сам вів справу, тобто доручив вести слідство своєму заступникові капітанові Подгорному, з яким разом все зфабрикував. Ми всі 8 чоловіків вимагали стороннього слідчого, в чому нам категорично відмовили, лякаючись, що стороння людина розкриє всю провокацію. На суд не допустили адвоката, хоч ми настирливо домагалися. Всі свідки т. зв. «пострадавших» були ж їхні друзі й донощики таборової адміністрації. Наших

свідків на суд не викликали. Кожний з ув'язнених, які протестували проти сваволі в зоні, одержав свою пайку. Що все це організував майор Воронцов може підтвердити факт, що після мого суду Воронцов, одушевлений успіхом, організував ще більшу групу злодіїв, яка почала грабувати, побивати та по-всякому тероризувати табір. Воронцов приділив їм окремий барак ч. 1, де їх жило, приблизно, 200. Оці бандити так надоїли людям, — а було тоді в зоні 3,500 чоловіків. — що одного вечора всі обступили барак зі злодіями, підпалили його і не пропустили живим звідтам нікого. Подібне творилося у всіх 23 відділах Берлагу. І багатьох, як і мене, без вини винуватих, судили за те, що ми посміли протиставитися насильству і знущанням офіцерів концтаборів.

Але пройшли роки, культ особи і його наслідки осудили партія і уряд. Справи багатьох, кого я знав і про яких чув від інших, що постраждали від сталінської сваволі, були переглянені — людей звільнено.

В 1956 році Комісія Верховної Ради СРСР зменшила строк покарання до 10 років. Але після 4 років побуту поза зоною, комусь видалося, що я замало відсидів і мене арештували знову за т. зв. відкриті справи. Хто із засуджених винуватий, що в ті часи слідчі органи поспішилися і не довели розслідування до кінця.

Мені говорив слідчий капітан Петухов — «Тобі вистачить на 25 років і треба швидше кінчати діло».

Таким чином я можу сміло сказати, що все зробилося так, щоб у будь-який час можна було завернути людину другий раз під суд. Кому не відомо, що я, як вояк УПА, не сіяв і не орав, а кожний день воював з радянськими карними військами? Але мене арештували другий раз, анулювали рішення Комісії, отже ясно, що арештували мене за дії в УПА, а не за боротьбу в таборі проти беріївської сваволі.

Тому вважаю неправильним прилученням ще й таборового строку до першого присуду, у зв'язку з чим збільшили мені строк до 30 років. Комісія реабілітувала всіх сімох моїх друзів недовлі по таборовій судимості. Чому ж тепер знайшлися знову люди, які воскресили і виправдали давно осуджену сваволу і повернули мені строк, що його я одержав в антиконституційному суді за боротьбу з антиконституційними діями? Чейже немає указів тридцятилітнього строку.

Прошу розглянути цю заяву, підтвердити закономірність реабілітації беріївського законодавства, а також повідомити, чи закінчиться мій строк після присуджених мені на сьогодні 30 років, чи, може, буде так, як в 50-их роках — «ОСО» (Особое Совещаніє) і мені добавлять ще?

Літо, 1976 р.

Симчич М. В.

«ПОХОРОН ДРУГА»

(Світська хроніка)

На Захід продівстався розповсюджений в СРСР літературно-критичний коментар ув'язненого в Пермських концтаборах українського поета Ігоря Калинця, п. з. «Похорон друга». Коментар написаний із приводу появи на сторінках львівського журналу «Жовтень» вірша поета Романа Кудлика — «Школа Леніна». Кудлик народився 1941 року в Ярославі (тепер Польща), є членом Спілки Письменників України, автором кількох поетичних збірок. Після репресій на українських діячів культури в 1972 році, Кудлик замовк. Його нову появу на сторінках «Жовтня» за червень 1976 р. із загаданим віршем, І. Калинець розцінює як його духовну смерть. До категорії мертвих він зараховує також інших сучасних т. зв. літераторів України.

У коментарі Калинця згадується провідного діяча ОУН Володимира Тимчія-Лопатинського (Калинець помилково називає його Юрієм). Володимир Тимчій (псевдонім — Лопатинський), крайовий провідник ОУН на західних областях України, загинув у 1940 році під час переходу кордону між СРСР і Німеччиною. Про нього справді були складені народні пісні, і вони, як виходить із статті Калинця, досі збереглися між в'язнями концтаборів СРСР.

Подасмо текст коментаря Ігоря Калинця, зазначивши декілька нечітких місць.

*

«Усе міняється, оновляється, рветься,
Усе в нові на світі форми переходить».
(«Похорон друга» П. Тичини)

На весні у Львівському КГБ через критика М. Ільницького, з яким мені дали змогу зустрітися, щоб я був кращої думки про творчий процес на Україні, я передав вітання поетові Романові Кудликові. Багато-річне поетичне мовчання останнього, як це не парадоксально, свідчило про те, що він живий. Із червневої книжки «Жовтня» я зрозумів, що моє привітання, якщо й навіть його передадуть, вже не дійде до поета.

Не стану досліджувати глибини медитації «Ленінської школи», яким розпочинається (нечітко) добірка, але завважу, що в одному з клясів цієї школи «навчаюся» вже 4-ий рік (не так і багато у порівнянні з тими, що проходять 25-річний курс). Школа (хочу доповнити) була створена 5 вересня 1918 року Ленінською постановою про червоний терор і, як бачимо (шкода, що вже не побачить Кудлик), діє до днесь. Скільки мільйонів жертв коштує моему народові екзамен на виживан-

ня і ствердження, у недавньому минулому (нечітко) добре знав покійний.

Можливо, скажуть, що я передчасно поховав свого друга, адже лірика в цій добірці (нечітко). Бо й справді!.. Та коли оглянуся по »Жовтні«, ніяк не визбутися враження кладовища... Ось поруч мого приятеля лежить якийсь графоман із Тернополя — Вол. Вихрущ. Його так звані вірші хай залишаються на совісті головного грабаря Р. Федорова, чи заступника грабаря Р. Лубківського; вони варті хіба уваги як зразки антипоетизму, коли б цими зразками не повнілась нинішня українська земля. Я певний, що їх виділили грабарі з повноводдя завдяки такій красномовній передмові до так званого вірша »Чужі поети«: »Закордонні так звані »вільні« радіостанції часто передають голоси так званих »українських поетів«. Ось »гнівний« рефрен: »Таланти куді, Продані за центи, Чужі поети, Прокляті людьми!« (нечітко). Так розправилася українська радянська графоманія із живими приятелями ще недавно живого Р. Кудлика, а саме з М. Осадчим, І. Світличним, Іриною Стасів, Є. Сверстюком, Різниковим... Кудлик і Вихрущ — чудове сусідство! Бо як на мене, я волів би лежати десь ближче О. Зерова »на цвинтарі утрачених ілюзій« (В. Симоненко).

Трохи далі, на алеї ім. Я. Галана, упокоївся Тарас Мигаль, але його дух ніяк не заспокоївся — на цей раз прагне смерті кардинала Й. Спілого, нагадує про його поважний вік. У кінці п'яного хіхотіння, яке журнал називає памфлетом, паплюжиться (нечітко) перебування Йосифа Сліпого в ув'язненні в 1940-1950 роках. Особливо стурбувало лавреата премії Галана, що Сліпий згадує про те, »що в Сибірі був позбирав кільканадцять шаф сибірських комах, метеликів, тощо«. Дух Мигалья біснується: »Як тоді розуміти »мученицьке« життя митрополита? Тюрма і метелики?«. Тарас Мигаль теж у 1940-их роках був у советських концтаборах — і належить до тих небагатьох щасливців, що вижили (правда, щоб вмерти зразу ж на волі) — я маю йому це за біологічний подвиг. Митрополит не тільки вижив, а й вижив незламним, гордим, так і не поцілувавши пантофілі кремлівського папи. Це двічі подвиг! У жахливих умовах таборів і заслання створює двотомну історію української церкви, займається етимологією... Так, гідний подиву подвиг! Не з того би глузувати громадянину Мигалю — »Ой як твій дух осатанів« (Тичина).

А от ще могилка зі села Ходович, Стрийського району — »народна« пісня в рубриці »пісні великої вітчизняної війни« — »Старенька ненька«... — плюгавенька препарація з двох живих ще (бо співають їх у таборі ВС-389/35) пісень. Перші дві строфи вихоплені з однойменної пісні й умертвленної операцією-пересадженням слів »московський« на »німецький«. А третя строфа вирвана живцем з тіла оунівської пісні про Юрія Лопатинського (члена Центрального Проводу), складеної ще в 1940 році. Тут теж у другому рядку не обійшлося без скальпеля. З огляду на стислість не можу дозволити собі напам'ять

навести обидві предовгі пісні — їх тексти давно вже були опубліковані у збірках українських повстанських пісень, видання ОУН в 1940 роках. Вертаючись до мертвого тіла пісні у «Жовтні», можу промовити: «Мертвому праху — жодна жива душа у такому вигляді тобі не заспіває».

Живим серед мертвих видається хіба Яків Головацький, що ще в минулому столітті покинув наш світ — його твір «Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі» міг би стати взірцем не тільки романтизму, як подає редакція, а й передусім реалізму, якого уникають наші покійники. Але саме ім'я Якова Головацького, «людини, яка зрадила чисті ідеали «Руської трійці» і метнулася на схилку літ у табір ренегатів», — могло б стати осторогою і для моїх сучасників: живі, не забувайте науки історії! Проминаю ще ряд могилок, про які не хочеться згадувати, знову повертаюся до того, що звався моїм другом. У журнальній хроніці знаходжу таке: «Біля пам'ятника Ільлічу відбувся мітинг, на якому власні* твори, присвячені великому вождю, рідній партії, читали Р. Братунь, М. Романченко, Р. Любківський, А. Вуличова, М. Петренко, Р. Кудлик, В. Романюк, І. Гушак».

Хіба може згадуватись живий серед мерців? «Хай мертві самі ховають своїх мертвих!»

Урал, 30 червня 1976 р.

Ігор Калинець

ЛИСТ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТВ'ЯЗНЯ — СИНОВІ

В СРСР розповсюджується і остаточно попав за кордон лист українського політичного в'язня Миколи Мотрюка до його малолітнього сина, в якому він розповідає про причини свого ув'язнення та характеризує умови в Пермському концтаборі, де він тепер перебуває.

М. Мотрюк, середня освіта, по професії слюсар, має 27 років. Жив у селі Марківка, Коломийського району, Івано-Франківської області. Його арештували в 1972 році за згоду участь в організації під назвою «Союз Української Молоді Галичини». Обласний суд в Івано-Франківську засудив його 9 серпня 1973 року на чотири роки таборів суворого режиму.

Текст листа Мотрюка синові такий:

Дорогий синку! Ти ще зараз малий і багато дечого не розумієш, але мине час і тебе зацікавить дізнатися, чому твій батько покинув рідний край. Мій хлопчику, все стане ясне, чому і як вийшло. Ти виростеш, мій промінчику, і думаю, що мене не засудиш.

*) Зверніть увагу, власні, а не чужі!

Зараз я відбуваю кару, як »державний злочинець« за те, що ми з друзями збирались і обговорювали становище на Україні, причини культурного і духовного занепаду, низький життєвий рівень. І ось за це мене арештували і кинули до в'язниці.

Увірвались, як пси, в мундирах і без мундирів, перевернули хату догори дном (хоч нічого не знайшли, бо нічого не було). Відірвали тебе від мене і мене повели як того убивцю. Така сама доля чекала на моїх друзів. »Блискуча операція« відбулася по плану. В один час арештовано п'ять чоловіків.

Почалася справа ч. 90 з поміткою »таємне«. Увесь час слідства, яке тривало півроку, нас обвинувачували за статтею 56, тобто »зрада батьківщини«. Нас залякували, підсиляли нам в камери своїх агентів і все це було для того, щоб спрепарувати фальшиву справу.

Потім було судилище при закритих дверях, яке виглядало радше на невинну репетицію. Ще, правда, суд змінив статтю 56 на 62 (агітація і пропаганда проти радянської влади), але кримінальні терміни залишилися. Такий гуманний, гуманний народний суд!

Отже, я »державний злочинець«, а не політичний в'язень! Хто сказав, що в (нечітко) Росії є політичні в'язні?

Нас тримають у концтаборах не таких, як були колись, а в таких собі маленьких, до сто чоловік. Нас »перевиховують« працею, або в'язничним порядком. Ми одягнені в спецвіки і на роботі, і в бараках, де відпочиваємо. Волосся стрижуть, бо робітникам нема коли стежити за зачісками. На груди причіплюють табличку з прізвищем арештанта, щоб видно було, хто є хто!

Годують нас аби не вмерли з голоду. Оплата праці госпрозрахункова: державі — 75%, нам 25%. І вся ця »гармонія« на фоні утискування (нечітко), дискримінації і нахабства таборової адміністрації та КГБ.

Відчувши на собі це зло, я багато дечого зрозумів і побачив обличчя звіра, підступного звіра! Мені залишилось менше року бути в неволі. Що мене чекає в рідному краю? Постійний нагляд, усякі провокації, цькування і, в кінцевому рахунку, знову тюрма, концтабір. Ці нелюди не дадуть мені жити.

Тому я відмовився від радянського громадянства і просив посла Франції надати мені французьке громадянство.

Якщо б мені пощастило виїхати, — то це була б ласка Божя! Я буду дуже вдячний усім, усім людям, які допоможуть мені виїхати.

Нещодавно приїжджав представник КГБ з Києва — Гончар. Разом із місцевими кагебістами він викликав мене на розмову. Дуже не радив мені відмовлятися від громадянства СРСР.

Між нами була така розмова:

Гончар: Що ви будете там робити?

Я: Хоч з моста у воду, яке ваше діло.

Гончар: Ну, а чому ви вирішили покинути СРСР?

Я: Щоб бути подалі від вас!

Гончар: Марне намагання, ми є всюди; от навіть у ставку Гітлера проникали наші розвідники. А чому саме у Францію? Чи не тому, що не було місця в інших країнах?

Я: Тому, що в школі навчав французької мови.

Гончар: А ви знаєте, що у Франції теж судять за державні злочини? (Звісно, Гончар такий нікудишній. Торочить, щоб лиш торочити).

Вся ця безглузда розмова супроводжувалася підлими смішками, знуцанням. Смійтеся, смійтеся, нелюди, прийде час — на кутні за-смієтеся!

Ось і видиш, мій сину, як мені приходитьсь бідувати нізачо, лиш за те, що я люблю свій край, Прикарпаття!

Рости, сину, здоровий, вчися жити, пізнай правду!

Урал, зона 35

Твій батько Мотрюк М.

ПРОТЕСТИ, ЗАЯВИ І ЗВЕРНЕННЯ ОТЦЯ В. РОМАНЮКА

»До Президії Верховної Ради СРСР

від невинно репресованого священика Романюка Василя

З огляду на те, що сваволя і беззаконня супроти мене продовжуються п'ятий рік і, не зважаючи на те, що я написав сотні скарг і заяв до всіх установ, надіючись хоч донебудь знайти зернятко совісті і людського співчуття, і все надармо, на мене ніхто не звертає ніякої уваги, тому я прийшов до висновку, що у ваших очах, я не людина.

Я не зробив жодного злочину! Ви засудили мене в чотирьох стінах, потайки від народу, іменем якого ви винесли мені цей канібальський присуд, який є не тільки грубим згвалтуванням елементарних людських прав, а й цинічним визовом усьому міжнародному християнському суспільству. Мало того, цей суд повинен насторожити всіх віруючих у демократичних країнах Заходу, особливо тих, які за недостатчею свого досвіду, симпатизують комуністам, вважаючи їх демократами і часто віддають на них свої голоси.

Вони напевно не знають, що тут на віруючого дуже легко зготувати «кримінальну справу» — і він не зможе знайти ніде оборони і співчуття.

Суд (нечітко) — це справжня дика розправа атеїстів над віруючою людиною, бо суддя, засідателі, прокурор і «свідки» — всі партійні. Вони навіть не могли знайти проти мене ні одного безпартійного «свідка», я вже не говорю про віруючого; про віруючого не може бути й

мови, бо якщо в нього буде хоч частинка віри в Бога, то він ніколи не піде на такий нечистивий суд!

Радянська пропаганда твердить, що в Радянському Союзі віруючі всіх релігій, як і служителі культів, є повноправними громадянами, що вони беруть активну участь у політичному, економічному і громадському житті суспільства. Але всі ці слова є нічим іншим як найбільш нахабною прогресивною брехнею, розрахованою на одурманення обивателя.

Я написав невинну заяву до Верховного Суду в обороні безвинно засудженого історика В. Мороза, а також скаргу до Президії Верховної Ради УРСР про незаконні дії місцевих бюрократів проти мене і віруючих. Але на все це ніхто не звернув ніякої уваги, навпаки, ці скарги були надіслані до КГБ і фігурують, як обвинувачення проти мене в «кримінальній справі».

Наступає питання, де ж тут ця розхвалена »свобода совісти«?! Очевидно, можна б ще мовчати з приводу того всього, якщо б це була якась випадкова помилка. Але таких присудів, як мій, винесли за роки радянської влади мільйони.

Бачивши все це, я прийшов до висновку, що в цій країні, де існує загальна бездушність і байдужість до людського горя, де тиранія придушила і скалічила всі благородні людські пориви і почування, шукати справедливості зовсім даремно. І тому я відмовляюся від радянського громадянства, бо вважаю, що носити звання громадянина цієї країни, в якій скоїлось безліч злочинів проти миру і людськості, і де тепер, в останній чвертині 20-го сторіччя, людину за одне лише висловлення будь-кому своїх переконань і думок, запроторюють на довгі роки до концтаборів і психлічниць — є злочином перед Богом і людьми. Я не хочу нести жодної відповідальності перед майбутніми поколіннями за злочини, які ви вчинили! І тому відсьогодні я не вважаю себе громадянином Радянського Союзу і звертаюся до американського народу, сенату і уряду США, щоб у ювілей 200-річчя своєї свободи прийняли мене громадянином своєї знаменитої країни!

Одночасно звертаюся до Святішого Престола, Всесвітньої Ради Церков і до всього міжнародного християнського суспільства, щоб допомогли мені в цьому! Я надіюся, що знайду досить співчуваючих в Америці та інших країнах християнської релігії, які випrosять у стосовних законодавчих органів США сповнення мого прохання.

Я уродженець Західної України і до 19 років не жив під вашою опікою, не вчився у вашій школі, не служив у вашій армії, хоч в 1944 році, коли радянське військо зайняло нашу область і була проголошена мобілізація, я явився разом з батьком до военкомату, але там, на наклепницький голос місцевих комуністів, був заарештований і засуджений на 10 років. Таким чином першим радянським паспортом, який

офіційно зарахував мене до громадян Радянського Союзу, був присуд Станиславівського воєнного трибуналу. Не менш торжественний прийом у радянське громадянство був теж приготований моїм батькам, яких післали в Сибір, де від різних знущань, непосильної праці й голоду помер мій батько, а малолітнього брата вбили ваші карателі тільки за те, що він утік з дому, коли вивозили рідних. Тоді мене кинули в концтабори, а тепер тільки за те, що я посмів, як бачите, обурюватися на всі ті радянські добродіяння, засудили вдруге.

Після того, як я відсидів 10 років безвинно в концтаборах, в 1959 році ви мене реабілітували, а в 1972 році об'являєте мене «особливо небезпечним рецидивістом — державним злочинцем», і даєте мені другий раз на старості літ знову такий же самий «пашпорт», як видали мені в молодості. Але цим разом він може стати для мене безстроковим, бо мое здоров'я таке, що ледве чи зможе видержати ті ваші «колонії особливого режиму». А тому все вище сказане примусило мене рішитися на цей крок і не вважати себе більше громадянином СРСР.

Василь Романюк

*

*Високопреосвященнішим Ієрархам Української Католицької Церкви
і Православних Церков, а також
Керівникам Української Баптистської Церкви,
всім віруючим українцям на чужині
від репресованого священика В. Романюка*

Звернення

Вважаю моїм боргом священика — віруючого і християнина — довести до Вашого відома, Високопреосвятіші Архипастирі, пастирі й браття, що в Радянському Союзі топчуть ті основні точки Заключного акту Гельсінської наради, які вважаються основою всякої дружби і співпраці між народами.

Не маючи можливості детально про це розповісти, я візьму лише деякі порушення. В концтаборі, в якому ми знаходимося, різними способами обмежують переписку з рідними і знайомими з-за кордону. Всі різдвяні і пасхальні поздоровлення, адресовані на моє ім'я і багатьох інших політв'язнів, прислані з-за кордону, сконфісковано, або повернено назад. П'ятий рік я вимагаю Біблію і цю бідну релігійну літературу, яка видається в СРСР, але результатів немає жодних. Прошу Вашої милости, Високопреосвященніші Архипастирі, пастирі й браття, зробіть все, що від Вас залежить, щоб припинити ці знущання над нами.

Я звертався до Святішого Престола і до Всесвітньої Ради Церков з подібною справою, не знаю лише, чи попали мої звернення до визна-

чених адресатів. Я хочу Вам сказати, що за подібні звернення нам грозять повторними, ще більш жорстокими репресіями. Таким чином, якщо будемо подібне станеться зі мною, чи з будь-ким іншим з нас, то не залишіть нас без оборони.

Ваш відданий слуга

священик Василь Романюк

*

До Конгресу, Уряду і Народу США

від невинно репресованого священика Василя Романюка

Звернення

Прошу Вас, Високоповажані панове сенатори і Вас, Високоповажаний Пане Президенте, — признати мені громадянство Вашої свободної країни, бо в країні, в якій я тепер живу, жити неможливо. За самі тільки переконання, висловлені іншій людині, тут кидають чоловіка на довгі роки до концтаборів. Вважаючи все це грубим порушенням елементарних прав людини, я більше не вважаю себе громадянином СРСР. Може станеться таке, що я помру в радянських концтаборах, як померло багато інших передо мною, але тоді хай принаймні я маю громадянство Вашої країни, яка є твердиною свободи і права на землі.

Молю Бога за Ваше щастя. З вірою і надією на Вас.

Щиро відданий ідеалам Вашої свободи —

священик В. Романюк

*

Національній Раді Християнських Церков США,

Первоієрархам католицької, православної

і Головам усіх християнських церков США

від безвинно репресованого священика В. Романюка

Звернення

Оцим зверненням до Вас, Високостойні керівники Національної Ради Християнських Церков США, і до Вас, Високопреосвященніші Ієрархи — керівники американських церков усіх конфесій, хочу звернути Вашу увагу на потоптання елементарних людських свобод в СРСР.

Я вже п'ятий рік сиджу безвинно в застінках радянських концтаборів, написав сотні скарг до різних радянських інстанцій, але на мене, як і на багатьох інших, ніхто не звертає ніякої уваги.

Умови в таборі для «особливо небезпечних державних злочинців», та ще «рецидивістів», крайньо нелюдські. Ми працюємо в мокрому цеху для шліфування кристального скла. Не зважаючи на те, що робота шкідлива, жодного спеціального харчу нам не дають, ані теж додаткового харчу за виконання норми праці. За наші гроші нас

кормлять гниллю і половиною. Майже всі, що знаходяться в таборі, хворіють на різні недуги: найбільше на шлунок і печінку. Не можна одержати дієтичного харчу за свої гроші. тому, що дієтичні пайки, призначені на табір строго обмежуються, так що дістати дієту майже неможливо.

Медична обслуга настільки примітивна, що в'язні відмовляються лягати в т. зв. лічницю, в якій нас держать у замкнених камерах, звідкіля навіть важко визвати медсестру.

Кореспонденція в таборі настільки обмежена, що додатковий лист, одержаний кимось від знайомих, чи співчуваючих, викликає сенсацію. З-за кордону можна одержати листи тільки від близьких рідних — дружини, матері, брата, батька.

Я, особисто, за весь час перебування в таборі одержав з-за кордону тільки два листи. Багато моїх листів з-за кордону конфіскували, або повертали назад.

Роздумуючи над усіма тими знущаннями і враховуючи те, що всі люди, запроторені сюди тільки за свої переконання, я не вперше прийшов до висновку, що нелюдність, жорстокість і тиранія так увійшли в побут і стиль керівників цієї країни, що шукати тут більше людяности, співчуття чи милосердя — пусте і непотрібне зайняття.

З цієї причини я вирішив відмовитися від радянського громадянства, бо не хочу нести відповідальности перед майбутніми поколіннями за всі ці страшні злочини, які тут чинились і які нині продовжує робити цей режим.

Я звертаюся до Вас, Високодостойні керівники Національної Ради Християнських Церков США, до Вас, Високопреосвященніші Ієрархи католицької і православної церков, а також до голів інших конфесій, вкінці до всього американського народу — прийміть мене громадянином Вашої свободної країни! Допоможіть моїй дружині і синові переїхати і жити у Вашій країні, бо я не хочу, щоб вони загинули в концтаборах чи стали дослідними тваринами в психіатричних лікарнях.

Я не знаю, як складеться моя доля. Може я тут помру, як померли мільйони передо мною. Але жити і вмирати в концтаборі зі званням радянського громадянина я не бажаю!

Прошу, якщо це у Ваших силах, прислати Вашого представника — кореспондента чи адвоката на зустріч зі мною. Допоможіть мені одержати Біблію і листи, які приходять на мою адресу з-за кордону.

З вірою і надією на Вас, Ваш низький слуга

священник Василь Романюк

ДО ДжЕРЕЛ ДУХОВОЇ СКАРВНИЦІ

Д-р Михайло КУШНІР

ПРОБЛЕМИ ЖИВОЇ ТРАДИЦІЇ

Дві форми збереження минулого

В історії європейської культури сказано про традицію багато шанобливих похвал і багато суворих обвинувачень. У ній добачували підставу ладу, запоруку тягlosti розвитку, найцінніший чинник формування людської особовости. Але одночасно прихильники раціоналістичних і радикальних поглядів переконували, що навпаки — збереження традиції перешкоджає досягнути вищі, заплановані, розумніші щаблі поступу, обмежує свободу творчого духу.

Суперечка між традиціоналістами й антитрадиціоналістами тривала впродовж багатьох століть. Аргументи, якими в тій ідейній боротьбі послуговувалися, повторювалися так одностайно, що можна було говорити про відносну стабілізацію проблеми. Щойно 20-те сторіччя, а особливо повоєнні роки, виявили потребу нового погляду на проблему традиції, зробивши з неї, на мою думку, найглибшу й найвагомішу, а одночасно найпекучішу проблему нашої епохи.

Це було викликане багатьма причинами: захитанням віри в оптимістично-раціоналістичну доктрину поступу, все чіткішим розходженням між освіченою і неосвіченою верствою, зрозумінням різниці, яка існує між »знати« і »бути«, шуканням сенсу й живої правди власної епохи, сповненої хаосу, турбот і хвилювання. Хто ми? Куди йдемо? Звідки походимо? Чи існує одна спільна тривала європейська культура і чи має перед собою майбутнє? Що ділить, а що об'єднує різні верстви народу? Оце проблеми, які непокоять душу сучасної людини сильніше ніж колинебудь раніше.

Намагаючись у світлі цих досвідів окреслити роль традиції, треба усвідомити факт, який, хоч нескладний і очевидний, дуже рідко був належно оцінюваний. Іде про те, що існують дві різні форми збереження минулого: минуле, як особисте так і збірне, зберігається деколи завдяки тому, що про нього знаємо й пам'ятаємо, а деколи завдяки тому, що ним живемо.

Є факти з характером одноразових неповторних подій, які проминають у моменті, коли виб'є їхня година, і вони відходять у минуле,

ніколи вже не вертаючись до життя. Вони залишають тільки документальні сліди, завдяки яким людський ум може їх, приблизно, відтворити і зберегти в добродійному світі спогадів, у світі знання про те, що було. І є такі факти, які, мавши власну тяглість існування, живуть у теперішності, в сучасному, подібно, як жили в минулому.

В кожній теперішній хвилині є і певне минуле. Виявляється воно практикуванням засад, які зобов'язували предків, вірністю служби тим самим ідеалам, подібністю обичаїв, релігії, мови. В характері, в уяві, в стилі мислення і діяння, в настроях і уподобаннях виявляється багатократно ця несвідома, невирозумована сила минулого, живучого в теперішній час. Таке минуле становить істотну складову частину нашого існування, є дійсністю, чинно і відповідально стверджуваною.

Значення цих обох форм тривання минулого та роля, яку надано кожній із них у загальній opinio, бували різні в різних епохах.

Що більша подібність між формами життя окремих поколінь, то сильнішу роль здобуває жива традиція. Коли сьогодні подібне до вчора, це означає, що вчора живе в сьогоднішнім дні. Віра батьків залишається безпосередньо як практикована віра синів; знаряддя й форми праці предків надалі вживаються як знаряддя праці нащадків; давні звичаї й обичаї мають силу, що в'яже і зобов'язує сучасних. Тоді минуле не проминає, а залишається в щоденних, реальних чинностях живучих людей. Живши саме так, а не інакше, вони дають свідцтво зв'язку з давністю, підтверджують реальний зв'язок між поколіннями. Традиція тоді доступна кожному, бо участь у біжучому житті є одночасно участю в світі традиції, який, хоч і постав колись, не проминув і далі живе в теперішності.

Змінюється стосунок до традиції тоді, коли між поколіннями починають виникати різниці. Коли закріплюються форми життя, відмінні від тих, які зобов'язували вчора, тоді минуле не може вже залишитись у біжучому житті, в реальних чинностях живих людей. Воно зберігається вже тільки в пам'яті. Віра, якої вже не визнаємо, обичай, який вже не в'яже, знаряддя, яких уже не вживаємо, вартості, в які вже не віримо — все те переходить до світу спогадів, як явища, які були, але реально вже не існують. Щоправда, покоління живучих продовжує у певних засягах те, що існувало раніше, отже зберігає живучість традиції, але все важливіше значення здобуває собі ця традиція, про яку знаємо. Від зникнення охороняє її знання, пам'ять, пієтизм. Доступ до неї мають ті, які можуть і вмють піти шляхом знання і пам'яті. Участь у біжучому житті вже не дає зв'язку з тією цілою традицією, яка вже зникла із життя, залишившись тільки в ідеальному світі спогадів. Вона стає тоді власністю старців, які оповідають про неї легенди, вчених, які її відтворюють. Що старша якась культура, то досконалішою історичною пам'яттю володіє, то багатшим стає світ речей, вилу-

чених із біжучого життя, світ спогадів. Тому впродовж вікового розвитку Європи цей світ осягав усе нові здобутки поширення обріїв історичного бачення, систематичними науковими досліддами. Особливо 19-те століття незвичайно поширило межі цього пригаданого, збереженого в пам'яті світу.

Перемога пам'ятевої форми збереженого минулого в 19-му сторіччі

На це склалося багато причин. Передусім, розлад давніх різномірних групових спільнот, особливо станових і сусідських. В обсягу таких груп витворювався окреслений і тривалий життєвий стиль, що був продовженням обичаєвих і обрядових форм життя предків, знаменем вартісної власної відрубності. Нові умовини політичного життя, усування меж, що ділять окремі суспільні верстви, рівняння прав і обов'язків людей вели до витворювання однакового для всіх стилю життя. Він набував найчастіше буржуазне або маломіщанське обличчя, ставав переважно ніяким стилем, позбавленим характеру і пластики. Але для верств раніше упосліджених завжди було авансом визбуватися власної оригінальної відрубності і «дорости» до цього загального «вищого» стилю. Плекання власної традиції, мови, звичаїв, поглядів ставало перешкодою в цьому змаганні до зрівняння і уподібнення. Подібний процес відбувався серед вищих раніше верств, бо і їхня відрубність усе більше затиралася. На цих шляхах витворювався певний життєвий уніформізм — може найчіткіший у Сполучених Штатах Америки. В таких умовах зникали давні традиційні відрубності, а нав'язування до минулого ставало виключно інтелектуальним процесом. Витворювався, ще й нині популярний, міт сірої людини, в житті якої минуле не доходить виразніше й сильніше до вислову. В цьому самому напрямі вели й інші чинники. Великі міграційні процеси, типові для 19-го сторіччя, що перекидали людські маси з місця на місце, зі села до міст, з континенту на континент. Рвалися вузли, що зв'язували одиниці із землею, з громадою, з оточенням. Замовкав голос традиції, який раніше промовляв тотожністю домів і домашнього обладнання, атмосферою батьків і дідів, що жили «тут», і «так само», перед десятками літ. Одиниці починали своє життя від себе самих, переставали бути кільцями-звенами ланцюга поколінь.

Також техніка казала дивитись у майбутнє. Вона приносила все нові удосконалення і висувала нові вимоги людям. Континуація давніх форм праці виявлялася відсталістю. Перемагали ті, що вміли переформувати свої при звичаєння і свою рутину. Загальною технікою легко перемагала в міських промислових середовищах, позбавлених глибших контактів із минулим. Але зустрічала сильні перешкоди в селі, бо в сільському світі значно більшу роль відігравало підтвердження в теперішності того, що існувало й зобов'язувало раніше.

Такі й інші причини склалися на те, що впродовж 19-го сторіччя роля життєвої форми збереження минулого значно послабла. Біжуче життя втрачало зв'язок із минулим, а його конкретна різноманітність не знаходила відплату в нових, одноманітних і затомізованих одночасно умовах людського буття. Засаднича людська постава набувала перспектні прикмети і визбувалася традиціоналістичних.

Втрачаючи остою в житті, минуле тим сильніше домагалося від свідомости охорони.

Розквіт історичних дослідів, піетизм до історичних пам'яток, охорона руїн, перемога історичної методи мислення в багатьох ділянках — не плід особливого зростання ролі минулого в біжучому житті, а радше наслідок втрати живого зв'язку з давниною, шукання у ділянці пам'яті того, що втрачено в конкретній дійсності.

Впродовж 19-го і 20-го сторіч цей видобутий із забуття світ розростався все більше, а кіло цього пам'ятевого історичного обр'ю переступав щуплий обр'ю переживаного минулого. Історичні досліді виявляли все багатше минуле, що зникло із життя.

Між »жити чимсь« і »знати й пам'ятати про щось« — відкривалася прірва. Але гордий із своїх перемог історизм обіцяв її вирівняти, взявши повністю на свої плечі збереження традиційної і культурної тягlosti. Довір'я до науки, що особливо сильно зросло в другій половині 19-го століття, променіло й на історичне знання. В публічній опінії — особливо серед інтелігенції — закріпився погляд, що тільки ця інтелектуальна форма збереження минулого має вартість і значення. Всілякі життєві форми — і так уже дуже ослаблені суспільно-господарськими обставинами — вважалися за гірші. Їх трактували як вияв неповних і недосконалих, властивих тільки масам, контактів із минулим. Його багата, різноманітна, важлива спадщина могла бути охоплена і засвоєна тільки іншими шляхами. В таких умовах формувалася традиційно-інтелектуалістична доктрина культури, що була виявом змагань і надій переможного історизму.

Традиційно-інтелектуалістична доктрина культури

Світ вартостей, збережений у пам'яті або відтворений — історичний скарб культурного дорібку віків, найбільша гордість людства. В ньому знаходять опору діла, твори й вартості геніїв і героїв різних епох та різних народів, вартості багатьох різних цивілізацій. Біжуче життя, бачене з такої висоти, видається завжди сірим і убогим. Бо як же ж цей біжучий час, обмежений тісними рамками життя одного або кількох поколінь, може рівнятися з подібною барвністю вікових багатств, як же ж це актуальне життя, завжди замкнене в окресленому конкретно-му просторі, могло б дорівнятися до здобутків різних народів?

Час і простір, суворі визначники біжучого життя, втрачають свою владу над історичним світом, у якому давніші й новіші вартості та далекі й близькі речі є одночасно побіч одні одних. З висот того світу — біжуче життя завжди фрагментарне, становить цілість, замкнене в певних рамках. Цей світ загальнолюдського культурного дорібку має аристократичну гідність, сповнений удохвалення і безкорисливости. В житті перехрещуються ідеї й інтереси, а кожна хвилина приносить нові можливості, новий ризик і нові обов'язки, і хоч шляхи різні, певні й імлісті, вибір необхідний. У тому й бачимо цілий тягар дійсності, а доля жорстока або ласкава тільки для того життя, яке через сьогоднішню хвилину йде у майбутнє. А те, що визволяється з пут актуальності і що переходить у минуле, про яке будемо вже тільки пам'ятати, досягає спокої і тишу.

Так традиціоналістична теорія культури протиставляла біжуче життя, в якому залишалося, деколи несвідомо, якесь минуле, вартостям і фактам, вилученим з участі в цьому житті, але врятованим з минулого пам'яттю і знанням. Здобути особисту культуру, це означало ознайомитися з тим світом, пройти крізь лябіринти його дорібку важким і довгим шляхом дослідів і студій. На цьому саме, і тільки на цьому, мала ґрунтуватися освіта. Одиниця повинна пізнати можливо всебічно цей світ історичного дорібку, захопитися вартостями, які він витворив, і служити їм. Тому єдиним шляхом до особистої і загальної культури мала бути школа, що інтелектуальними засобами провадила в цей відтворений і збережений у пам'яті світ.

Внутрішні суперечності відтвореного минулого і виховання людини

Інтелектуально-традиційна теорія культури є сьогодні предметом суперечок і сумнівів. Збережений у пам'яті світ минулого — світ, у якому існують побіч одні одних дуже різноманітні вартості. Колись у житті між ними відбувалась невблаганна боротьба, що зобов'язувала їх визнавати до самопосягати. Коли ж вони вже відійшли із життя і коли ціле своє далішнє існування завдячують добродійній людській пам'яті, то між ними панує мир і спокій.

За всіма тими вартостями залишилась туга, тому зроджується прагнення знайти шлях до поновлення їх у теперішньому житті. Але здійснення цього прагнення залежить насамперед від живих людей, які вибирають, чи визначають, такий шлях, який, на їхню думку, найдоцільніший.

І тут починається трагедія, насправді не нова, проте особливо актуальна в наш час, хоч її навмисне применшують як нібито неістотну. Насправді, це найглибша трагедія теперішнього світу.

Річ у тому, що минуле, яке зберігається в європейській свідомості, вивпнене традиціями світоглядом різними, навіть протилежними,

такими як дорібок грецької культури і дорібок культури римської, як культура старовинного Сходу і культура християнська, як ідеї раннього середньовіччя та ідеї доби просвіщення. І всі вони, оті культури та ідеї, домагаються права бути не тільки збереженими у людській пам'яті, а й підтвердженими та реалізованими в теперішньому житті. Ідеологи, що пропагують «універсальну» виховну систему, наполегливо намагаються доказати, що між такими різноманітними сполученнями нема неусувальних суперечностей, а те, що треба зацелити людям шляхом виховання — є узгодженням суперечностей та повним використанням минулого.

Але таке сполучення і використання різних культур та ідей приводить до штучності і багатьох помилок, бо відбувається коштом резигнації з відповідального й поважного трактування окремих несумісних систем вартости, затирає їхню чіткість і не віддзеркалює їхньої життєздатности. Хто ж, напр., зумів би одночасно жити так, як жили греки і як жили святі? Глибоке переживання сполучених різних вартостей збереженого у пам'яті минулого світу розбуджує і почуття та розуміння цієї смертельної боротьби, яка відбувалась колись між визнавцями різних вартостей та ідей. Хто обминає цю проблему в час поновного вибору вартостей і ідей, бо прагне зберегти тільки контакт із цілим минулим, той вдовольняється поверховим і довільним черпанням з різних систем вартостей та зупиняється перед тією межею, від якої починається між ними суперечність. Тому й сучасні виховні ідеали, згідно з цією інтелектуально-традиційною культурою, є видобуттям із різних сполучень вартостей таких елементів, які в них спільні. Подібно як деїзм, висунувши авторитет розуму, намагався вирівняти суперечності між релігіями устійненням такої філософії, на яку вони всі можуть погодитися, так тепер «педагогічний деїзм» намагається припинити боротьбу світоглядів запровадженням у життя різних систем узгоднених давніх вартостей, що про них знаємо і пам'ятаємо.

Але наслідки таких намагань найчастіше приводять до того, що одиниця живе на двох непогоджених і протиставлених одна одній площинах: актуальній і відтвореній. У відтвореній сфері не зобов'язують жодні точні критерії чи підтвердження. Вистачає знати те, що «випадає» знати. В актуальній сфері, натомість, бракує керівних ідеалів, бо коли вибрані й розхвалені ідеали виявляються нездійсненними, то можна зробити висновок, що кожний ідеалізм є тільки шкільною лекцією, без конкретного значення у практичному житті.

Дисонанси у збірному житті

Така інтелектуалістично-традиційна доктрина культури і виховання викликає занепокоєння не тільки в житті одиниць, а й приводить до небезпечного безладдя у житті збірного. А саме — витворює дуже

глибокий дисонанс між історично освіченою верствою і верствою, позбавленою такої освіти. Серед освіченої верстви витворюється почуття вищості і виключності, що тільки завдяки їй зберігається і зростає культура, тому лише вона має право виروضувати її довкола себе.

Але почуття ексклюзивності і вищості не сприяє поглиблюванню культурної творчості. Дуже часто можна спостерігати, що ця еліта, озброєна знанням давноминулого, фактично не має культурної сили, а з упливом часу перестає виконувати і популяризаційну місію, якою раніше чванилася. Річ у тому, що разом із поширенням обріїв і обсягу знання ускладнюється і можливість передавати його іншим. Отже, доступ до цієї еліти стає труднішим, а мова, якою вона користується, все менше зрозуміла для загалу. Таким чином витворюється, і замикається сама в собі, каста знавців.

Натомість ті, які практикують традиції у своєму житті тільки на основі інтуїції та звичаїв, часто даремно шукають знання про минуле, що необхідне для поглиблювання традицій. Вони даремно намагаються досягнути знання, що допомогло б їм знайти синтезу співжиття теперішнього з минулим, яке зберігається у несвідомій сфері нашого буття. Відчувають також легковажне трактування знавцями різних епох народів та їх культури, бо вони залюблені самі в собі й свого знання не передають іншим. Хто позбавлений знання про минуле, той відсунений і від активної участі в культурному розвитку на джерельних основах.

В таких умовах творчість мистців і учених найчастіше втрачає контакт із народним ґрунтом, на якому розвивається культура, втрачає суспільний резонанс, що є передумовою здорового розвитку творчості. В подібних умовах і діяльність політиків скочується на бездоріжжя різних доктрин і формул. Одночасно народні маси втрачають віру в науку, в мистецтво й політику, бо їх не розуміють. Одним із обманів ліберальної демократії було якраз переконання, що загальне піднесення культурного рівня можна досягнути тільки завдяки популяризації упривілейованими знавцями.

(Закінчення буде)

**«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК
ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І ВЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН
ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ
ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДА-
ВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ
ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.**

Митр. прот. М. ОВЧАРЕНКО

ПРО БЕЗКОНЕЧНІСТЬ І НІЩО

1. Вступ

В наш час у науці відбувається велика революція: здобутки сучасної науки вимагають перевіряти навіть її основи. Те, що на початку нашого століття, і навіть 20-10 років тому, вважалося за неможливе, абсурдне, фантастичне, сьогодні підтверджується, як факт.

Матеріаліст, академік Н. Семенов, пише: «Я думаю, що ми вже пережили епоху здивування, певної розгубленості, а іноді й запеклого спротиву новим незвичним твердженням, що їх принесла експериментаторам і теоретикам наука в наслідок «новішої революції в природознавстві ХХ віку». («Наука и жизнь», Москва, 1975, ч. 3, стор. 17).

Академік Н. Семенов так думає, але насправді ми ще не пережили цієї епохи, бо наука безперервно приносить все нове й нове.

Найважливішим, без сумніву, є те, що пов'язане із світоглядом, бож світогляд визначає напрямок життя і діяльності людини. Значення світогляду дуже велике. Світоглядові різниці — одна з головних причин ворожнечі, ненависти, війн.

У теперішній час найпоширеніші світогляди — це матеріалістичний і релігійний, зокрема християнський. (Тут нема потреби говорити про загальний ідеалістичний світогляд).

Матеріалізм у своїй боротьбі з християнством намагається за всяку ціну «довести» антинауковість християнської науки. Але його намагання даремні, він може «переконати» тільки тих людей, які не знають сучасних здобутків науки.

Не будемо розглядати світоглядових різниць, бо це окрема велика тема. Тут обмежимося тільки розглядом важливих світоглядових питань про безконечність і ніщо, а в кінцевому розділі подамо кілька прикладів т. зв. «антинауковості» в християнстві, що в світлі сучасної науки вже не є антинауковістю.

Матеріаліст, академік Г. І. Наан, пише: «Безконечність силою її щільного зв'язку з існуванням, безперервністю, ніщо, симетрією, відносністю, збереженням — повинна розглядатися, як одне з найважливіших загальнонаукових (у якомусь розумінні навіть загальнолюдських) понять». («Безконечность и Вселенная», Москва, 1969, стор. 30).

Питання про безконечність вивчають вже давно, особливо працюють над ним у наш час, тому нагромадилось дуже багато матеріалу. З'ясу-

вати його в короткій статті неможливо. Тут скажемо тільки стисло і про найважливіше.

Коли мова про «ніщо», то воно глибоко почало розпрацьовуватись недавно, але вже є досить матеріялу. Це питання так само не може бути повністю висвітлене в цій статті, бо насамперед хочемо ознайомити читачів з тим новим, дивним новим, що його принесла нам сучасна наука.

Матеріал беремо з різних джерел. Найголовніше джерело, що й спонукало написати цю статтю — *матеріалістичний збірник* «Безконечность и Вселенная» (видання Наукової Ради при Академії Наук СРСР, Москва, 1969). Посилаючись на цю книгу, зазначаємо в дужках *тільки* її сторінки.

Інші джерела подаємо в самому тексті статті.

Використовуємо в нашій статті велику кількість цитат і посилань на вчених із матеріалістичним світоглядом, хай свідчать самі матеріялісти, і то не рядові, а ті, що мають високі наукові ступені.

2. Що таке безконечність?

В житті маємо діло *тільки* з кінчними речами і явищами. Сюди належать і всі відомі нам фізичні закони. Тому всі наші знання стосуються *виключно* до кінчного. (В. І. Свидерський, А. С. Кармин: «Конецное и бесконечное», вид. Акад. Наук СРСР, Москва, 1966, стор. 113; д-р філософічних наук С. Т. Мелюхин: «Бесконечность материального мира», Москва 1973, стор. 23).

Неодмінним елементом кінчного є кордон, межа, а кордони можуть бути різні — просторові, часові, кількісні, якісні.

Все кінчне не вічне, рано чи пізно гине, тому безкінечному не можна надавати властивостей кінчного (там же у В. І. Свидерського і А. С. Карміна, стор. 120).

Питання безкінечности цікавить людство ще з глибокої давнини, особливо багато уваги приділяють йому в наш час. Можна сказати, що з'ясування цього питання найбільш потрібне матеріялістам, бо ж в основі матеріялізму є безкінечність матеріалістичного світу: безкінечна матерія, безкінечний простір, безкінечний час, безкінечний рух і т. д.

Відберіть у матеріялістів безкінечність матеріяльного світу і матеріялізм завалиться, бо відразу виникнуть питання: Звідки матерія? Коли і як з'явилася, і т. п.

Матеріялізм, для якого людський розум є абсолютним авторитетом, намагається зрозуміти безкінечність силами того ж людського розуму, але, як побачимо далі, це неможливе.

Безкінечним називаємо те, що, як саме слово говорить, не має кінця. Коли, напр., говоримо — «безкінечно велике число», то це не означає,

що таке число існує. Можемо ще й ще, без кінця, додавати до нього. Люди, мовивши про безконечно велике, часто уявляють його собі, як щось велике-велике, яке губиться десь у далечині. Але таке уявлення і неясне, і неправдиве.

Треба сказати, що безконечне в деяких випадках може мати кордон, межу. Напр., безконечний ряд типу: $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16}$ — має межу, якою є кінчене 2. Цей ряд безконечно наближається до кінченного 2.

Безконечне і безмежне — це не те саме, бо безмежне не завжди безконечне. Наприклад, сфера. Переміщаючись по поверхні сфери, ніде не зустрінемо меж, але сфера кінченна, бо має кінчений радіус і всі віддалі на сфері між будь-якими точками кінчені.

Жодна людина не уявляє собі й не розуміє безконечности, а тільки відчуває її; безконечність незбагненна для людського розуму.

Але, чи взагалі існує безконечність?

Дехто говорить, що безконечність зовсім не існує. Так, напр., Д. Гільберт у праці «Основания геометрии» (Москва-Ленінград, 1948, стор. 346), зазначивши, що все існуюче кінчене як у бік зменшення, так і в бік збільшення, робить такий висновок: «Безконечне ніде не реалізується. Його нема в природі, і воно неприпустиме, як основа нашого мислення».

Подібне говорять також інші деякі вчені.

Дехто каже, що взагалі не треба порушувати питання про безконечність. Напр., філософ Л. Вітгейнштейн питання про безконечність відносить до питань позбавлених сенсу, бо ми завжди маємо діло тільки з тим, що є у середині нашого світу, і нам не під силу щось сказати про світ у цілому. (Л. Вітгейнштейн: «Логико-філософский трактат», Москва, 1959, стор. 21).

Проте більшість учених і філософів не погоджуються з таким твердженням. Щоправда, вчені говорять, що існування чи неіснування безконечности не можна ані довести, ані заперечити (стор. 76). Безконечність несе «неприємності» і коли вона є, і коли її нема (стор. 15). Про безконечність знаємо, покищо, безконечно мало (стор. 56).

Матеріаліст, академік Г. І. Наан, пише: «Грубо сказавши, існування реальної безконечности доводить те, що ми *змушені* (підкр. Наана), коли хочемо правильно розуміти світ, постулювати (приймати без доказів, — М. О.) безконечність у тому чи іншому аспекті, себто — не можемо без неї обійтися. З цього робимо висновок, що вона існує *поза і мимом нашої волі й нашої свідомости*» (стор. 76-77; підкр. — М. О.).

Безконечне приховує у собі багато незрозумілого.

В області безконечного із «здоровим глуздом» нема чого робити (стор. 73), бо безконечність не рахується навіть із найочевиднішим твердженням «здорового глузду», напр., з аксіомою, що ціле більше від своєї частини (стор. 7).

Безконечне і кінчене *якісно* різні, хоч безконечне складається з кінченного.

Подамо такий приклад:

Чи зміниться кінчене, коли до нього додати безконечне? Напр., чи зміниться кінченна величина, коли до неї додати безконечно малу? Коли не зміниться, то безконечно мала величина — це нуль, але це неможливе, бо з самого визначення «безконечно мала» видно, що вона не може дорівнювати нулеві. А коли зміниться, то це означає, що безконечно мала величина має якесь конкретне значення, але це також неможливе, бо вона не може мати будь-якого конкретного значення: вона завжди менша від будь-якої малої величини.

В чому ж річ?

Річ у тому, що безконечно мала величина — це процес. Чи можна до величини додавати процес? Чи можна математично з'єднувати *якісно* різне? Тут справа ускладнюється ще й тим, що безконечно мала величина — велика.

Ось приклад: Математична точка не має жодних розмірів; розмірність її нуль, ніщо. Але безконечна кількість таких точок утворює лінію, яка вже є конкретною величиною (довжина).

Як же з нічого утворюється щось, бож ми до нічого додавали ніщо?

Коли взяти мільярд, трильйон таких точок, то вони дадуть нуль, а не якусь конкретну величину, але *безконечна* кількість таких точок дає щось.

Виходить, що *безконечність* з *ніщо* утворює *щось*.

Що ж таке безконечність?

Наукової відповіді на це питання нема; безконечність не може бути виведена безпосередньо із фізичних явищ (стор. 61).

Що глибше вивчається безконечність, то більше з'являється незрозумілого, таємничого.

Матеріаліст, доктор філософ. наук С. Т. Мелюхин пише, що чим більше коло наших знань про безконечність, тим більше й незнаного поза цим колом. («Безконечность материального мира», Москва, 1973, стор. 22-23).

Матеріаліст, академік Г. І. Наан каже, що «наближення до безконечности аж ніяк не наближає нас до неї» (стор. 39).

Навіть ідеолог матеріалізму Ф. Енгельс писав: «Безконечність — це суперечність, і вона повна суперечностей. Суперечністю вже є те, що безконечність складається з одних тільки кінчних величин, а між тим, це саме так». («Анти-Дюрінг», стор. 49).

Кінчене й безконечне логічно несумісні поняття, вони взаємно виключають одне одного. Нерозуміння протилежності між кінчним і

безконечним часто буває причиною грубіших помилок. (Із згадуваної вже книги В. И. Свидерского і А. С. Кармина, стор. 51, 311).

Академік Г. І. Наан пише, що кінчене і безкінчене роз'єднує безодня, нічого проміжного між ними нема (стор. 48).

Цікава річ: Найбільшого кінченного нема, а от »найменше« безкінчене є — це »рахункова множина«, існує також безкінчене число безкінечних ступенів безкінченного (стор. 49).

В математиці навіть відіймають одну безкінечність від іншої. З приводу цього академік І. Є. Тамм пише, що це не універсальна метода: є випадки, коли така метода непридатна і доводиться вводити величини, яких не можна спостерігати. На думку автора, ця метода »обхідна, безперечно штучна, незадовільна«. (Техника — молодежі», Москва, 1960, стор. 9; »Наука и жизнь«, Москва 1967, ч. 1, стор. 8).

Треба розрізняти, що таке реальна безкінечність, безкінечність у математиці та безкінечність у філософії.

а) Реальна безкінечність

Саме слово говорить, що тут мова про той реальний світ, у якому живемо. Але, чи знаємо і розуміємо його достатньою мірою?

Всі вчені, в тому і з матеріалістичним світоглядом, відповідають: Ні. Що більше: світу, в якому живемо, ніколи не будемо знати повністю.

Чому? Є кілька причин, але вистачить подати тільки дві головні:

1) Ми не знаємо скільки вимірний матеріальний світ. Ми знаємо тільки $3 + 1$ -вимірний світ (три виміри простору й один вимір часу).

Про час скажемо в наступному розділі, а тут — тільки про простір. Наукового ствердження, що світ є тільки $3 + 1$ -вимірний — нема. Вчений Освальд говорить, що світ — п'ятивимірний. учений де Сітер каже, що не менш як семивимірний, а деякі математики і фізики говорять, що світ багатовимірний, може безкінечновимірний.

Вчені Гайзенберг, Бролій, Шредінгер доводять, що рух електрона відбувається в більш як чотиривимірному світі. (Б. Глаголев: »Материализм в свете современной науки«, Дармштадт, 1946, стор. 47).

Советські філософи А. М. Мостепаненко і М. В. Мостепаненко (»Четырехмерность пространства и времени«, АН СССР, Москва, 1966 р.) пишуть: »Існують деякі натяки, що можна допустити існування не тільки $4 + 1$ -вимірного світу з чотиривимірним простором і одновимірним часом, а й $3 + 2$ -вимірного світу із звичайним тривимірним простором і двовимірним часом« (стор. 160). »Чи не може статися, що з якоїсь більш широкої точки погляду реальний тривимірний простір буде тільки граничним, частковим випадком багатовимірного, подібно, як плоский евклідовий простір є граничним, частковим випадком викривленого« (стор. 8). »Переконливого теоретичного обґрунтування триви-

мірного простору не існує» (стор. 97, 184, 185). »За думкою Ю. Б. Румера, п'ята координата має фізичний змісл дії» (стор. 160).

Сам же Ю. Б. Румер (в »Исследования по 5-оптике«, Москва 1956, стор. 29) каже: »Останні дослідження показують, що прийняття 5-го простору не суперечить існуванню чотириwymірного простору-часу, хоч, можливо, і підриває уявлення про універсальний фізичний простір«.

Японський вчений Т. Аракі в своїй статті »Творення матерії і поширення всесвіту« (Токіо, 1953) пише, що »творення речовини — це процес входження речовини з простору більш високого виміру, який охоплює звичайний тривимірний простір«. (Я. Ф. Аскін: »Проблема времени«, Москва 1966, стор. 99).

Коли світ багатовимірний, то нам приступна тільки його частина, і ми не можемо робити висновків про увесь матеріальний світ.

І справді, уявімо собі двовимірну істоту. Вона існує на площині, вивчає площину і її знання площини будуть правильні. Але, чи може така істота сказати, що вона вже абсолютно правильно розуміє увесь матеріальний світ? Чи може робити висновки про нього? Без сумніву — ні, бо тривимірний простір для неї неприступний. Для неї речі будуть з'являтися невідомо відкіля і зникати невідомо куди (третій вимір).

Чи не в такому самому становищі ми в нашому $3 + 1$ -вимірному світі?

Виходить, що наш людський розум неспроможний абсолютно правильно розуміти увесь матеріальний світ. І матеріалісти з їхньою наукою про $3 + 1$ -вимірний світ (підручник »Диалектический материализм«, видання ЦК КПСС, Москва, 1960, стор. 71) не можуть претендувати на те, що вони правильно його розуміють.

Уявімо собі чотириwymірну (просторово) істоту. Для неї п'ятий вимір (просторово) буде те ж саме, що для двовимірної — тривимірний простір, а для нас — чотириwymірний (просторово) світ.

Не знаємо, скільки є вимірів, може, їх безконечна кількість.

Для нас безконечність незрозуміла, вона буде незрозуміла і для істоти, яка живе в п'яти- чи й більше вимірному світі. Тільки для безконечно-вимірної істоти безконечність не буде проблемою.

Але безконечно-вимірна істота — це фактично істота, яка стоїть вже поза будь-яким виміром, бо безконечне якісно інше, ніж кінчене.

Християнство навчає, що такою Істотою може бути тільки Абсолютна Безконечність — Бог.

2) Наука зовсім нічого не знає, чи є ще щось поза відомим нам Всесвітом. Всі розмови про існування інших матеріальних світів — це навіть не гіпотеза, а тільки здогади, які не мають під собою жодного наукового ґрунту. Нема жодних наукових підстав стверджувати чи заперечувати існування інших матеріальних світів.

Навіть тих двох причин досить, щоб бачити, що наука не може робити висновків абсолютно про *весь* світ. Тому, коли вона говорить про реальну безконечність, то має на увазі тільки відомий нам Всесвіт.

Для певних наукових висновків про безконечність необхідно знати про кількість матерії у відомому нам Всесвіті. Наука більш-менш орієнтовно встановила це, але ось виявляється, що її розрахунки можуть бути неправильні, навіть дуже неправильні, бо матерії у відомому нам Всесвіті, здається, набагато більше. Журнал «Наука и жизнь» (Москва, 1975, ч. 2, стор. 23-25) пише:

«Здається, що у Всесвіті виявлена величезна кількість речовини, величезна «прихована маса». Покищо невідомо, що вона собою являє і точно не підраховано, яка вона велика. За ранішими підрахунками «прихована маса» багато разів перевищує масу всіх зірок, всіх галактик, туманностей (разом взятих), перевищує масу усього відомого нам до цього часу Всесвіту» (стор. 23) ... «Д-р фізико-математичних наук Л. М. Озерний заявляє, що існують підтвердження існування «прихованої маси» і говорить: «На жаль, не можна певно сказати ні що вона собою уявляє, ні навіть, де вона в основному локалізована — навколо галактик чи в міжгалактичному просторі» (стор. 25) ... Д-р фізико-математичних наук Я. С. Ейнасто каже: «За попередніми розрахунками «прихована маса» в подвійних галактиках десять разів більша як видима» (стор. 25) ... «Прихована маса», якщо існування її буде доведено, повинна дуже вплинути на наші уявлення про будову світу, про історію його розвитку і на прогнози на далеке майбутнє» (стор. 24).

Якщо справді буде підтвердження про існування «прихованої маси», то науковцям доведеться міняти деякі свої висновки, що мають принципове значення.

Взагалі про реальну безконечність у науці незвичайно мало фактичного матеріалу.

б) Безконечність у математиці

Математика — абстрактна теорія абстрактних структур (стор. 27). Вона має діло не з реальними речами, а з їх абстракціями (які застосовує до реального світу), а тому в математиці маємо справу не з реальною безконечністю, а з абстракцією безконечности.

Безконечне вводиться в математику через абстракції (стор. 20). «Поняття безконечности, що вживається космологією, в тому і релятивістською, математична» (стор. 181).

«Проблема безконечности Всесвіту в будь-якій природничо-науковій теорії ставиться і розв'язується не у відношенні до реального світу самого по собі, а й у відношенні до «теоретизованого світу» (стор. 205).

«Поширення простору в «нікуди» можна описати тільки математично» (стор. 145).

»В математичному пляні проблема безконечности дуже складна й далека від свого розв'язання« (стор. 187).

»В математиці не один раз були спроби довести існування безконечности... Одначе всі вони виявилися незадовільними« (стор. 203).

»Поширення простору в «нікуди» можна описати тільки математично« (стор. 145).

»В математичному пляні проблема безконечности дуже складна і далека від свого розв'язання« (стор. 187).

В науці безконечність розглядається головним чином математично.

в) Безконечність у філософії

Матеріаліст, академік Г. І. Наан пише: »Філософія оперує не реальною безконечністю і навіть не абстракцією безконечности, а абстракцією абстракції безконечности« (стор. 75).

Матеріалісти в наш час намагаються уникати розглядання реальної безконечности матерії в просторі й масі, натомість дуже багато пишуть про »невичерпність різноманітностей«: »Просторова і часова безконечність Всесвіту в філософському розумінні полягає не в метричній безконечности (себто, не в кількісних розмірах, — М. О.) простору й часу Метагалактики, а в невичерпній різноманітності просторово-часових видів і типів простору-часу у Всесвіті« (стор. 249).

(Від »кількісної« безконечности матеріалісти так і не втекли, бо невичерпна різноманітність — це ж »кількісна« безконечність. Нема якоїсь філософської безконечности, а є тільки реальна).

Матеріаліст, академік проф. Є. Кольман каже: »Ми вважаємо за помилкову думку деяких філософів, немов би існує якесь особливе філософське розуміння безконечности, що не залежить від наслідків, до яких проводять конкретні науки в проблемі безконечности« (стор. 148).

У світлі сучасних здобутків науки матеріалістична філософія заходить у глухий кут. Вже навіть матеріалісти вимагають певної »реформи«, а може й чогось більшого, але, без сумніву, пишуть про це обережно. Матеріаліст, академік Г. І. Наан каже: »В наш час є конечна потреба суттєвого розвитку й удосконалення постановки питання про безконечність у діалектичному матеріалізмі. За останні десятиліття у математиці, фізиці, астрономії (космології) сталися величезні, дійсно революційні зміни. Маємо справу з дійсно лявіною відкриттів... Ясно для всіх, що треба рішучо відмовитися від деяких філософських традицій, навіть тих, які освячені десятиліттями і віками« (стор. 71-72).

Подібне пише і філософ-матеріаліст А. С. Кармін (стор. 238-239).

Як тільки не розглядають безконечність!

Актуальна — існує у готовому, завершеному вигляді; потенційна — перетворення можливого в дійсне, буття, яке йде одне за одним, вини-

каючи одне з одного; *екстенсивна* — безконечність »вшир«, себто складається з кінцевого; *інтенсивна* — ділення до безконечності, певні »поверхи« з різною структурою; з *позитивного боку* — безконечність має щось всезагальне, непохитне, безумовне; з *негативного боку* — не має останнього члена, не має незмінних »цеглинок«.

Але ніяк не можуть звести кінці з кінцями (стор. 135).

Суперечність безконечного виявляється в тому, що вона виступає, з одного боку, як невичерпність, незмірність (негативний бік), а з другого боку, як всезагальність, цілісність, самовизначеність — (позитивний бік). (В. И. Свидерский, А. С. Кармин: »Конечное и бесконечное«, Москва. 1966, стор. 313).

Коли б не було безумовного, непохитного, незмінного, то не було б і мови про матеріальну єдність світу (там же у В. И. Свидерського і А. С. Кармина, стор. 219). І матеріялісти кажуть, що таким абсолютним, незмінним є рух, простір, час і т. д. (там же, стор. 214).

Ми знаємо, що нема абстрактного руху, є тільки конкретний, себто кінцевий рух. Нема абстрактного простору і часу: вони структурою можуть бути різні, але завжди конкретні, кінцеві.

Коли ж є безкінечний рух, то ні про яку незмінність не можна говорити, бож будь-який рух — це зміна. Це визнають і самі матеріялісти.

Тому такі властивості, якими матеріялісти наділяють безкінечне, не можуть бути його властивостями. Реальної філософської матерії взагалі нема, є тільки конкретна матерія, навіть різних структур, але завжди конкретна, отже й кінцева.

Самі матеріялісти визнають, що все конкретне, в тому й фізичні закони, що діють в конкретних умовах, не може мати властивостей безкінечного (там же у В. И. Свидерського і А. С. Кармина, стор. 311).

Висновок ясний: якщо матеріальний світ безкінечний, то його властивості не такі, якими наділяє його матеріялізм.

Взагалі безкінечність неприступна для людського розуму, тому людський розум своїми силами не може пізнати її властивостей.

Тут же, до речі, скажемо, що християнство вже давним-давно навчає, що властивості Безкінечного Бога сприймаємо вірою, а ця віра ґрунтується на об'явленні Самого Бога.

(Далі буде)

ШКІЛЬНИЦТВО І ОСВІТА

Д-р Григорій ВАСЬКОВИЧ

ШКІЛЬНИЦТВО В УКРАЇНІ (1905—1920)

(6)

в) Пов'язання української педагогіки з педагогічними течіями Заходу

Журнал «В.У.Ш.» багато друкував актуальних статей фахових педагогів про питання організації нової школи й про методику викладання окремих предметів. В кожному числі журналу було три, чотири, а то й більше статей присвячених справам самої народної школи і таким способом якоюсь мірою компенсовано прогалину, спричинену браком фахової літератури українською мовою.

За такий короткий час вільного державного життя не було змоги опрацювати теоретично-педагогічних творів більшого формату, тому статті «В.У.Ш.», у яких насвітлювались і обговорювались окремі проблеми педагогіки, мали не абияке значення для учителів. Необхідність відповідного озброєння у змаганнях за українську національну освіту, примушувала українських педагогів пильно вивчати фахову літературу, передусім ту, яка виходила російською мовою в оригіналі або передруковану з чужих мов. Із публікацій «Світла» і «В.У.Ш.» видно, що завдяки наполегливій праці в тій ділянці педагоги й учителі набули великого знання, необхідного зокрема в час самостійного ставлення і побудови системи національної освіти в новій Українській державі. Проте, користаючи з російських фахових творів, різних педагогічних журналів, а також із закордонних творів, перекладених на російську мову, українські педагоги повністю негували російську систему освіти, програму та методи навчання царського періоду⁴⁹. Їхня орієнтація виразно була спрямована на Західню Європу й Америку. Вони шукали на Заході джерел поступової педагогічної думки і все, що здавалося їм цінним, ставало предметом обговорення в українських педагогічних журналах та інших виданнях.

Подамо тут важливіші згадки про закордонну педагогіку, вибрані із статей журналу «В.У.Ш.», щоб тим способом показати, як багато уваги присвячувано новим ідеям Заходу, а також докладніше висвітлити, які саме ідеї з чужого ґрунту найкраще сприймали українські педагоги і притягали їхню увагу. У двох річниках «В.У.Ш.» є багато прикладів

і згадок у різних статтях з тієї ділянки, а то й статті повністю присвячені проблемам нового розвитку закордонної педагогіки.

На особливе відзначення заслуговують передусім дві інформації про педагогіку Західньої Європи і саме від них почнемо наш огляд. Перша — стосується єдиної школи, друга — трудової. Перша інформація є у статті П. Холодного «Єдина школа», себто в загальному нарисі системи нової школи, що його випрацювала Комісія Товариства Шкільної Освіти на Другий Всеукраїнський Учительський З'їзд. В цьому нарисі П. Холодний подає приклади системи шкільної освіти інших культурних країн, щоб обґрунтувати плян єдиної школи, виготовлений для України. В інформації названо різні країни, в яких повністю, або частинно, запроваджено єдину школу, подано також характеристику освітніх систем тих країн:

«Організація єдиної школи — пише автор — з безпосереднім переходом від нижчої до середньої школи, що давала б можливість всім дітям народу йти вперед в залежності від свого талану та бажання батьків, є в Данії, Швеції, Норвегії, Америці, Швейцарії, Австрії та по деяких містах Германії, як от Мюнхен та Мангайм.

В Данії після загальної школи, де діти пробувають до 11-12 років, починається 4-річна школа, з англійською та німецькою мовами, а потім ще 3-річна з трьома гілками: класичною, нових мов та природничо-математичною.

Дуже вигідна і пристосована до демократичних кіл людности система норвезька. Після 3-річної загальної для всіх основи діти переходять у середню 9-річну школу, де 5 літ іде на реальну просвіту та 4 роки на класичну і вищу реальну.

В Америці після дитячого садка діти йдуть до 4-класової народної школи, потім до другої, також 4-класової вищого типу, нарешті в 4-класову середню. Перехід із школи до школи вільний.

З огляду на те, що 4 роки для ґрунтового вивчення курсу гімназії не вистачає, Швейцарія починає так: загальна школа 6-річна, в старших її класах маємо паралельні відділи з окремою програмою для тих, хто йде в середню школу.

В Австрії після 4 клас народної школи можна перейти до середньої.

Найбільш складна Мангаймська система, але ж вона забезпечує індивідуалізацію дітей, у залежності від їхнього хисту, та безплатне навчання у середній школі. Пристосована до якогось міста або певної округи, в котрій разом існують різноманітні школи, зв'язані поміж собою, та суголосні.

Є окреме навчання для дітей недоумних, нездатних до науки, відсталих, середнього хисту, нарешті, талановитих, які не спромоглися за

8 обов'язкових років пройти всі класи народної школи, і тому подібне: маємо 14 доріг у залежності від обставин.

Всі ці 12-річні системи, крім норвезької, дають вихід різноманітним здібностям дітей; усі бажають випустити їх у світ із закінченою, завершеною, цільною, хоч би й елементарною освітою.

Німці розробили ще декілька проектів, щоб можна було запровадити організацію єдиної школи по всій Германії. Найбільш цікавим є проект проф. Рейна.

Всі діти від 6-12 літ ідуть у 6-річну школу; в цій школі на 4-ий рік починається вивчення нових мов і за 3 роки до кінця цієї школи вже видно, котра дитина до вивчення мов нездатна. Ті діти, що мають пройти тільки народну школу (обов'язкову — 8-річну), ідуть до 7-8 класів додаткових і таким чином кінчають народну школу. Коли станеться так, що за 8 літ дитина не осилить 8 класів, тоді є гілки, що дають скорочену науку, але ж обсягу тієї ж самої 8-літньої народної школи.

Інші діти після 6-класової ідуть до 4-класової реальної школи, яка дає більшу освіту як 8-річна народна, але ж меншу як середня школа.

Нарешті, треті діти після 6-класової ідуть просто, без екзамену, в 6-річну середню школу, реальну або класичну⁵⁹.

Далі, після цього вступу, подано нарис запропонованого плану єдиної школи, що був ухвалений Другим Всеукраїнським Учительським З'їздом і детально розпрацьований Комісією при Секретаріаті Народної Освіти. Про нього ще буде мова в одному з наступних розділів цієї праці.

Інформацію, що стосується питань трудової школи, подав Ол. Музиченко, тодішній генеральний інструктор Народного Міністерства Освіти і керівник відділу західноєвропейської педагогіки в журналі «В.У.Ш.». У передмові до статті Вільгельма Ратая «Трудова школа та її розвиток у найближчому часі», яку перекладено із журналу «Die neue Bahnen» (з 1916 р.), Музиченко інформує, що «Вільна Українська Школа» має намір під загальною рубрикою «Школа в Західній Європі й Америці» з'ясовувати по можливості всі цікаві моменти життя закордонних шкіл, які віддзеркалені в німецькій, французькій, англійській і американській педагогічній літературі під час війни. Далі він пише:

«Педагогічна думка тих країн за час військового лихоліття інтенсивно поспішала вперед, розробляла не стільки військово-шкільні теми, скільки ті проблеми, які на весь зріст повинні стати перед школою після страшної війни. Бажавши підготувати організацію кращої школи, німецька педагогічна преса перед кінцем війни подала плян скликати народно-шкільну конференцію центральних держав Європи. Ця конференція із представників четверного союзу повинна була після закінчення війни перетворитися у міжнародну конференцію, тому до

участи в ній, навіть під час війни, запрошували членів із нейтральних країн. У програму конференції, крім питань обов'язкового навчання, ролі держави і громад (общин) в устрої шкіл, організації єдиної школи, школи для хворих та відсталих, вищих народних курсів і т. д., було поставлено у розгляд реформаційних змагань: естетичне виховання народу, трудову школу, наукову експериментальну педагогіку. Реформаторська думка німецьких журналів за час війни розвивалася, головним чином, під прапором *єдиної* і трудової школи. З цього погляду переглядаються широкі питання виховання й викладання окремих предметів — історії, географії і т. п. Саме тому насамперед до уваги нашому вчителству й подається розпрацювання проблеми про єдину, демократичну, трудову школу»⁵¹.

У перекладеній статті В. Ратя, на самому вступі, читаємо таке ствердження про трудову школу: «Коли взимку 1911-12 року німецьке вчителство було поставлене перед ґрунтовним вирішенням питання про трудову школу, ані його прихильники, ані його вороги не сподівались такого швидкого переможного поступу, бо кожному були відомі ті величезні труднощі, з одного боку, у видатках, що їх повинні були нести на собі шкільні товариства, а з другого — у реформі самого учительства, яке було виховане по зовсім іншому зразку; на інші перешкоди не звертали уваги... Минуло перше десятиліття, коли ця думка стала загальним здобутком німецьких педагогів. Тільки найсміливіші мрійники мали відвагу надіятись на те, що трудова школа стане в ближчому часі звичайним фактом і що дійсне вміння стане рівнозначним знанню. Повинен був з'явитись якийсь могутній педагог, щоб зробити переоцінку цінностей. Тепер трудова школа вже не є безглуздою вимогою малого чи великого кола шкільних діячів, вже стала формою майбутньої школи. Одночасно з мюнхенським навчальним пляном, що вимагав практичної діяльності дітей, вийшов плян для народних берлінських шкіл, який обережним способом відкрив шлях для думок про трудову школу. Ми вступаємо в будуччину, покидаючи старі форми школи; ми повинні визнати велике значення за вихованням практичної людини, як воно само вимагається»⁵².

Переклад цієї статті надрукований під час большевицької окупації Києва в тому самому числі «В.У.Ш.», в якому, в розділі «Шкільна хроніка», подано таку заяву Затонського представникам ЦБ ВУС: «Щодо педагогічної реформи, то тут необхідно використати досвід совєтської Московщини, де принципи єдиної трудової школи з нижчої до вищої вже проголошені». Отже публікацію статті Ратя треба трактувати як свідоме підкреслення незаперечного доказу про те, що українські учителі користають не із «досвіду совєтської Московщини», а з досвіду західніх шкіл, звідки прийшла ідея трудової школи. Українські педагоги прийняли цю ідею безпосередньо, бо ще перед війною пильно слідували за педагогічними течіями Заходу й інформували про них

у журналі «Світло», в тому й про трудову школу, засновану Кершенштайнером.

У черговому числі (8-9) «В.У.Ш.» (березень-квітень 1919 р.), в розділі «Школа в Західній Європі й Америці» (за редакцією Ол. Музиченка) надруковано дві інформативні статті: «Тижневий з'їзд англійських учителів» і «Чи пережила себе читанка?» Перша з них написана на підставі швейцарської учительської газети (назви не подано). В ній, на підставі тем, які були прочитані на З'їзді, стверджується, що «відокремлена від нас та німців педагогічно-громадська думка Англії з непохитною конечністю прийшла до вирішення тих самих проблем, які висунуті війною у нас і в німців. Ми почуємо тут про вимоги єдиної школи і трудового навчання, про бажання щодо відповідного підвищення становища народного вчителя, навіть про необхідність обов'язкового навчання до 17 років, себто саме до того терміну, який прийнято на українських учительських з'їздах та в Москві». Наприкінці статті є ще такий висновок: «Не зважаючи на жорстокі нападки на німецьку освіту, успіхи Германії в навчальній ділі стали дужим імпульсом для цього напруженого пориву Англії до повної освіти»⁵³.

В інформації «Чи пережила себе читанка?» є ось який вступ: «Під таким заголовком під час війни в часописі «Neue Bahnen» появилася стаття, яка не тільки подає цінні факти з історії читанки, не тільки ще раз нагадує про відомі дебати з приводу скасування хрестоматій, а й показує реальний практичний та цінний шлях нашим шкільним видавництвам тим, що висуває нове питання про видання «книжок-джерел». Своїм змістом ці коротенькі «джерела», замість читанок, особливо важливі для культурного відродження України. Своєю метою «читання джерел» наближає нас до того активного навчання, про яке ось тут уже незабаром 10 років дає київська педагогічна думка, що розробляє так звану «генетичну методу», яка веде нас і до трудової школи. Тому українському вчителю цікаво ознайомитися з тим, як саме німецька педагогічна практика освітлює питання про читанку»⁵⁴.

Отже, тут маємо доказ про те, що українські київські педагоги самостійно розпрацьовували «генетичну методу» і пов'язане з нею питання трудової школи.

Треба підкреслити й той факт, що журнал «В.У.Ш.» в 6-7 числі (січень-лютий 1919 р.), а потім у наступному, надавав особливо великого значення питанню трудової школи, і то зовсім не випадково. Питанням трудової школи члени і співробітники редакції журналу цікавилися і раніше. Почавши з першого числа другого річника «В.У.Ш.», отже з серпня 1918 р., редакція частинами друкувала більшу статтю М. Котляренка, присвячену проблемам трудової школи, під заголовком «Ручна праця в школі». Тут автор покликається на твір Кершенштайнера «Трудова школа», навівши такі його слова: «Кершенштайнер у «Трудовій школі» каже, що «наша сучасна школа не дає нічого для життя

дитині. Вона радше пригноблює, ніж розвиває активні риси характеру, які належать більшості дітей, коли вони вступають у школу, отой дух самостійности, жадобу братись за нове і надзвичайне, любов до стеження і досвіду, а особливо — бажання працювати не тільки для себе, для власного розвитку, ради того, щоб попередити інших і здолати в дикій боротьбі за життя, а й для того, щоб власний багатий запас сили щедро віддати на користь всім тим, хто бажає допомоги»⁵⁵.

Згідно з думками Кершенштайнера, Котляренко вважає, що при сучасній школі «повинні бути майстерня, шкільний сад, город і т. д., де ведеться лябораторна метода навчання шкільних наук не тільки на нижнім, а й на вищій ступені. Такою метою є повна можливість користуватись і при навчанні рідної мови, і історії, і географії, і природознавства, і навіть математики». «Таким чином, — каже автор в іншому місці цієї статті, — щоб досягнути загального розвитку розуму, щоб розвинути організм, змінити волю, призвичаїти до самодіяльности і колективної праці, ручна праця необхідна в загальній системі освіти. »Лише праця на користь ближнього, а не книга, як сказав Кершенштайнер, є носієм культури«. В майстерні, в лябораторії, в городі, в садку дитина знайде працю по своїй силі, але ж, нагадую, шкільна майстерня не є майстернею у тісному розумінні цього слова»⁵⁶.

Загально, в двох річниках «Вільної Школи», в різних статтях, автори покликаються на приклади західноєвропейської й американської педагогіки. Чи мова про націоналізацію школи, чи про організацію народних або середніх шкіл, чи про садочок або позашкільне виховання, — всюди знаходимо приклади, взяті з практики західноєвропейських шкіл. Деякі цитати, в яких автори статей покликаються на європейську педагогіку, ми вже подали в попередніх розділах. Нижче ще декілька помітних зразків за таким же порядком, як вони були надруковані в окремих числах журналу.

Вже в першому числі «В.У.Ш.» С. Русова у статті «Націоналізація школи» писала: «... Психологічна вимога для людини і для нації одна, проста і органічна: щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалось на пошані особи — як особи індивідуальної, так і особи національної. Рідна мова у вихованні й освіті — найкращий інтимний провідник думок, почувань, вражень. Ось тому першою свідомою вимогою для справедливого психологічного задоволення нації є вимога національної школи... Не дарма всі сучасні педагоги надають таке значення національному вихованню. У Германії знаменитий учень Гербарта — Рейн, у Франції — Бюмон, в Італії — Монтесорі своїми новими школами, дитячими садками закладають усе виховання на національних підвалинах, на принципі наближення школи до рідного оточення дитини»⁵⁷.

Ол. Дорошкевич у статті «Огляд життя середньої школи» («В.У.Ш.», ч. 2, жовтень, 1917 р.) обговорює циркуляр ч. 1316 Генерального Секретаря, виданий у зв'язку з українізацією школи. В ньому сказано таке:

«Вимогами власного історичного життя та подіями революції український народ на його території поставлено на ступінь народів державних. Мова його, поруч з російською, має бути офіційно-урядовою; із його життям належить бути знайомим кожному громадянину України без різниці націй.

Тому Генеральний Секретаріат України визнав потрібним, щоб у всіх середніх, вищих початкових та інших школах, які користуються державними правами, були запроваджені предмети: українська мова і українознавство (література, географія та історія України)».

Від себе Ол. Дорошкевич додає таке: «Так пише п. Генеральний Секретар, і з цим наказом не може не згодитись всякий, кому болить наша школа. Правда, деякі «охранительні» органи печаті, як «Кієвлянин» або «Кієвская Мысль», заб'ють на гвалт, але тим однаково не вгодиш. А для нас ясно, що учень повинен знати те життя, яке коло нього розлягається. Це настільки безперечний принцип сучасної педагогіки, що проти нього комар і носа не підточить. Од близького до далекого — як це відомо всім. А сучасна німецька педагогіка перерішує у зв'язку з цим питанням про підручники: для кожної місцевости повинен бути особливий підручник (див. аналогічні постанови 1-го Учительського з'їзду)»⁵⁸.

А. Середа у статті «Малювання — мова дитини» пише про вільну творчість дітей: «Завданням вільної творчости в малюнку — є виклад духових рухів дитини, думок, її почуття і того життя, яке оточує дитину, тому ні техніка, ні матеріяли до малювання не повинні грати жодної ролі. В дитячій малюнку головне не його виконання, а те, чого дитина в нім навчиться, аби тільки цей малюнок служив певним виявом її думки. Таке педагогічне малювання, засноване на принципі вільної творчости, повинно провадитись у кожній українській школі і, як по всіх школах Європи, стати на перше місце в навчанні дітей грамоти та близьких до неї наук»⁵⁹.

С. Русова свої твердження спирає на досвід Західної Європи також у статті «Позашкільна освіта». Вона пише: «Так позашкільна освіта, взявши дитину від початкової школи, поширює усіма засобами освіти цього школяра, підготовляє його до сприймання вищої науки в найбільш сприятливих умовах — у вищій народній школі — університеті. Одночасно з цим вона ширить наукові знання не тільки між школярами, а й серед усієї людности. По різних державах Західної Європи усякі додаткові школи і курси обов'язкові для дітей (в Англії, Німеччині); там усі розуміють, що у 12 літ не можливо закінчити своє навчання і обмежитися тільки нижчою наукою, яка провадиться у початковій школі. Така постанова цілком розумна, бо справді для добро-

бути народного, а значить і державного, необхідно, щоб уся людність була якомога більш освічена, більш освідомлена щодо найголовніших робіт — хліборобства, ремісництва, кустарних виробів і т. д. На усі ці вимоги раціонального життя мають відповідати не тільки спеціальні школи сільсько-господарські, ремісничі, промислові, торгові та інші, а й добре zorganizована позашкільна освіта»⁶⁰.

На західноєвропейських педагогів, у тому й на Кершенштайнера, покликається також М. Крупський у статті «Природознавство й математика в новій українській школі» («В.У.Ш.», рік II, ч. 1). На західні зразки спирає свої твердження й Ол. Музиченко в статті «Реформа школи чи шкільна реформація» («В.У.Ш.», рік II, ч. 4). Численними прикладами із Західної Європи ілюструє свою статтю «До питання про гігієнічні умови праці учителя» д-р В. Підгаєцький («В.У.Ш.», рік II, ч. 4). Про потребу регулярних наукових подорожів у Західну Європу є мова в меморандумі ВУС до Директорії УНР. Багато західноєвропейських творів подає у статті «Предмет педагогічної психології» проф. В. В. Зіньковський («В.У.Ш.», рік II, ч. 6-7). Подібно пишуть також інші автори.

Зокрема треба згадати тут особливо важливі думки Ол. Дорошкевича про національне виховання української молоді. Він, як провідний педагог того часу, накреслює шляхи для виховання молоді у важливий час українського відродження. Виразно підкреслює, що українці «повинні дивитись не на Росію», а звертатись до народів Західної Європи, у яких дуже високо розвинене національне почуття. Багато уваги присвячує юнацьким спілкам, у яких повинна організуватись уся українська молодь шкільного віку. Взагалі, подає повні патріотизму підставові істини з ділянки національного виховання:

»Доля нашого краю кладеться на терези історії, яка мусить сказати, бути чи не бути Україні самостійною, ні від кого (політично або економічно) незалежною державою. І тут я мушу сказати цілком свідомо: доля майбутньої України в наших руках, багатого й бідного духово, талановитого й невідготованого українського вчителя. Це не парадокс, а перевірена думка, заснована на всіх доказах сучасної педагогіки. Чи зможемо. чи вміємо покласти в основу нашої школи національне виховання? Чи прищепимо нашим дітям палку любов до рідного краю і бажання накласти головами за його щастя і долю? Чи здолаємо виховати не рефлексійно настроєну людину, яка вічно вагається і довбається у власній душі, а патріота з ясним розумом, і, головна річ, з міцною, як криця, волею? Словом, куди гляне наша школа — на Схід чи на Захід?

Од того чи іншого повороту цього питання залежить доля нашого народу та його роля в політично-культурному житті Європи. Воля України — це тільки принагідні слова, які слід запровадити у життя. Такі слова і чарівні гасла можуть висіти в повітрі, і тільки історики

нашої культури одмежують у своїй книзі відповідну частину для цього часу. Але можуть вони, оці слова наших ідейних проводирів, повести за собою наш темний і змучений народ та спрямувати його на широкий шлях чарівної казки. Для цього треба поширити міцну культуру на щирій національній і демократичній основі. Без культури народ не прийме як слід національних і навіть соціальних принципів, без культури він піде за якоюнебудь марою — большевизмом, анархізмом тощо — загрузне у вузеньких суточках і повороту не буде. Через що розпалась велика Росія? Тільки через те, що не було національної культури. Діти співали «Боже, царя храни» і ненавиділи цього самого царя; всі були «руськими», але мало хто почував себе (звичайно, в школі) великоросом, українцем, грузином і т. д. Інтелігенція не мала елементарного національного почуття, вона навіть не розуміла його, вважаючи себе «руською», «общеруською» або ще як.

У нас цього не може бути. Ми повинні дивитись не на Росію, а на Англію, яка дала мільйони добровольців у сучасній війні, на Францію, яку кожний француз вважає за найкращу країну, нарешті — на Німеччину, де формальна освіта дала такі блискучі результати.

Отже, сучасне гасло української педагогіки — національне виховання. Учительські спілки, педагогічні товариства, журнали, окремі вчителі — всі повинні розпрацьовувати детальні плани національного виховання. І треба зараз же сказати, що національне виховання повинно загострювати насамперед волю дитини: що сказав, те й зробив. В Росії, напр., за часів японської війни билися з супротивником молебнами, а за нашої пам'яті — резолюціями та промовами (особливо резолюції та відозви в печінках сидять). У системі виховання те гарне, що викликає роботу т. зв. «дуги рефлекса»: думка тягне за собою відповідну акцію.

На перший плян я особисто ставлю національну організацію учнів. Юнацька спілка повинна охопити всю Україну міцними зв'язками, повинна переродити мягкотілих вихованців колишньої школи. Юнацькі спілки і тепер існують по багатьох школах, але, на превеликий жаль, не тільки без допомоги вчителів, а часто і всупереч їхнім бажанням. Я не мислю школи, де б не було міцної організації — Юнацької спілки⁶¹.

Далі автор подає приклади про організацію Юнацьких спілок, які вже тоді були засновані в багатьох школах України, а також приклади їхньої діяльності. Таким чином наголошено важливість державно-громадського виховання української молоді, — якщо ужити в тому випадку знаного окреслення Кершенштайнера. Отже, підкреслено один з принципів, що його так високо підніс визначний німецький педагог у своєму творі під заголовком «Що таке державно-громадське виховання?», до речі, це єдиний твір Кершенштайнера, що був перекладений українською мовою ще під час війни і появився друком 1918 року.

(Далі буде)

ПРИМІТКИ Й ДОПОВНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ: ШКІЛЬНИЦТВО
В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ (1917-1920)

49. Про дореволюційне негативне ставлення українців до російської освітньої політики, зокрема до накиненого в Україні російського шкільництва, знаємо з творів Драгоманова, Грінченка та звітномлень делегатів, які брали участь в учительських з'їздах, а також від учасників учительських курсів перед першою світовою війною. Багато про це писав журнал «Світло». Для повнішої характеристики, подаємо тут короткі вислови з деяких статей «В.У.Ш.», в яких дуже виразно з'ясовані думки українських провідних педагогів про російську школу в Україні і російську педагогіку взагалі. Крім цього, треба мати на увазі, що, напр., у питаннях українізації освіти в добу української державности настанова нової російської соціалістичної демократії нічим не різнилася від настанови режимових чорносотенців із часів царату.

Найбільше критичних висловів про російську школу і дореволюційні методи навчання в Україні є (після упадку царського режиму) в різних статтях першого і другого числа «Вільної Української Школи» за вересень і жовтень 1917 року. Також в інших, чергових числах журналу є чимало негативних висловів про русифікаторську школу. Нижче подаємо назви таких статей із протиросійським наставленням (цитуюмо характеристичні вислови). Такий матеріал незаперечний доказ про те, що російська педагогіка й організація шкільництва в жодному разі не могли бути для українців прикладом під час опрацювання нової системи освіти і програм навчання у незалежній Україні.

Стаття «Що на часі» (передова «В.У.Ш.» — автор С. Черкасенко): «Вільна думка українського педагога, вільна його творчість, ініціатива, завзятість, захоплення і радість до життя й творчої праці з перших кроків його діяльності підтиналися в корінь злочинною казенщиною русифікаторства й катівських приписів убивства свободної душі тих, заради щастя яких навіть у наші жорстокі часи варто жити, варто працювати, не покладаючи рук, — заради «малих сил, заради дітей, у яких наша ближча, дальша й остання доля вселюдської культури й життя» («В.У.Ш.», рік I, ч. 1, стор. 1).

Стаття «Націоналізація школи» — авторка С. Русова: «А скільки покалічено було цією російською школою тих дітей, які перемогли всі перешкоди, пройшли через чистилище і пекло, написали диктовку на іспиті, ніде не проминувши «ять», продекларували страшним жаргоном «великого» Пушкіна і розвіялися перевертнями, недовірками по рідному краю, повиходили в «люди» своєю народів на сором, собі не на втіху. Така школа веда націю до морального занепаду, до загального хуліганства в різноманітних виявах. Вона була шкідлива саме тим, що зневажала душу народу» («В.У.Ш.», рік I, ч. 1, стор. 4).

Далі, в тій же самій статті, С. Русова пише про чужу російську школу в Україні таке: «Це була школа політичного рабського виховання, де однаково нівечилась і особа учителя, і увесь духовий склад учнів. Можна лише з огидою згадувати цю школу. Геть далі від неї гуртом, живою працею збудуємо собі нову, рідну, вільну національну школу!» (там же, стор. 6).

Стаття «Кілька слів про вчительські З'їзди» — автор Ол. Дорошкевич: «Наша школа щаслива з того, що в нас немає толстовських та победоносцевських традицій. Хай же, йдучи в українську школу, вчителі скидають победоносцевську рясу та надягають західноєвропейську одіж, яку щільно пригнано на українську мірку» («В.У.Ш.», рік I, ч. 1, стор. 31).

Стаття «Кілька слів про українізацію народної школи» — автор С. Черкасенко: «Нема нічого дивного, що за довгі роки поневолення й русифікаторства народ звик до тієї школи, яку йому силоміць накинута, в якій оганьблено його святе святих — національну душу, звичаї, мову, як щось нікчемне, не варте гідності справжньої людини. Потиху й помалу народ звик до тієї думки, що тільки через таку школу, яку йому дано, лежить шлях до права бути людиною, а не нікчемною істотою, годящою хіба свині пасти або чабанувати. Про те, що колись він мав свою власну школу, якою пишався й яка дивувала заїжджих чужинців, йому нікому було розка-

зати, бо й учитель навіть здебільшого не знав того, а коли й знав, то під страхом кари мовчав і мимохіть провадив справу злочинної русифікації» («В.У.Ш.», рік I, ч. 2, стор. 70).

Стаття «Соціалізація народної освіти» — автор Я. Чепіга: «Революція 1917 року застас освіту і школу т. зв. іногородського населення в неможливих умовах. Усюди панує примус, зневага до природних і правних вимог, всюди панує темрява. Народної освіти не було, як не було й справжньої народної школи. Це були казенні будинки, з казенними програмами і «футлярними» людьми-чиновниками, яким було байдуже до переживань дитини, до справ чароду на освіту. Народної школи в дійсному значенні її не було в Росії; не було школи всіх верств громадянства, всього народу» («В.У.Ш.», рік I, ч. 2, стор. 75).

Стаття «Про нижчу школу на Україні» — автор І. Юцишин: «Оці високі, природні права кожної людини, кожної нації, видвинуті в західній Європі найбільшими педагогами, як Лок, Коменський, Пестальюцці, Руссо й іншими ще в XVI і XVII стол., признані всіма культурними народами, і вони оберігають їх як чисте sanctuarium, до якого заборонений вхід непокликаним людям, ще й із заблоченими чобітьми. Та не так думають наші найближчі сусіди, може не всі, але дуже значна їх частина, московські чорносотенці-шовіністи й багато деяких новонароджених «демократів». Їх відношення до нашого народу, до наших культурних стремлінь — це наруга над культурою XX віку, гірка насмішка над поняттям братерства й свободи» («В.У.Ш.», рік I, ч. 2, стор. 95).

Стаття «На день реформи шкільних округ» — авторка С. Русова: «30 листопада 1917 р. великий день для відродження української освіти. В цей день зроблено заходи до скасування Київської Шкільної Округи. Багато тяжких спогадів будить він у пам'яті пригнічених народів на території України — у поляків, євреїв, українців; гнітив він і руську школу, руську вільну думку. Українці багато прийняли мук від цієї фортеці російського централізму. До Київської Округи призначали завжди людей цілком чужих, які вже пройшли добру адміністративну школу і були цілком пройняті централістичним напрямом урядової діяльності» («В.У.Ш.», рік I, ч. 3-4, стор. 178).

Стаття «Завдання моменту» — автор Я. Чепіга: «В російській школі був знищений педагогічний і моральний елемент. Так було на Московщині, а в нас і поготів: освіта тут дала одні пустоцвіти і викликала справедливі скарги й нарікання всіх верств нашого громадянства, народу і педагогів. І зло її було у її власній натурі, у природі її системи, в підвладності освіти інтересам державної політики й у відсутності в ній свободи. Школа була непедагогічна, примусова і невільна» («В.У.Ш.», рік II, ч. 3, стор. 137).

Стаття «Єдиний шлях» — автор Константин Безкодарний: «Московщина без жалю зруйнувала нашу школу, і цілий народ був кинутий у безодню убожества духового, темряви і страшного забуття; якимось жахливо тепер навіть уявити: була нація і не було її, бо не знав світ її, спала під тяжкою гіпнозою чужої культури. Але скінчився довгий-довгий антракт калічення душі народної, і знову історичний широкий шлях стелиться перед нами: невпинно, непохитно треба вести по-іншому покоління України, щоб наш народ по своїй культурі став у рівень з усіма іншими державами Європи» («В.У.Ш.», рік II, ч. 4, стор. 213).

50. «В.У.Ш.», рік I, ч. 2 стор. 65 і 66.

51. «В.У.Ш.», рік II, ч. 6-7, стор. 44.

52. Там же, стор. 45.

53. «В.У.Ш.», рік II, ч. 8-9, стор. 103 і 104.

54. Там же, стор. 104.

55. «В.У.Ш.», рік II, ч. 1, стор. 9.

56. Там же, стор. 10.

57. «В.У.Ш.», рік I, ч. 1, стор. 4 і 5.

58. «В.У.Ш.», рік I, ч. 2, стор. 103.

59. «В.У.Ш.», рік I, ч. 3-4, стор. 134.

60. Там же, стор. 167.

61. «В.У.Ш.», рік I, ч. 5-6, стор. 47-48.

Проф. Михайло ПРОЦЬ

НАРИС РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 1945-1950 РОКАХ

(Закінчення, 5*)

II. Людвігсфельдський період. Остаточна ліквідація українського табору в Шляйсгаймі була тяжким ударом для української гімназії. Нове її приміщення у Людвігсфельді зовсім не відповідало потребам школи, крім цього зліквідовано бурсу і значно зменшилася кількість учнів — їх залишилось тільки 18. Навчання треба було вести на дві зміни. З давнього учительського збору працювали такі викладачі: проф. Михайло Проць — директор гімназії, о. Іван Леськович і о. Олександр Семенович — катехити, Михайло Самойлович, Микола Маркович, Роман Домбровський, Іван Яцкевич, Яким Вакуленко, Роман Кордуба, Богдан Кордюк, Оксана Ващенко, Алла Йогансен і Анатоль Смогоржевський — викладачі.

Навчання у малому приміщенні було дуже ускладнене. З допомогою деяких перегородок, зроблених із шаф, переділено одну кімнату на дві шкільні класи, призначивши також одну «переділку» для шкільної бібліотеки, а другу — на кабінет. Улаштовано й мале приміщення для директора та учителів. Треба додати, що в тому ж приміщенні кожної суботи працювала й народна школа, яка мала 40 дітей. Отже, нормальне навчання в гімназії стало просто неможливе. Проте всі, учні й учителі, розуміли, що хоч живемо й працюємо в дуже складних, ненормальних обставинах, але з навчання і освіти не сміємо резигнувати. Сьогодні, по стількох роках, можна твердити, що це завдання ми виконали солідно і досягнули задовільний навчальний рівень у нашій Людвігсфельдській гімназії.

В початковій стадії продовжування навчання у Людвігсфельдській гімназії доводилось переборювати великі труднощі й у ділянці устаткування учительського складу, бо одні учителі виїжджали, а інші приїжджали. Але найбільше дався взнаки брак фінансових засобів. Нам обіцяла допомогу Апостольська Візитатура, обіцяла й Рідна Школа з Нью Гейвену (США). Один багатий емігрант з Каракасу, інж. Олександр Євтухів, обіцяв нам забезпечити винагороду учителям за навчання, фундуєчи стипендії для учнів. Деяку допомогу харчами ми одержали від місцевої Католицької акції «Харітас», якою керувала пані Буркон.

*) Див. «Визвольний Шлях», кн. IX, стор. 1012, 1976 р.

Таким чином, забезпечивши собі деяку фінансову допомогу, я — як директор — вирішив продовжувати навчання в гімназії, пристосовувавши її до навчальних програм німецьких шкіл, але з повним збереженням предметів українознавства.

Новий 1953-54 шкільний рік у нашій гімназії я почав із почуттям відпруження і з надією на краще майбутнє. На жаль, такі «рожеві» настрої не тривали довго. 14-го листопада 1953 року на першій того-річній конференції я мусів повідомити учительський збір, що правильне навчання в гімназії унеможливлене браком відповідної кількості учителів, бо щотижня хтось від нас відходив із різних причин. Вже на початку шкільного року захворів і відійшов проф. Яцкевич, відійшли також Маркович і Йогансен, у половині жовтня перестав викладати Вакуленко, а на початку листопада захворів Самойлович. В такій ситуації навчальну програму треба було «латати», шукати заступників викладачів окремих предметів. І коли здавалось, що труднощі вже переборені, несподівано виринали нові й ми мусіли постійно докладати особливих зусиль, щоб навчання в гімназії продовжувати.

Раніше, ще у Шляйсгаймі, тодішній директор Кашинський був звернувся до німецької влади, щоб вона дала нашій гімназії (і взагалі цілій таборовій шкільній системі) якусь фінансову допомогу. Баварське міністерство освіти в 1951-52 шкільному році прислало до нашої гімназії свого шкільного інспектора перевірити її стан. Він перевірів і подав свій звіт. Наслідок був такий, що 17 березня 1953 року Баварське міністерство освіти вислало своє письмо-відповідь до Шляйсгайму, де вже не було ні нашої гімназії, ні дир. Кашинського. Все ж це письмо дійшло до мене. Баварське міністерство освіти, на підставі звіту свого інспектора, радило нам добровільно розв'язати українську гімназію не пізніше, як із закінченням шкільного 1952-53 року, а всіх учнів спрямувати до німецьких шкіл. Це письмо було настільки важливе для долі нашої гімназії, що я передав його Відділові Культури і Освіти при ЦПУЕН.

10-го червня 1953 року скликано нараду Шкільної Кураторії, на якій я вичерпно зреферував цілу проблему. На основі постанов Педагогічної гімназіальної ради та проведених розмов проф. Яцкевичем із представниками ЗУДАК і Апостольської Візитатури, я запропонував чотири проекти: 1) Згідно з порадою Баварського міністерства освіти зліквідувати нашу гімназію, а її учнів перевести до німецьких шкіл, у яких мали б бути забезпечені їм виклади української мови і географії; 2) докінчити навчання у теперішній українській гімназії, щоб учні могли скласти іспити, а тих учнів, що зголосяться на другий рік — передати до німецьких шкіл, а потім організувати нову українську гімназію від самих основ; 4) просити Апостольського візитатора перебрати на себе удержання української гімназії, перетворивши її на «малу семінарію» в Німеччині.

Шкільна Кураторія виразно висловилася проти ліквідації гімназії і доручила мені та інспекторові проф. Самойловичеві обговорити це питання з Апостольським візитатором, узалежнивши від наслідків обговорення нашу відповідь Баварському міністерству освіти.

12-го липня 1953 року ми дали відповідь Баварському міністерству освіти, вияснивши насамперед, що її запізнення було зумовлене необхідністю обговорити цю справу у Відділі Культури і Освіти ЦПУЕН. Ми визнали, що в нашій гімназії справді існують певні недоліки, але одночасно запевняли, що вони будуть усунені, а після закінчення шкільного року знайдемо і відповідне приміщення для гімназії.

На жаль, такого приміщення ми не могли знайти, тому вирішили реалізувати другий проект — учні вищих клас закінчать матурою навчання у нашій гімназії, а інші будуть спрямовані до німецьких шкіл.

Баварське міністерство освіти офіційно погодилося на існування нашої гімназії до кінця 1954-55 шкільного року, але згодом запропонувало, щоб в одній, визначеній ним, реальній німецькій гімназії у Мюнхені спільно навчалися українські, польські і російські учні, які живуть у нашому таборі. Наші учителі також можуть викладати, без винагороди за їхню працю. Для остаточного розгляду цієї пропозиції створено окрему комісію, до якої і я увійшов, як представник нашої гімназії. Після довгих дискусій і нарад над створенням паралельних клас у німецьких школах виявилось, що такий плян для нас зовсім несприємливий. Так переговори з німцями закінчились нічим і наша гімназія серед важких труднощів продовжувала свою працю.

Шкільний 1953-54 рік нашої гімназії почався 3 вересня 1953 року. В обидвох наших церквах відбулися торжественні Богослуження. 5-го вересня того ж року ми мали першу нараду Педагогічної ради, яка почалася звітом директора гімназії про її стан. Тоді ж подано до відома, що праця всіх учителів, у тому й директора, добровільна й безплатна, почесна, бо необхідна для нашої спільноти. Всі учителі погодились, знаючи, що гімназія не має грошей, щоб їм платити, а важка й відповідальна освітньо-виховна праця мусить бути виконана.

Опікуном учнів 3-ої класи стала пані Ващенко, 4-ої класи — проф. Єфимович, 5-ої класи — проф. Яким Вакуленко, 6-ої класи — Анатоль Сморогжевський, а 8-ої класи — проф. Микола Маркович. Почавши з 18-го вересня відновив свою діяльність Батьківський Комітет, головою якого вибрано паню Бобинську.

Між 1-им і 15-им жовтнем проведено першу перевірку учнів з одиноких предметів навчання. 17-го жовтня відбулося надзвичайне засідання Педагогічної ради. 31-го жовтня відзначено річницю Листопадового чину 1918 року (реферат читав учень 8-ої класи Андрій Куцан). Різдвяна відпустка тривала від 5-го до 24-го січня 1954 року, а перше півріччя шкільного року закінчилося 31 січня. У другому пів-

річчі релігію почав викладати о. д-р Іван Гриньох, а д-р Б. Кордюк відійшов з учительського збору. Чергова конференція учителів відбулася 17-го квітня. Ще перед тим танцювальний гурток нашої гімназії виступив у Міжнароднім культурнім клубі з показом українських народних танців.

Великодні реколекції для учнів нашої гімназії відбулися в днях 20-24 березня. Влаштовано також святковий концерт у честь Т. Шевченка. 10-го травня директор гімназії повідомив, що з новим шкільним роком учні нижчих клас будуть переведені до німецьких реальних шкіл, а учні вищих клас закінчать своє навчання у нашій гімназії матуральними іспитами.

Шкільний рік нашої Людвігсфельдської гімназії закінчився 8-го липня 1954 року і директор проф. Проць на засіданні Педагогічної ради здав вичерпний звіт про працю і стан гімназії.

Не зважаючи на всі зусилля дирекції гімназії знайти для неї відповідне приміщення, всі заходи виявилися безуспішними. Тоді Головна управа ЦПУЕН скликала 18 серпня нараду Шкільної Кураторії, щоб вирішити дальшу долю нашої гімназії. Нарада була бурхлива, остаточно вирішено продовжувати в наступному році навчання тільки в 7-ій і 8-ій класах, бо учні нижчих клас уже перейшли до німецьких шкіл. Одночасно постановлено за всяку ціну розпочати відновлення гімназії від основ і вести облік зголошених учнів до 1-ої класи. Таку акцію вести з допомогою української преси та представників ЦПУЕН.

Шкільний 1954-55 рік. Голосна, шумлива українська громада в Німеччині, зокрема в Мюнхені, постійно зменшувалась. Люди поспішно виїжджали в далекий світ, хто куди міг. Все ж у самому Мюнхені залишилась значна кількість українських родин із dorостаючою молоддю, яка могла виповнити шкільні лавки української гімназії. Були й значні учительські сили, сповнені бажанням віддати своє знання і свій час для виховно-освітньої справи нашої молоді.

Центральні українські установи у Мюнхені також виявили багато доброї волі допомогти українській гімназії. Не зважаючи на еміграційну «шумиху», всі були однозгідні, що виховання нашої молоді — справа першої ваги. Здавалося, що якась підсвідома українська сила збирала всіх разом, що дуже підбадьорювало тих, які займалися виховно-освітніми справами.

В такий атмосфері почався 5-го вересня 1954 р. черговий шкільний рік. На першому засіданні Педагогічної ради директор повідомив членів учительського збору, що згідно з рішенням Шкільної Кураторії при ЦПУЕН українська гімназія буде продовжувати свою працю в 1954-55 шкільному році в двох класах — сьомій і восьмій. Учительський склад залишився такий самий тільки навчання історії і географії перебрав Микола Філь, який — після відходу з учительського складу проф.

Марковича — став також секретарем гімназії. А навчання руханки в обидвох клясах перебрав І. Керестіль.

В 1953-54 шкільному році гімназія мала 33 учнів, а тепер залишилося тільки 9, інші перейшли до німецьких шкіл.

19-го листопада 1954 року відбулися збори товариства «Рідна Школа», що мало допомагати нашій гімназії. Раніше, 15-го жовтня, на скликаній Головною управою ЦПУЕН пресовій конференції обговорено проєкт заснування Т-ва «Рідна Школа» і тоді обрано тимчасовий організаційний комітет у такому складі: проф. Гнат Мартинець — голова, проф. Михайло Проць — секретар, інж. І. Шабельський, рад. М. Керницький, проф. М. Пістряк, проф. М. Самойлович — члени (два останні — представники ЦПУЕН). Комітет відбув ряд нарад, опрацював статут Товариства і скликав загальні збори в залі Української Харитативної Служби.

На загальних зборах брала участь значна кількість українських визначних громадян. Над рефератом проф. М. Пістряка, в якому він вичерпно з'ясував ролю і значення Товариства «Рідна Школа», розгорнулася широка дискусія. Статуту Товариства не схвалено через усілякі формальні розбіжності й вирішено перекласти збори на один місяць, але й чергові спроби також закінчилися безуспішно. Згодом ініціативу організування Товариства «Рідна Школа» взяли на себе ЦПУЕН і ЗУДАК, проте й вони не переборолі труднощів і не досягнули жодного успіху. Організаційний комітет був примушений припинити свою діяльність, що й сталося 25-го лютого 1955 року.

Тим часом, у співпраці з ЦПУЕН, я приймав оголошення учнів до 1-ої класи української гімназії. Зголосилося 15 учнів із різних міст Німеччини.

До існування нашої гімназії дуже багато спричинився тоді своєю допомогою д-р Роман Гинилевич — голова Суспільно-Харитативної Служби. Він пов'язався з відповідними людьми в Чикаго (США), а саме з проф. К. Тучапським, інж. Цімурим, інж. Міляничем та іншими, і розгорнув на американському терені акцію допомоги нашій гімназії. Також ЦПУЕН і ЗУДАК обіцяли свою піддержку і матеріальну допомогу, зокрема — купити з фондів ЗУДАК відповідне приміщення для нашої гімназії.

Директор гімназії проф. М. Проць у своєму листі з 10 лютого 1955 року до д-ра Р. Гинилевича писав, що всі учителі дуже радіють, що справа вдержання гімназії на добрій дорозі, бо із стипендій від наших добрих людей в Америці можна буде не тільки оплатити учителів, а й розпочати навчання у 1-ій гімназіяльній класі, із 40 учнями. В наступні роки гімназія зможе прийняти 200 або й більше учнів.

Ми справді одержали від добрих людей 25 стипендій, тому на душі стало відрадніше і я готувався до реалізації наших плянів. На жаль, надія на допомогу ЦПУЕН, зокрема ЗУДАК-у, повністю завела. Ку-

півля бурси і приміщення для гімназії перепала, тому не могло бути навіть мови про нормальну працю гімназії, почавши з 1-ої класи. Шкільний 1954-55 рік довелося закінчити з явним розчаруванням і ми мусіли повідомити всіх тих учнів, які хотіли вчитися у нашій гімназії, щоб ішли до німецьких шкіл.

У липневому числі «Християнського Голосу» (Мюнхен) я подав звіт із праці нашої гімназії. Це був один з найтяжчих років її існування, все ж, не зважаючи на всі удари долі, серед матеріальних злиднів в убогій таборовій обстановці ми зберегли навчання в нашій гімназії на високому рівні. Учнівська самоуправа дбала про порядок і дисципліну, а Батьківський Комітет допомагав у харчуванні учнів. Завдяки Суспільно-Харитативній Службі учні діставали безплатно другий сніданок. З далекої Венесуели Олексій Євтухів і Роман Кошарич допомагали кільком учням у шкільній оплаті. Одноразова пожертва «Рідної Школи» з Нью Гейвен (США) дала нам можливість купити для учнів найновіші німецькі підручники. Щедрою допомогою обдаровувала нас Апостольська Візитатура, зокрема її Генеральний Вікаріят. Безпосередня опіка і нагляд за нашою гімназією були в руках людей із Відділу Культури і Освіти при ЦПУЕН.

В 1954-55 шкільному році успішно здали матуру учні — Андрій Куцан, Омелян Стельмах і Лідія Тузяк, а також екстерніст Іван Марченко. З таким балянсом нашої праці ми закінчили ще один шкільний рік. Не втрачаючи надії, ми думали про дальше існування нашої гімназії.

Шкільний 1955-56 рік. Баварське Міністерство освіти дозволило нам продовжувати навчання тільки в останній, восьмій класі гімназії, у якій було ще шість учнів — І. Бобинський, С. Дубровська, А. Йогансен, В. Пилипчук та брати Ігор і Ярополк Зубенки. Для цієї класи ми мали аж 13-учителів-викладачів, а саме — о. канц. І. Леськович, о. прот. П. Дубицький, проф. М. Самойлович, проф. М. Проць, Р. Домбровський, О. Єфимович, В. Максимович, Л. Лисенко, М. Філь, С. Парубочий, А. Смогоржевський, Р. Кордуба і А. Йогансен.

14-го вересня 1955 року проф. О. Єфимович перестав учити латинської мови і його заступив проф. Максимович, 12-го листопада відбулася нарада Педагогічної ради і класифікація учнів. Різдвяна відпустка тривала від 4-го до 22-го січня 1956 року.

На всіх учительських конференціях далі дискутували справу існування нашої гімназії, зокрема обговорювали її на засіданні Педагогічної ради 14-го квітня. Тоді вирішено звернутися до Головної управи ЦПУЕН із проханням, щоб вона зайнялася питанням дальшого існування української гімназії. Ми підкреслювали також, що заснування такої авторитетної установи як Товариство «Рідна Школа» дуже багато допомогло б розв'язати проблему приміщення для гімназії та фінансових засобів для її існування.

16-го квітня почалася четверта, остання частина шкільного року в нашій гімназії. Після річної класифікації, учні одержали свідоцтва і шкільний рік закінчено 14-го липня урочистим Богослуженням.

Лебедина пісня гімназії (Шкільний 1956-57 рік). 1-го жовтня 1956 року розпочався останній шкільний рік у нашій гімназії. Вже на першому засіданні Педагогічної ради мені, як директоріві, прийшлося повідомити учителів, що це останній шкільний рік нашої гімназії, останньої української гімназії в цілій Німеччині та в цілій Західній Європі. Із великим, глибоким жалем ми прийняли цю прикру дійсність, але не могли її відвернути.

В цьому останньому 1956-57 шкільному році в нашій гімназії було тільки трьох учнів, яких учили аж 15 учителів. Писемні іспити зрілості проведено в днях 21-52 травня, а усні — 1-го червня 1957 року. Додатково тоді здали іспити екстерністи Влодко та Ігор Керницькі. Испитували: дир. Михайло Проць, о. Іван Леськович, Михайло Самойлович, Володимир Максимович, Роман Домбровський, Микола Філь, Гнат Мартинець, Дмитро Парубочий і Алла Йогансен. Головою Іспитової комісії був представник Шкільної Кураторії при ЦПУЕН проф. Михайло Самойлович.

В той час, як українська громада в цілій Німеччині розпливалася на очах, як люди виїжджали в далекі краї в пошуках за кращою долею, невелика група українських учителів чесно сповняла свої учительські обов'язки аж до самого кінця.

В 1945-1951 роках українське шкільництво в Німеччині буйно розвивалося і досягало своїх вершин. Численні наші учительські сили, із великим педагогічним досвідом, дали українській молоді все найкраще, що тільки могли. Навчальна система в наших тодішніх школах була різна, але переважали класичні гімназії.

Коли з днем 31-го грудня 1951 року ІРО перестало опікуватися таборами «ДіПі», тоді опіку над «діпівським людом» у Німеччині перебрали німці. Вони постійно обмежували або ліквідували фінансову допомогу на культурно-освітні потреби нашої громади. Із 30 українських гімназій залишилась тільки одна, що її перенесено до оселі Людвігсфельд біля Мюнхену. І авторіві цього нарису довелося закінчити свої неспокійні, сповнені турботою й тривогою роки навчання саме в оцій останній українській гімназії в Німеччині.

МИСТЕЦТВО І НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Г. Н. ЛОГВИН

ПО УКРАЇНІ
(Стародавні мистецькі пам'ятки)

(8)

Південний Буг протікає серед невисоких берегів, у широкій долині. Завдяки тихій течії біля нього багато ставів із великими плесами. Разом з оборонними спорудами вони утворювали своєрідний північно-подільський краєвид. Але далі на південь яри й долини стають глибшими, береги — крутішими, з'являються скелясті виходи вапняку. Села частіше зустрічаються не на пагорбах, а в глибоких ущелинах. Кілометрів за п'ятдесят пейзаж різко змінюється.

Не доїжджаючи до Ярмолинець, треба звернути ліворуч, у село Сітківці — одну з давніх осель Поділля, де є відома церква-твердиня та руїни замка. Вже на самому під'їзді до села відкривається звивиста долина річки Ушиці з крутими, але пригладженими вітрами і дощами схилами, що подекуди, наче зморшками, прорізані дощовими течіями.

В центрі села височить церква, а на протилежному пагорбі — замок. На відміну від межибізького, сітківецький замок належить до нового типу регулярних у пляні оборонних споруд. З появою й удосконаленням вогнестрільної зброї оборонні мури стали однаково уразливими; відтоді в них перестають виділяти головні й другорядні частини. Такі замки були краще пристосовані до оборони. Саме в XVI стол. в Україні починають з'являтися регулярні в пляні трикутної, квадратної (чи прямокутної) та п'ятикутної форми оборонні укріплення. Сутківецький замок поставлений на краю пагорба; його прямокутний двір оточують товсті мури з чотирма баштами на рогах. Із внутрішнього боку вони мають зрізаний ріг для зручного влаштування обходів на мурах і значно виступають за межі стін для зручного флангового обстрілу. Компактні маси, гострі обриси призматичних об'ємів башт надавали порівняно невеликому замкові досить грізного і неприступного вигляду.

Як уже знаємо, історичні умови спонукали пристосовувати до оборони навіть культові споруди. Покровська церква в Сутківцях саме й є клясичним і високохудожнім зразком храму оборонного типу. Вона в пляні хрещата, з середнім квадратним нефом, до якого примикають

чотири напівкруглі приміщення. Будівля двоповерхова, хрещата. Склепіння у середній частині спирається на чотири арки, що з'єднують її з бічними, та один стовп у центрі, подібно до того, як в одностовпових палатах у давньоруській або готичній архітектурі. Бічні приміщення перекриті готичними зірчастими склепіннями. Хід на другий ярус розташований у товщі стіни західньої камери.

Піднявшись на другий поверх, бачимо, що він мав лише плоскі дерев'яні стелі. По всьому периметру будівлі розташовані бійниці, а на рогах центрального — ще й маленькі башти. У завершенні проходить пояс машикулів — особливих бійниць з отворами вниз, для обстрілу підосви стіни. На півкруглій площині західнього фасаду є прямокутний виступ-машикуль для захисту входу в храм. Раніше вважали, що нижній поверх, де містилась церква, освітлений маленькими, високо розташованими вікнами, не мав бійниць і не був пристосований до оборони. Але нам вдалося виявити замуровані бійниці й у першому ярусі. Отже, церква мала оборонні пристосування не тільки у верхній, а й у нижній частині.

В українській архітектурі важко знайти іншу споруду, де б мистецькими засобами досягалось таке враження монументальності й неприступності в невеликій споруді. Нагадаємо, що центральний неф має розміри всього 8×8 метрів у середині, отже, не набагато перевищує розміри середнього нефу звичайних українських дерев'яних церков. Майстер добивається цього пропорціональним членуванням масиву будівлі по горизонталі піввалом, який поділяє невисокий цоколь на перший і другий поверхи, а в завершенні дає виразний акцент поясом машикулів на енергійно вирубаних з каменю великих кронштейнах. Роги центрального прямокутного об'єму, затиснуті між могутніми напівциліндричними баштами, фіксують маленькі башти, що контрастом зорозовують масивність об'ємів храму і міць мурів. З цим поєднується, здавалось б, протилежна якість — мальовничість. Але це мальовничість не тендітної граційної споруди, а велетня, бо сувора краса гонтових наметових верхів викликає асоціації саме з багатирем у шоломі й латах.

Один і той же мистецький принцип, застосований в інших умовах і з іншим пропорціональним ладом, може давати протилежні результати. Горизонтальні членування та гра світла і тіней у барочних спорудах, при дуже розчленованих масах, при «багатопляновості» площин і архітектурних деталей полегшують будівлю, надають їй граційності. В оборонних спорудах при слабо розчленованих або й зовсім нерозчленованих масах горизонтальні членування піввалом або гра світла і тіней на об'ємах та в машикулях, навпаки, ще більше підсилюють враження могутності й неприступності. Цей невеликий храм, висота якого до гребеня даху центрального приміщення ледве досягає 18 метрів, треба визнати одним із шедеврів української архітектури XV століття.

Збудували церкву шляхтичі Сутківські в 1476 р., а пізніше, в XVI стол., під час ремонту на другому поверсі встановили суворої форми ренесансні білокам'яні одвірки. Під пізнішою штукатуркою в інтер'єрі зберігаються первісні фрески. Привертають увагу також консольні капітелі готичної форми. Первісний гонтовий дах красивого шатрового обрису та масивні східчасті готичні фронтони на центральному нефі були розібрані, і замість них збудовано на середньому приміщенні в псевдоруських формах фальшиву баню і на бічних — сухої негарної форми залізні дахи.

Нижче по течії р. Ушиці лежить інша стародавня оселя — м. Зіньків, де цікаві рештки замка, спорудженого одночасно з сутківецьким; на це вказують регулярна (правда, тут трикутна) форма пляну, архітектура веж та будова бійниць. Гори в Зінькові вищі, тому башти, що виростають із підніжжя скелястих обривів, мають далеко імпозантніший вигляд, ніж сутківецька. Здалека вони здаються витесаними зі скелі. У Зінькові в 1530 р. була збудована (тепер розібрана) одна з найхарактеристичніших церков Поділля. У пляні вона тридільна, з гранчастою апсидою і квадратним притвором, а в товщі південної і північної стін мала неглибокі конхи. Спочатку тут не було бань і суворістю силуету храм наближався до споруд оборонної архітектури.

У Зінькові збереглася прегарна пам'ятка подільської дерев'яної архітектури — Михайлівська церква, збудована в 1769 р. на невеликій плятформі відрогів високих пагорбів, що оточують село. Храм підноситься над селом трьома струнками баштами-банями, тісно поставленими в ряд, немов трикірій — три зліплені свічки. Башти стрункі й легкі; завдяки ним маси бань стрімко здіймаються вгору і, полегшуючись у заламах, завершуються у формі шоломовидних високих верхів, з м'яким і малопомітним перепоясанням внизу, та увінчанням помірними, урівноваженими з масами бань, ліхтариками. Стрункість мас вдало підкреслює вертикальна шальовка дошками.

В інтер'єрі арки-вирізи простої форми вдало з'єднують внутрішній простір трьох гранчастих бань, а тендітна різьба на скобах в основі підбанника надає йому мальовничості.

Урочисте висотне розкриття простору справляє не абияке враження завдяки численним граням зрубу, що дружно підіймаються і сходяться у зеніті. Щодо пропорціонального ладу, ритмічного членування по горизонталі та форми бань тут, очевидно, наслідувано відомий храм у селі Яришеві. П'ять башт яришівської церкви (розібраної ще в 1910 р.) із шоломовидними верхами не мали собі рівних ні чистотою рисунка, ні величавістю.

Хоч і незручно пересуватися вздовж Ушиці, яка все петляє, намагаючись вибрати для себе зручне річище, але ця подорож обіцяє багато вражень. Тому варто пройти аж до Дністра біля старої Ушиці, а далі —

понад Дністром, через Бакоту, Теремці, Студеницю до Збруча і аж до Кам'янця. Долина Дністра звивається вужем, затиснута височенними берегами; тільки в Бакоті вони розступаються, щоб утворити глибоку чашу, на дні якої зелене село, оточене сіро-зеленими горами. Кожне село тут має своє обличчя. Краєвиди увесь час міняються; гори то заступають перспективу, то відходять убік, і тоді вражають широта й глибина яру.

Останні археологічні знахідки, а також вірменська літературна традиція свідчать, що Кам'янець існував, очевидно, вже в XI стол. В литовському літописі є звітка, ніби брати князі Коріятовичі під час полювання натрапили на півострів на Смотричі; їм сподобалась ця місцевість і вони заснували там Кам'янець. Це легенда, метою якої було звеличити литовських загарбників. Насправді ж Кам'янець мав укріплення ще до їх приходу.

При в'їзді в Кам'янець із хотинської дороги подорожнього зустрічають укріплення замка, поставлені перед мостом через Смотрич. Серед українських міст Кам'янець виділяється характером свого природного оточення. Він займає видовжений овальний півострів, утворений Смотричем, річища якого біля замка не сходяться, лишаячи між собою гребінь скелі, завширшки тільки 14 метрів. Поставлені тут укріплення надійно замикали вхід до міста, тому що береги ріки 20-30-метрової висоти абсолютно прямовисні. В Кам'янці окремими громадами жили українці, вірмени і поляки, мавши самоврядування. Щільна забудова з трикутними фронтонами і стрімкими дахами, католицькі костьоли з високими баштами, українські та вірменські церкви разом з оборонними баштами робили вигляд міста цілком своєрідним. Далеко внизу виблискує вузьенька стрічка Смотрича, над яким нависають величезні скелі, де-не-де обвиті диким виноградом. Понад берегами вузьенька смужка суходолу, густо забудована маленькими будиночками, а над ними підносяться вічні вартові Кам'янця — кам'яні башти Столярська, Кушнірська, Ковальська, Гончарська, Вітряна, що дістали свої назви від цехів, які їх будували.

У XVI стол. завдяки жвавій торгівлі, особливо із Сходом, та розвитку фільварочного господарства, Кам'янець потребував ще додаткових входів. Тому в 40-их роках XVI стол. було почато будівництво Руської та Польської брам для зв'язку з руськими і польськими фільварками. Це оригінальні оборонні споруди, мури яких починались від скель зовнішніх берегів, з двома баштами на протилежному боці ріки і трьома — на внутрішньому. Біля них проходив брід, а в одній із башт на правому березі була брама з передбрамним укріпленням на взірць руського захаба або польського барбакана. Башти — круглі, прямокутні із гранчастим завершенням, із високими наметовими дахами, з білокам'яною різьбою на одвірках і чорно-білими орнаментами в техніці сграфіто, — робили мальовничим і одночасно імпрезантим складний за плануванням і композицією мас ансамбль Руської і Польської брами.

Кам'янецький замок має тепер десять башт, частина яких, разом із мурами, вже в XIV стол. були кам'яними. Укріплення будувались і удосконалювались у XV, XVI, XVII і навіть XVIII стол. Найбільш ґрунтовні роботи провів у 1545 р. архітект Йов Претвич, про що свідчить напис на таблиці в мурах башти над криницею. Тоді він замість «ветхих і тонких зубців» вимурував «нові і товстіші», розширив подвір'я в напрямі мосту, вставив у башти багато нових білокам'яних одвірків із різьбою в стилі Ренесансу, а також української дерев'яної архітектури. Із незвичайними змінами замок зберіг свій вигляд порівняно добре. Хоч його будували майстри різних епох, він відзначається композиційною і стилістичною єдністю. Важко назвати ще якусь оборонну споруду, яка б так «вписувалася» в ландшафт і була така домірна із скелястою горою. Мури та башти своєю шаруватою структурою, кольором і фактурою є ніби продовженням скель, на яких стоять, бо вони збудовані з одного і того ж матеріалу. Башти двох видів — круглі й типу дерев'яних дзвіниць або церковних бань — «восьмерик на четверику». На деяких уціліло аркатурне вінчання на взірець Острога, що надає їм великої виразності. Спочатку в замку було чимало будівель із кахляними печами та білокам'яною різьбою. На кахлях зображались орнаментальні або й сюжетні улюблені тоді композиції козаків-вершників.

На південному боці замка є передмістя Корвасари, де був каравансарай східних купців. Там збереглася дерев'яна церква Різдва — один з оригінальних подільських дерев'яних храмів із дзвіницею, приставленою впритул до бабинця. У повідь Смотрич інколи заливав низький берег, тому церкву поставили на підмурок, чим не тільки досягли захисту від повені, а й надали будівлі більшої виразності. Для цієї невеликої тридільної однобанної споруди характеристичне тонко знайдене співвідношення бічних зрубів до центральної бані простого наметового типу, що нагадує первісні верхи церкви-твердині в Сутківцях. Башта-дзвіниця порушила рівновагу центральної композиції, вписала нотки динаміки, надала мальовничості. Її композиція «четверик на четверику» проста і виразна, а м'яких обрисів, з увігнутими гранями, високий наметовий верх чудово пасує як до форм храму, так і до архітектури оборонних споруд, що височать над Корвасарами. Іграшкова дерев'яна будівля і могутні мури замка, здавалося б, ніяк не можуть становити єдиний ансамбль; тим часом вони якось дуже природно злиті в єдине ціле.

З цієї церкви походить гаптована плащаниця. На величезному покривалі ніжно-золотистого тону вигптовано в центрі постать Христа, яка вражає лаконізмом і гостротою рисунка. Всі зайві подробиці вишпильовані опустив, зосередивши увагу на Мертвому. Над ним у скорботі схилилися вісім постатей. Ці постаті й округлі лінії німбів утворюють певний ритм, спрямований на центральну фігуру. Неширокий бордюр

із вісімнадцятьма півпостатями, вкомпонованими в кола, добре контрастує з центральним зображенням, підкреслюючи його значимість. Плащаниця зберігається в Кам'янець-Подільському музеї і є цікавим утвором XVI століття.

В околицях Кам'янця на Дністрі, Жванчику, Смотричі та Збручі багато мальовничих місць і пам'яток старовини.

Замок у Хотині, що лежить на буковинському березі Дністра, ми розглянемо разом із спорудами Поділля, бо за архітектурно-мистецькими особливостями він зв'язаний з цим берегом. Тепер встановлено археологічними дослідженнями, що Хотин як поселення існував вже в XII стол. Перші укріплення та кам'яна церква збудовані ще за Данила Галицького, між 1250 і 1264 роками. Вони збудовані з каменю-вапняку на вапняному цем'янковому розчині, що вказує на зв'язок будівельних традицій з Придніпров'ям. У XV стол. ці райони Пониззя входять до складу Молдавського князівства. За часів Стефана Великого в XV стол. була розпочата перебудова замка. Тоді платформу двору підняли на 8-10 метрів і збудували дуже могутні, високі й товсті мурини та башти. На місці дитинця XII-XIII стол. розташувався внутрішній двірник нового замка, а на місці рову, який розділяв дитинець і напільну сторону, збудували два великі палаци з брамою між ними та з глибокими льогами. На колишньому передмісті з'явився зовнішній двір нового замка, фасад якого з цього боку фланкували три башти, з надбрамною в середині. Три інші башти поставлені: одна величезних розмірів — з півночі, друга — південна, кругла — проти палацу, з якого був хід у башту (тому вона дістала назву «Комендантської»), третя квадратна — проти житлового корпусу зовнішнього двору зі східного боку. В 1480-их роках основні роботи будівництва були закінчені.

В 1538 р. під час воєнних дій замок дуже пошкодили польські війська. Щоб позбавити молдавських князів такого важливого стратегічного об'єкта, вони висадили в повітря велику ділянку стіни, між північною баштою і каплицею. Вибух зруйнував також палац на схід від в'їзної брами внутрішнього дворика. Але найбільше потерпіла південна сторона замка, де повністю зруйновано надбрамну башту, південно-східну наріжну, а від південно-західної лишилися тільки жалюгідні рештки. В 1540-1544 рр. замок відбудовано і розширено. Надбрамною і південно-східною башт не відбудували, а новий мур підсунули на південь на 25 метрів і збудували надбрамну башту та південно-західну на старій основі. В такому вигляді замок зберігся і досі. В 1711-1718 рр., коли тут містився турецький гарнізон, французькі інженери на сусідніх горбах збудували нові укріплення вже знайомої нам бастионної системи.

Замок у Хотині грандіозний. Досить згадати, що від підоснови скелі, на якій він стоїть, башти здіймаються майже на 50 метрів, а висота деяких із них дорівнює 30 і 40 метрам; це, приблизно, висота сучасного

12-13-поверхового будинку. Башти від підосви і до рівня двору, а Комендантська та східня — до рівня обходів — цілком монолітні; вони виглядають як величезні кам'яні стовпи. Але вражають не тільки фізичні розміри споруд, а й їх довершеність. У будівничого виникла щаслива думка — декорували сіробілі випнякові мури геометричним орнаментом із червоної цегли. Він огортає як мури, так і башти суцільним візерунком у вигляді восьми смуг (у чотирьох нижніх смугах орнамент складається із вписаних один в одного чотирьох прямокутників, а у верхніх утворюються чотири ряди східчастих пірамід, завершених кожна хрестом). Мотив візерунка, застосований у Хотині, має безліч аналогій в українському народному декоративному мистецтві, особливо подільському, що вказує на джерело надхнення будівничого. Орнаментальним декором досягнуто того, що масив будівлі був менш розчленований, вона перетворювалася у могутній моноліт.

Одночасно в архітектурі палацу й каплиці з'являються риси мальовничості, виявляється прагнення надати спорудам більшої привітності. Стіни палацу декоровані строкатим орнаментом з білого каменю й червоної цегли, а вікна та двері оздоблені білокам'яними, різьбленими готичними наличниками й одвірками. У підвіконнях другого поверху палацу були влаштовані лави — такі самі, як ми бачили у Львові в Чорній Кам'яниці. Особливо проявився декоративний хист майстра в будівництві замкової каплиці. В ній двері звичайних розмірів із порталом на всю причілкову стіну. Для прикрашання колонок застосовано мотиви української різьби в дереві.

На зв'язок з українським будівництвом і мистецтвом вказує і тип критих мурованих обходів на стінах, що зустрічаються у подільській оборонній архітектурі. А в оздобах каплиці використано орнаменти, де буквально повторюється мотив подільських писанок, чорно-жовто-червоний візерунок, який побудований на комбінації кола в різних зіставленнях. Загальний задум, образний лад споруди, декоративні мотиви, архітектурно-конструктивні особливості тісно зв'язані з українським мистецтвом. Звідси можна зробити висновок, що для спорудження замка і керівництва роботами було залучено українських подільських та галицьких майстрів, разом з якими працювали і молдавські (орнамент на мурах палацу).

В Рихті збереглися три башти замка — регулярного, чотирикутного в плані. Він збудований, приблизно, тоді ж, коли й сутковецький замок, із яким його зближає і форма башт. У різьбі на воротах сучасних дворів можна бачити декоративні звіринні мотиви, що є, може, пережитком дохристиянських вірувань тотемізму. За Рихтою, вже на Збручі, лежить село Кудринці, над яким на стометровій височині, майже на зовсім урвистій скелі, височать руїни замка. Влітку скелі, порослі полином, зливаються з сіро-попелястими мурами. А коли під-

нятися до замка, відкривається зелена долина, село в садах, посеред якого в'ється Збруч. Усе це облямоване, як рамою, височенними горбами з темним лісом на обрії.

Вище по Збручу розташоване місто Скала; відомо, що тут вже в XIV стол. існував замок. На високому мисі між Збручем і потоком видно руїни замка, палацу XVIII стол. та оборонної башти XVI стол., а вдалині чорні масив відомого Скала-подільського парку.

Ще вище по течії лежить Гусятин — стародавня оселя, колись важливе ремісниче і торговельне місто. Під час останньої війни воно було майже зовсім знищене; збереглися тільки в руїнах оригінальна ратуша, хрещата в плані, з великим заїжджим двором для купців, синагога — утвір високоталановитого майстра. Прямокутне в плані приміщення без опорних стовпів було перекрите готичним нервюрним склепінням 12-метрової висоти. Граціозні нервюри, почавши з консольних капітелів, пружно й легко здіймалися вгору, несучи на собі розіпнуту парасольку склепіння.

На другому кінці ринкової площі є подільський мурований тридільний храм клясицичного типу з конхами і без бань — церква Онуфрія. Вона збудована на прикінці XVI стол. і була пристосована до оборони, бо мала над бабинцем другий ярус з бійницями. Невеликі півциліндричні виступи конх і невисока апсида підкреслювали вагомість центрального об'єму.

Долина Збруча була заселена ще в палеоліті. Тут, у Збручі, в минулому столітті знайдено статую чотириликого старослов'янського бога Світовида. Ця знахідка зберігається у музеї в Кракові. В ній виявлений світогляд стародавніх слов'ян, які вірували, що небо населяють добрі боги, землю — люди, а підземний світ — злі боги. Тому в скульптурі верхня частина зображає світ богів, середня — землю, а нижня — підземний світ. Стародавній різьбар ще не досконало володів засобами пластичної передачі: форму він моделював тільки в загальних рисах, опускаючи всі подробиці.

У Сатанові, теж розташованому на Збручі, збереглися рештки замка XVI- початку XVII стол., а на протилежному боці — поселення, що примикали до міських укріплень. Береги ріки тут значно нижчі, ніж у Кудринцях, тому й споруди здаються не такими фундаментальними. На околиці Сатанова є відомий в XV-XVII стол. Сатанівський монастир з оригінальним безкупольним храмом та брамою і печерами у вапнякових скелях.

Далі у верхів'ях Збруча лежать села Токи і Скорики. В останньому є церква Йоана Богослова, побудована в XVII стол. з іконостасом тих же часів. У плані вона тридільна з прямокутними приміщеннями, а три бані зі стародавніми наметовими верхами мають по одному залому й увінчані маленькими маківками. Широчезне опасання огортає форми

будівлі й утворює м'який перехід до головних об'ємів храму, ошальованих у вертикальному напрямі дошками. Гонтова покрівля з уже знайомими нам наметовими обрисами дуже виразна. Церква відзначається суворо центричною композицією і рівновагою. Легкість і рух мас вгору, зіставлення з горизонтальними членуваннями створює відчуття рівноваги і спокою.

Інтер'єр — цілком у стилі зовнішньої архітектури. Скупими засобами протиставлення площин зрубів і навскісних площин парусів склепінню бані майстер досягає відчуття просторості й висоти. Сіро-коричневі стіни прекрасно пасують до одного з найбільш оригінальних за композицією іконостасів на Поділлі. Він шестиярусний, бо у вузькому храмі не можна було його розширити. Зате висока центральна баня дала змогу розвинути його вгору. В першому ярусі, завершеному горизонтальним карнизом і чітко розчленованими вертикалями колонок, розташовані троє врат, дві намісні та дві храмові ікони. Але вже зображення «Празників» та «Страстей» розміщені уступами в три яруси, між якими в центрі ікона «Богоматері-Одігітрії» утворює ще один ступінь. За цим зламом четвертого ярусу також ідуть розташовані уступами «Моління» з апостольським рядом та пророки з Розп'яттям над ними. Отже, композиція іконостасу цілком відповідає розкритому вгору просторові бані. Ритмічні вертикальні й горизонтальні, зламані уступами членування надають йому одночасно суворості і певної динаміки. Різьба іконостасу теж самобутня. Головним мотивом є оригінально трактоване листя аканта, схоже скоріше на пальмети, і виноградна лоза із сильно виявленими витками, що відразу впадають в око. В царських вратах народний мотив «вазона з гільцем» розгорнуто в розкішну композицію із виноградною лозою і золотими квітами соняшників.

У церкві зберігається прегарна ікона Богоматері, мабуть, середини XVII стол., з дитиною у квітчастій сорочечці. Запам'ятовується особливо цілком український типаж дитини, так і матері. Впевненим пензлем майстер легко окреслює повновиді овали облич із пухкими устами, великими очима та густими чорними бровами. В усьому цьому втілено народний ідеал жіночої краси.

В храмі є ікона «Страшного суду» — один з улюблених тоді сюжетів. Художник тут міг не тільки зображувати навколишні «реалії» (побутові деталі, жанрові сценки, інтер'єр чи пейзаж) або, давши волю своїй фантазії, відтворювати чортів і відьом, а й виявляти гострий протест проти гноблення, висміювати ворогів, спроваджуючи їх у пекло. До речі сказати, наші давні художники, на відміну від багатьох західноєвропейських, не смакували жорстокими, витонченими карами і муками.

За Скориками відвідаємо останній пункт подорожі на північ — село Токи (на Збручі) із замком, збудованим родиною українських князів

Збараських наприкінці XVI- на початку XVII стол. Він у пляні нагадує трикутний зінківський замок, але його башти, що в нижній третині стін мають ухил всередину, справляють фундаментальніше враження. Оточені широким плесом ріки, на невисокому пагорбі, вони здаються далеко більшими, ніж є насправді.

Подорож по останніх місцях Поділля краще продовжити з Тернополя (тепер обласного центру) на березі ріки Серет, заснованого в 1540 р., коли тут збудували замок февдали Тарновські. В 1550 р. міщани Тернополя дістали самоврядування, а також право влаштовувати ярмарки і мати склади на товари для закордонних купців. Сюди з'їжджались купці з усієї Європи і Сходу. Замок у XVII стол. був перебудований у новій манері — подібно до великого палацу у вигляді каре з невеликим двором всередині. Білокам'яна різьба стриманих суворих форм добре в'яжеться із великими площинами стін. Недалеко звідси стоїть стародавня Воздвиженська церква — тридільний храм без бань. Друга церква — Різдва — була збудована біля Кам'янець-Подільської брами. Зберігся фундаційний напис, з якого довідуємось, що церкву почали мурувати 15 червня 1602 р. і закінчили 4 серпня 1608 року. В старій хроніці про це записано так: »Самі міщани і селяни з протоіереєм Юрієм Гавриловичем без помочі багатіїв трудилися при будові того ковчега, що спас руську віру і народність«. Будівництво провадив відомий муляр Леонтій.

На південь від Тернополя є Теребовля на р. Гнізній, вона відома вже в XI стол. як столиця окремого князівства. В літопису Теребовля згадується у зв'язку з тим, що теребовельського князя Василька по-зрадницьки схопили князі Святополк і Давид і осліпили, бо боялися зростання його могутності. Можливо, що Василів, згаданий у літописі (тепер село на Дністрі в Чернівецькій області), заснований князем Васильком і названий так на його честь. Там розкопано великий білокам'яний храм XII століття. Згодом Теребовля ввійшла до складу Галицького князівства. В Теребовлі збереглися руїни замка кінця XVI-першої чверті XVII стол., не раз руйнованого і відбудованого. Над містом нависає висока гора, увінчана мурами та баштами. Замкове подвір'я оточене товстезними стінами з однією велетенською баштою на краю гори і з напільного боку — трьома баштами, збудованими в 40-50-их роках XVII стол. Замкові споруди ніби продовжують гору, становлячи з нею одне ціле, тому величезні башти здаються ще більшими. В них привертають увагу бійниці оригінальної форми. В щоконних стінах великих артилерійських бійниць зроблено отвори ще двох бійниць для легкої зброї, вони призначалися для захисту гарматної обслуги від вогню противника. Мурування із великих брил червоного та сірого пісковика і роги з правильних квадратів надають будівлям особливої краси і виразності. На Поділлі є ще два такі замки — в

Язловці й Бучачі, що технікою мурування та формою бійниць нагадують теребовлянський, але архітектурою відмінні від нього.

В місті, яке розташоване на другому березі Гнізної, були свої укріплення з кляштором кармелітів (1635 р.) та оборонною церквою Миколая (XVI стол.). На жаль, остання знівечена перебудовою у 1735 році. Тоді розібрали бабінець і збудували замість нього велике приміщення. Від первісної церкви лишився тільки неф із гранчатою апсидою. В ній застосовано красивої форми зірчасті готичні склепіння, а в нефі — хрещаті з нервюрами. На південному фасаді зберігся замурований, суворих ренесансних форм, білокам'яний портал. Церква не мала бань і була пристосована до оборони; на горищі по всьому периметру і досі збереглися бійниці. Пристосування храмів до оборони змушувало відмовлятися від бань, і це надавало храмам світського вигляду. Крім того, в організації внутрішнього простору, в зв'язку з неможливістю створювати урочисті, висотно розкриті інтер'єри, вся увага і винахідливість будівничих спрямовувались на вирішення інтер'єрів невеликих камерних розмірів, які вже з цієї причини мали затишний, інтимний характер. Часом інтер'єр церкви, перекритий хрещатим склепінням, мало відрізнявся від великої кімнати в замку. Тільки різьблений позолочений іконостас показував призначення будівлі.

Там, де Гнізна впадає у Серет, біля Теребовлі здійснюється дуже велика гора з стрімкими схилами, на південно-західньому краї якої бачимо руїни великого і важливого з історично-архітектурного погляду монастиря, заснованого, напевне, ще в XII столітті. Проте будівлі, що збереглися, належать до кінця XVI і початку XVII стол. Оскільки гора тут дуже широка, оборонні мури монастиря не можна було пристосувати до рельєфу місцевості; тому він має в плані регулярну форму. Трохи неправильний чотирибічний двір обмурований досить товстими стінами з чотирма круглими наріжними та однією надбрамною баштою. Відразу ж ліворуч від неї майже посеред двору тягнеться корпус з цілого комплексу споруд — кухні, допоміжних приміщень, будинку ігумена, бібліотеки і келій, до яких під прямим кутом примикає досить велика тридільна церква. Планування корпусу вдале і доцільне. Для комунікацій між усіма приміщеннями, почавши з допоміжних комор при кухні й закінчивши церквою, служить один довгий коридор. Усі приміщення примикають до нього тільки з одного боку, а з другого є тільки вікна для доброго освітлення. В споруді впадає в око ритм віконних отворів і хрещатих склепінь однакового кроку. Трапезна заля простора, без стовпів, перекрита чотирма секціями хрещатих склепінь, із великими вікнами. Далі розміщені маленькі келії, кожна з яких освітлюється одним вікном. Все планування цього складного комплексу побудоване на одному кроку поперечних опорних стін, який в одnorазовому повторенні визначає розміри келій, у дворазовому — одно-

стовпні залі бібліотеки, келії ігумена та кухні, а в чотириразовому — залю трапезну.

Церква була пристосована для оборони. У плані вона повторює класичні типи українських дерев'яних церков з прямокутним бабинцем і гранчастою апсидою. Інтер'єр її мало чим відрізняється від щойно розглянутих побутових приміщень; як стилем, так і будівельними засобами й архітектурно-конструктивними формами вони однакові — їх будували одні руки. Бабинець перекритий хрещатим склепінням, неф — напівциркульним із дуже великими розпалубками, які ледве не сходяться вершинами, вівтар у гранчастій частині — зімкнутим склепінням з розпалубками, а в прямокутній — хрещатим. Численні вікна дають добре освітлення інтер'єрові; тому він здається одночасно і просторим, і масштабним до людини. В ньому немає нічого ні від похмурості оборонної архітектури, ні від величі монастирських соборів.

В північній стіні бабинця розташовані східці на горище та в башту над бабинцем, що мали бійниці для вогнестрільної зброї. Башти, перекриті високими наметовими дахами, разом із стінами, зведеними з червоного й сірого теробовельського каменю, і з комплексом житлових, господарських та культових споруд являли собою не тільки міцний вузол оборони, а й дуже цікавий архітектурний ансамбль.

Нижче Теробовлі, у долині Серету, в Буданові є замок, заснований у 1550 р., але потім, після частих руйнувань, не раз перебудований. Його планування й архітектура типові для XVI-XVII століть. Невелике подвір'я оточене товстими стінами з чотирма круглими баштами на рогах. Стіни завершувалися широким уступом, на якому розташувався критий обхід, а з боку двору, як і в луцькому замку, стояли частково дерев'яні городні і частково кам'яні корпуси. В 1765 р. замок був переданий монастиреві, південну сторону замка тоді розібрали, а на її місці збудували великий костюл з ефектним барочним інтер'єром.

Долина Серету що далі вниз стає все гарнішою, а береги — вищі, глибше прорізані стоками води по схилах; забарвлені у червоний чи сіропопелястий колір і вкриті зарослями чагарників або лісу, вони дуже мальовничі.

У такій місцевості розташований Чортків. Тут гори трохи розступаются і відкривають долину, серед якої в'ється досить повноводий Серет. Там на місці давньої оселі в XVI стол. виросло значне містечко, яке в 1522 р. дістало право на самоврядування, на організацію цехів, ярмарків і братств. Як інші шляхетські або магнатські міста, воно намагалося певними привілеями привабити поселенців, обіцяючи їм різні »свободи«. І справді, люди воліли жити краще в небезпечному суспільстві зі степовими хижакими, але на волі.

Замок, збудований у XVI-XVII стол., регулярний п'ятибічний у плані з баштами на рогах та брамою; він — характеристична споруда пере-

хідного типу. Двір утворюють поставлені по периметру палацові та господарські корпуси, зовнішні стіни яких одночасно були оборонними мурами з бійницями; в бік двору вони мали великі вікна, а часом і відкриті аркади галерії. Як видно з решток фресок, палац у чортківському замку був розписаний на світські теми, улюбленим сюжетом було тоді полювання (навіть програма екзамену на знання цехового майстра як один із головних пунктів включала зображення «полювання на вовка, кабана або зайця з хортами, вершниками і всім як належить«).

На протилежному боці Серету Старий Чортків, де збереглася Успенська дерев'яна церква — можливо, найстаріша на Поділлі. Вона тридільна, безверха, з пізнішою північною прибудовою і через непорозуміння визначена як унікальна хрещата церква без бань. Не виключено, що первісно вона була безбанною, хатнього типу, але могла мати й одну або три бані. З півдня, коли не видно пізнішої прибудови, вона скидається на велику хату, з гарним гонтовим дахом. Тільки опасання на випусках колод зрубу та об'єм середнього приміщення виявляють у ній храм.

На відміну від Успенської, скромної і непоказної, але такої «домашньої» церкви, Вознесенський храм на Вигнанці відзначається піднесеністю. Це один з найвизначніших здобутків народної архітектури України. Збудований у 1738 р., він відображає той етап в історії українського дерев'яного будівництва, коли воно дістало творчий імпульс визвольних ідей і досягло вершини. Народні теслі, оволодівши засобами технічної майстерності й мистецькими законами, могли тоді розв'язувати складні проблеми як організації внутрішнього простору, так і композиції мас.

Церква в Чорткові, по суті належить до того ж типу центричних храмів, що й церква Параскеви в Буську. Але як вони різняться одна від одної. І в першій, і в другій середнє приміщення у плані має вигляд великого восьмигранника, що значно перевищує розмірами бабинець і вівтар. У розумінні простору в них обох виявилось застосування архітектурно-мистецьких принципів центричних кам'яних споруд-ротонд. Та цим, власне, й обмежується схожість храму про який тепер мова, як з ротондами, так і з церквою в Буську. В усьому ж іншому він самобутній утвір незвичайно талановитого майстра. Монументальних форм середня баня тут енергійно підіймається вгору у високих формах основного зрубу та розвинутих трьох заламах. У зовнішніх масах вона так само рішуче домінує сильно підкресленими гранями та численними горизонтальними членуваннями. Завдяки тонко знайденим відношенням ширини зрубів і перетину бань до їх вертикальних розмірів створюється враження значно більшого приміщення, ніж воно є насправді як у плані, так і по висоті. Середня баня викликає порівняння з багатирем у кольчuzі, а бічні — з молодими зброєносцями; їх об'ємів майстер не наголошує, не виявляє. Вони значно менших роз-

мірів, мають тільки по два зали, не виявлені зовні, а сховані під спільним дахом, який м'яко облягає форми зрубів так, що вони ледве проглядаються крізь гонтову обшивку. Широке опасання, мов розвіяні поли свити, огортає споруду, прив'язує до землі. Але в інтер'єрі бані розділені аркою вирізом на всю ширину бабинця тому кожна з них має свої чітко окреслені функції. Двоярусна арка, у верхній частині якої містилися хори, має гарний фігурний симетричний виріз.

Подільські майстри були винахідливіші не тільки у вирішенні простору чи форм храму, а й в оздобах. Вище ми говорили про оригінальний іконостас у Скориках, але й для інших, які збереглися або про які маємо відомості, характеристичні свіжість у композиціях і вибагливість форм та мотивів різьби. Оскільки основним, що вимагалось від іконостасів у XVIII стол. була урочистість, значно збільшується їх висота; отже, щоб зберегти пропорціональне співвідношення всіх частин, іконостаси мали бути значно ширші. Але усталені розміри бані, що визначалися середньою довжиною колод (6-8 метрів), не давали змоги цього досягти. Наші сницарі вийшли із складного становища з честю: вони почали робити іконостаси зламаними в пляні. Завдяки цьому стало можливим витримати співвідношення ширини і висоти та створювати незвичайно вдалі композиції. На зламаних площинах, карнизах, різьблених колонках, на позолоті ікон то мерехтить, то яскраво спалахує світло, під яким оживають химерні золоті квіти чи обличчя, зображені на іконах. Не знаємо, який був іконостас у Чорткові, але іконостаси в Городку або в Старому Дашеві на Поділлі є яскравою ілюстрацією до сказаного.

Недалеко від Чорткова, але вже в долині ріки Стрипи, лежить Бучач, справжнє місто-музей, що виникло як укріплена оселя, мабуть, вже у XII-XIII стол. Стрипа тут робить круті повороти; перед тим, як повернути на південь, вона трохи відступає від гори, утворюючи невелику площу, схожу на циркову арену, оточену високими крутими берегами. Житлові будинки, мов саклі кавказьких горців ліпляться по скелях, а вулиці йдуть одна над одною так, що їх розділяє по ширині в пляні не більш як 10-15 метрів, а по висоті — чотириповерхові будинки. Численні пам'ятки архітектури, висока башта ратуші, шпилі костьолів, верхи церков, руїни замка, вузькі вулички, численні сходи з вулиці на вулицю надають Бучачу дуже мальовничого вигляду.

На південно-західньому пагорбі, що насувається на місто, є руїни замка, первісно збудованого в XIV стол. Від нього збереглась частина мурів, а в землі — фрагменти білокам'яних готичних деталей — різьблених колонок і капітелів. Пізніше, в XVI-XVII стол., він не раз був сплюндрований і знову відбудовувався. Його плян, архаїчний за формою, наближається до овальних городищ XI-XIII стол. Височенні мури кінця XVI стол. мають обходи в два яруси, з них верхній спира-

ється на величезні кам'яні кронштейни. Бійниці складної форми, подібні до теребовельських, забезпечували добру оборону. В південно-східній круглій башті, в житлі на другому ярусі лишилися сліди фресок. Незважаючи на скромні розміри, замок справляє враження завдяки природному оточенню й до краю простим і лаконічним нерозчленим масам.

Хронологічно наступною пам'яткою є церква Миколая, збудована в 1610 р. над потоком, що бурхливо мчить вузьким кам'янистим річищем, утворюючи кілька водоспадів. Церква повторює в пляново-просторовій організації вже відомі нам конхові споруди. Вона нагадує Гусятинську церкву з тією тільки різницею, що в неї бічні конхи дуже маленькі, невеликого радіусу і тому добре підкреслюють нерозчленований масив центрального приміщення. Над бабинцем, як звичайно в таких будівлях, було приміщення, пристосоване для оборони. Скромний його інтер'єр нагадує затишні замкові залі або трапезні, а маленькі западини-конхи оживляють його.

Найбільшу увагу привертає невеликий, але досконалий формами і пропорціями іконостас. Він точно вписується в інтер'єр, перекритий напівциркульним склепінням. У ньому членування по вертикалі й горизонталі енергійні, великих форм і складні за рисунком. Середнє, дуже широке поле, фланковане ажурними різьбленими півколонами, оплетеними буйною виноградною лозою, вміщує царські врата з «нерукотворним Спасом» над ними. Царські врата з намисними іконами по боках, у свою чергу фланкованими різьбленими колонками, утворюють разом досить значний чотириколонний портик з розірваним фронтом. Уступом нижче розміщуються ризницькі і дияконські врата, теж оздоблені колонками. Над східчастим восьмиколонним портиком розташований архітрав, на неширокому фризі якого в круглих медальйонах вміщені «Празники». Він підіймається навкісно на схилах фронтона центральної частини. «Страсного» ряду немає. «Моленний» ряд із Вседержителем у центрі повторює форму архітраву. Апостоли згруповані по два в широких арках, над ними, серед ажурних орнаментів у медальйонах — зображення пророків.

Живопис іконостасу яскраво декоративний, із зіставленням інтенсивних барв. Виділяється образ Миколая своїм народним типажем. Кольористичне моделювання форми бездоганне. В різьбі царських врат впадають в око високий рівень майстерності і засвоєння законів пластичного моделювання скульптури. Одночасно в цій різьбі відчувається сильний вплив народних смаків і фольклорних мотивів. Майстер використовує народний мотив «вазона з гіллям» і в буйних стеблах його вкомпоновує скульптурні півфігурки, де теж виразно окреслений народний селянський типаж.

Бучацькі ювеліри ні талантом, ні майстерністю не поступаються перед своїми побратимами по мистецтву — сницарями, будівниками, ху-

дожниками. На іконах, на євангеліях у церкві є срібні шати, що милують око бездоганною чеканною формою, композицією і винахідливістю. Навіть такі, як лампади-люстри, є високохудожніми ювелірними утворами.

Кривими, вузькими вуличками спустимося вниз на маленьку ринкову площу, посеред якої тендітна ратуша рафінованих пізньобарочних форм. Вона збудована в 1751 р. за проєктом львівського архітекта Бернарда Меретина, з творчістю якого ми вже мали нагоду ознайомитися. На такій невеличкій площі архітект не міг збудувати великої ратуші, тому він мусив розвинути її вгору і перетворити в струнку башту, де два нижні поверхи є тільки основою. Дуже доцільно вирішена тут пляново-просторова композиція. Рядом взаємно перпендикулярних стін квадратний плян будівлі членований на дванадцять компартиментів. Один із них у центрі служить для сходів, а решта, трьох типів розмірів, була зручна для влаштування на нижньому поверсі з тильних боків торговельних приміщень, які наймали за плату купці, а з парадного боку та на другому поверсі розміщувались міські установи.

Внутрішній простір, розчленований стінами, виявлено на фасаді пілястрами, крок яких неоднаковий, як неоднакова і кількість. На головному фасаді істєть пілястрів, на протилежному — п'ять, а на бічних — по чотири, при чому середні розставлені ширше. Це дало змогу перушити нудну одноманітність фасадів, надати їм мальовничости. Середнє приміщення, де влаштовані сходи має на собі двоярусну башту, але щоб вона була пропорціональною основному об'ємові, архітект робить її масивнішою, розширяючи під покрівлею на горинці, з допомогою величезних консолів з каменю. Роги башти закруглені, а стіни між ними увігнуті всередину й прорізані великими вікнами для полегшення масиву. В архітектурі ратуші переважають дуже численні вертикальні членування, зроблені з великим художнім тактом. Своїм рухом, витонченим світлотіньовим рисунком вони надають споруді легкості, стрункості й динамічності.

Як приклад оригінальної синтези мистецтв описувана будівля не має аналогії в архітектурі XVIII стол. Тут архітектура і скульптура так органічно злиті, що цю ратушу не можна уявити собі без статуй. Судячи по стилю, вони виконані Пінзелем, який працював разом з Меретином. На головному фасаді десять каріатид попарно несуть п'ять балюконів. На жаль, під час пожежі в XIX стол. більшість скульптур загинула. На балюстраді й на фронтоні по осі пілястрів головної фасади збереглися майже всі скульптури. Вони посвячені мітологічним сюжетам та алегоріям. Зліва — Давид убиває Голіята, поруч з ними — Фіміда, богиня правосуддя, далі — запорожець, що сидить і спокійно курить люльку, ще далі по другий бік фронтону — закутий селянин і, нарешті, на крайньому стовпі балюстради — Геракл роздирає леву

пащу. На протилежному боці уціліли скульптури Геракла, що вбиває лернейську гідру, і Нептуна, що втишує розбурхане море. Отже, головною темою тут є боротьба проти темних сил зла, насильства, стихії, перемога розуму і світлого начала. Бурхливий рух архітектурних ліній доповнює рух виразних скульптур, вирізьблених із великим артизмом і тонким розрахунком. Форми взяті великими масами, ніде немає дріб'язкового моделювання. При всій динамічності руху, вишуканості поз і силуетів збережено найважливіше — монументальність. Власне, вся споруда являє собою один великий скульптурний твір, розрахований на огляд з усіх боків. Легким силуетом підносилося вона посеред малесенького ринку, немов струнка мармурова колона в грецькому античному амфітеатрі.

За проектом Меретина в Бучачі встановлено було дві чудові придорожні статуї, від яких уціліли тільки постаменти витончених барочних форм, а також перебудовано катедральний костюл і збудовано Покровську церкву.

З архітектурного погляду Покровська церква — рядовий твір Меретина, але її скульптури треба визнати видатними творами XVIII стол. Вони репрезентують той стан кризи барочного мистецтва, який воно переживало в зв'язку із загальною кризою феодалного ладу в магнатській Польщі. В різьбі царських врат і на антепендіях (скринях-моцехранильних) блискучі за виконанням позолочені барельєфи відбивають картину занепаду мистецтва. В них витончені фігури химерно вигинаються в дивних позах, їх рухи неймовірно утрировані, в усьому відчувається переобтяженість і перенасиченість. У фігурах втрачені конструктивна логіка форми і піднесеність образу.

В церкві донедавна висів портрет відомого магната, »старости Каньовського« Миколи Потоцького. Художник, безжалісно препаруючи свою модель, змалював образ сластолюбця і самодура.

(Далі буде)

**СКЛАДАЙТЕ ПОЖЕРТВИ НА ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ!
НАШ ПЕРШИЙ І НАЙГОЛОВНІШИЙ ОБОВ'ЯЗОК — ДОПОМОГА
НАШИМ БРАТАМ І СЕСТРАМ У ПОНЕВОЛЕНІЙ БАТЬКІВ-
ЩИНІ У БОРотьбі ЗА ВОЛЮ І ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ!**

Олекса ВОРОПАЙ

УКРАЇНСЬКА ОПОВІДНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

(Закінчення, 5)

Оповідання про Олексу Довбуша

Олекса Довбуш — відомий ватажок карпатських опришків, що діяв на Гуцульщині в першій половині 18-го століття, точніше від 1738-го до 1745-го року. На Гуцульщині ще й досі про Довбуша багато народних пісень і переказів.

В 1947 році, в Німеччині, я зустрів гуцула, Івана Годованця, людину старшого віку. Він добре й часто розказував про Довбуша і одне з таких його оповідань я записав.

»Стрийко (дядько з боку матері) мого батька був у Довбуша, знав його і багато про нього розповідав. Мій батько 35 років прожив на полонині, а я також, коли вже підріс, був із ним разом майже сім років. І ось він мені показував різні знаки, залишені Довбушем: де він закопував гроші, де грабував.

Довбуш був звичайним хлопцем. Ще малим пас на полонині худобу, а потім розсердився на свого газду і пішов до коваля. Коваль також мав вівці на полонині. Одного разу, розсердившись, сказав Довбушеві: »Ти мусиш принести з полонини терех бриндзі«. Довбуш подумав: »Принесу — не принесу, а піду«. Взяв із собою стрільбу і пішов у гори на полонину. А тут дощ, громи, блискавиця... Довбуш став під смерекою і чекає поки дощ перестане. Аж дивиться, проти нього величезна скеля, а зі скелі »щось« час від часу визирне, скривить свою химерну піку і знову сховається. Вдарив грім у ту скелю так сильно, аж відколов брилу каменя, але те »щось« далі визирає. Тоді Довбуш прицілився і вистрілив, поцілив і воно повалилося із скелі у пропасть, тільки загуло за ним. Дощ зараз перестав падати, засвітив місяць, заблищали зорі. До Довбуша підійшло троє невідомих людей і питають:

— Ти що тут робиш?

— Іду по бриндзю!

— А пощо маєш стрільбу?

— Сам зробив!

— А пощо стріляв?

— Страх мав і стріляв!

— Ти вбив чорта, що з Бога глумився. Чого хочеш у Бога за це?

Довбуш злякався і каже:

— Нічого не хочу, хочу тільки аби над мене не було дужчого і жвавішого, щоб мене кулі не брали, ні залізо, ні вогонь...

— Добре! А де ти йдеш?

— По бриндзю!

— Як вернешся додому, то в газди у дворі дубок росте, попробуй його вирвати із землі.

»А нащо мені це?«, подумав Довбуш і пішов на полонину. Прийшов і сів у колибі.

— А з чим ти прийшов? — питає ватаг. — Це ж дві бочки бриндзі!

— З плечима! — відповів Довбуш. Обмотав бочки мотузком, завдав собі їх на плечі й пішов.

Коваль чекає його, чекає... Бачить, іде. Прийшов і кинув на землю бочки. Коваль злякався його сили й подумав собі: »Треба його позбутися«. І каже:

— Бери гроші та йди собі геть!

— Добре, — каже Довбуш, — та я ще хочу дубок вам вирвати.

Газда подумав: »Здурів«. А Довбуш взяв знизу дубок: потиснув раз, потиснув другий — дубок заскрипів та й виліз із землі разом із коренем.

»Тепер я справді сильний!«, — подумав Довбуш і пригадав собі, що зустрічні три незнайомі сказали йому ще й таке: »Як будеш іти від газди, то побачиш горішину з трьома горіхами. Візьми один і попробуй, чи розкусиш«. Вирвав Довбуш горіх, розкусив і думає: »Дужий я понад усіх!«.

Іде далі... Підходить до ріки: вода велика й бистра, як же її перебresti? »Хіба почекаю, як вода спадє«. Але потім узяв кіл у руки і пішов у воду, опираючись на нього. Аж ось бачить пливе сопілка до нього: »Ага, то наша фрілька«, подумав Довбуш і взяв її із собою.

Вийшов із води, оглянувся і сам злякався, що таку сильну воду перейшов. Ще раз оглянувся, взяв сопілку і пішов до пастухів. Сів і грає. А раніше не грав; грає вперше... А тут до нього вся худоба йде, приваблена його грою. Сховав сопілку за пазуху і пішов далі. Думає: »Сила в мене велика, зберу товаришів, сильних і здорових, і будемо в горах гуляти«.

Довго ходив він по селах і збирав хлопців. Зібрав їх аж дванадцять, а він тринадцятий. І пішли вони гуляти. Довбуш брав у багатих, а бідним давав.

Закохався він у дівчину з Космача і вона з ним два роки гуляла. Але згодом їй набридло таке життя. Тоді Довбуш дав їй грошей і вона вернулася до Космача, де вийшла заміж за Штефана Дзвінку. Пізніше Довбуш знову заходив до неї, як до своєї любки. А вона і любила його, і боялася. Тому хотіла видобути від нього таємницю, щоб знати, звідки в нього така сила. Одного разу запитала Довбуша: »Чому ти нікого не боїшся?« — »Бо я такий сильний, а чому — це таємниця«, — відповів Довбуш.

Ще тоді, як він гуляв із хлопцями, йому приснився сон, що його навіть куля не візьме. Хотів переконатися, чи це правда і казав своїм хлопцям стріляти в нього, але кулі його не чіпали. А ще снилося йому, що один волос, коли він чеше волосся, все чіпляється гребеня. Тоді

якийсь чоловік сказав йому таке: »Тебе на світі саме отой волос тримає«.

І ось він не витримав і признався Дзвінці, що має такий волос. А коли заснув, вона висмикнула його і сховала. Довбуш пішов далі гуляти, не знаючи, що вже немає того волоса. Одного разу він каже до хлопців: »Ідемо у Косів, Кути і Космач, або на Ямшів до Чорної гори«. Пішов він до Косова, у Кути, вступив і до Дзвінки, до Марусі — жінки Штефана:

»Ти, Марусю, чи ти чуєш?
Чи ти вечерю готуєш?«

»Я ще не сплю і все чую,
Ще вечері не готую!
А вечеря буде пильна,
А всім людям буде дивна«.

А далі каже: »Я вас, хлопці, в хату не пускаю, бо Штефана нема вдома«. І починає співати:

»Свистом, хлопці, свистом.
Ще й вечерка не готова.
А вечерка буде пильна,
Усім людям буде дивна.
В мене двері тисовії,
А замки сталевії«.

Довбуш відповідає:

»Не допоможуть двері твої,
Як підложу плечі свої«.
Зачав Довбуш плечі підкладати,
Сталеві замки з завісами відкидати.
Довбуш плечима двері відхилив,
А Штефан Дзвінка його в саме серце встрілив«.

Закричав Довбуш:

»Ой, ви хлопці, ой молодці,
Візьміть мене на топірці.
Ти, Штефано Сандогірський,
Возьми мене по-легінськи,
А ти, Іванку Ватожський,
Візьми мене по-хлопськи.
Свистом, хлопці, свистом.
Най задує вітер стежки листом,
Бож за нами слідкують
Най мі ляшки не збиткують.
Ви, хлопці, на кавалки посічіть мі,
У яму положіть мі«.

А вмираючи, Довбуш сказав:

»Лишіть, хлопці, розбивати,
Йдіть додому газдувати,
Бо чужа кров — не водиця,
Проливати негодиться«.

І сказав він своїм легіням ще й таке: »Ви знаєте, де сховані гроші? На Чорній горі є комора, а в ній дванадцяттеро дверей. Хто з вас схоче грошей, хай прийде до мене на могилу і скаже, а тоді всі двері відчиняться«.

Розійшлися його легіні по своїх селах, а потім дехто з них приходив на його могилу, якщо потребував грошей. Були це срібні монети, із головою дами у вінку. Я знайшов був такі монети на Буковинці й показав їх батькові. А він питає: »Де ти їх узяв?« — Я показав, і батько копав там землю, але нічого не знайшов, бо ті гроші були закляті. Такі »нечисті«, що їх не знайдеш.

Кажуть, що Довбуш перед смертю перестерігав своїх легінів: »Не вірте, хлопці, жінці, бо у жінки стільки віри, як на бистрій воді піни«.

Мій стрий по матері був у Довбуша, називався він Дмитро Марусяк. А мій батько, Ярема Годованець, разом із двома братами заснував село Яремче«.

ЛЕГЕНДИ

Окрему жанрову групу народної прози становлять легенди — народні оповідання фантастичного характеру.

Легенди розподіляються на три основні групи: мітологічні, апокрифічні, або релігійні, і героїчні.

До мітологічних легенд належать короткі фантастичні оповідання про чудодійне перетворення людей на рослин, птахів і звірів, а також оповідання про домовиків, водяників, перелесників, русалок і вовкулаків. Такі легенди відзначаються особливою поетичністю і багатством мистецьких зображень. У них розкривається мистецька специфіка фолкльору, його багата природна символіка, яскрава метафоричність і алегоризм поетичного вислову.

Серед мітологічних легенд українського народу особливою поетичністю відзначаються легенди про чудодійне перетворення людей у рослини, як ось легенда про дівчинку, що стала тополею. Сюжет цієї легенди, як відомо, використав Тарас Шевченко у своїй поемі »Тополя«, яка кінчається такими словами:

Отак тая чорнобрива
Плакала, співала...
І надиво серед поля
Тополею стала.

Існує гарна легенда про «сон-траву», про те, як дівчина-сирота перетворилась на синю квітку, яка на весні пробивається крізь крижану поверхню землі. Подібні легенди — це мистецькі алегорії із глибоким життєво-філософським змістом.

Деколи в мітологічних легендах маємо поєднання фантазії з дійсністю. Такою, наприклад, є легенда про чайку. В ній оповідається, що чайка — це була жінка, яка гірко оплакувала свого чоловіка, якого вбили татари в нерівному бою. І ось вона, мовляв, плакала так довго, аж перетворилася у чайку. А звідси й приказка: «Квилить, як чайка», — так звичайно говорять про жінку-вдову, яка плаче за своїм померлим чоловіком.

Апокрифічні легенди — це народні оповідання, в яких вільно (не канонічно) переказуються біблійні, євангельські чи взагалі релігійні події. Серед них є багато таких легенд, що розповідають про святих, про чудотворні образи, про церкви і монастирі. Найдавніші українські легенди такого типу знаходимо вже в «Начальному літописі» (XI-те століття), у якому розповідається про апостола Андрія, як він поставив хреста на київських горах. Багато легенд є в «Києво-Печерському Патерику» (початок XIII століття), де розповідається про печерських святих та їхні чуда.

Філарет Колесса розподіляє легенди на старозавітні, себто про початок світу, Бога й Сатану, Адама й Єву, Давида, Соломона; і новозавітні, себто про Христа, Богородицю, Петра і Павла, їх мандрівку й чуда; також про святих Миколу, Юрія, Варвару та інших.

Новозавітні легенди, у яких розповідається про Христа, Богородицю і святих, збереглися у народній пам'яті до наших днів. Так, під час другої світової війни такі легенди можна було почути серед наших селян в Україні. Наприклад, народ пояснював причину вибуху війни, як кару Божу за гріхи людей. В образі Божої Матері народ вбачає свою заступницю перед Богом.

Збереглися ще й такі легенди, в яких християнські й поганські елементи змішуються. Вони творять — як каже Філарет Колесса* — свій окремий фантастичний світ, немов нову мітологію з такими поста-тями, як свята П'ятниця та різні потвори й дивогляди.

Третя група легенд — це героїчні легенди, в яких мова про історичні постаті та історичні події. Найчастіше легенди цієї групи оповідають про визвольну боротьбу українського народу, почавши від часів України-Руси аж до наших днів.

Наприклад, легенда про «Золоті київські ворота» розповідає про лицаря Михайлика, якого кияни, нібито, хотіли віддати татарам. Михайлик тоді сказав:

«Ой, кияни, кияни. панове громада!
Погана ваша рада!

*) «Українська усна словесність», Львів, 1938.

Якби ви Михайлика не оддали,
Поки світ сонця вороги б Києва не дістали.

Та взяв на ратище ворога, так, як от сніп святого жита візьмем, та й поїхав у Царгород через татарське військо, а татари його й не бачать. От як одкрив ворота, то чужоземці ввалились у Київ та й пішли потопом.

А лицар Михайлик і досі живе в Царгороді, перед ним стоїть склянка води і проскура лежить, більше нічого не їсть. І Золоті ворота стоять у Царгороді, і буде, кажуть, колись таке врем'я, що Михайлик вернеться у Київ і поставить ворота на своє місце*.

Друга легенда з часів татарської навали «Про шолудивого Буняка». Вона зображує його, як огидну потвору, що несе з собою страшну руїну і масове знищення людей. Буняка — людоджер, у нього «отворене черев», а очі обрамлені довгими віями, що звисають аж до землі. Під образом «шолудивого Буняка» народ розумів татарського хана Батия.

Існує багато легенд, що стосуються і до пізнішого періоду нашої історії, як ось легенда «Про запорожців», «Кошового Сірка», «Хмельницького і Барабаша», про Семена Палія та багатьох інших. Всі такі легенди близькі до історичних переказів. Різниця між героїчними легендами та історичними переказами в тому, що легенди завжди мають у собі фантастичні елементи, надприродні мотиви, натомість перекази звичайно зображують тільки історичні події у їх реальному навітленні.

В середні віки в європейській літературі найтипівішими були релігійні легенди про людей і події з церковної історії. У XIII-му столітті в Генуї був складений перший великий збірник легенд латинською мовою «Золота легенда».

В нашій українській стародавній літературі, крім «Начального літопису» і «Кисво-Печерського Патерика», що про них ми вже згадували, було багато легенд у творі «Життя і ходіння» Данила Паломника, також у збірнику «Чудеса Богородиці» та в «Книзі житія святих», що її склав Данило Туптало. Надрукована вона в Києві в 1684-1705 роках. Очевидно, було й багато інших, дрібніших видань.

Частину новозавітних легенд я записав на Вінничині в 1943 році й вони були видані окремою брошурою п. з. «Вогні в церкві» (Авгсбург, 1946 р.).

Мати

Було це в нашому селі.

Заходить до однієї хати жінка. Молода, гарна, але дуже обідрана, тіло побите, на руках закипіла кров. Та вона не плаче, не стогне, наче їй і не болять.

*) «Українські народні казки, легенди, анекдоти», Київ, 1957 р., стор. 226.

Зайшла, стала біля порога, спокійно дивиться на молодого парубка та й каже:

— Ти сидиш тут, а я тебе чекаю. Ось бачиш, яка я понівечена. Чекала, що прийдеш рятувати мене, а ти не йдеш.

Парубок подивився на жінку, схопився з місця, став перед нею та й каже:

— Ходімте, я йду.

— Ні, — каже жінка. — Тепер уже не треба. Покищо, сиди, але не забувай про мене. Як покличу — приходь.

Сказавши це, вона вийшла з хати і зникла.

Уночі приснився парубкові сон. Ніби він оре в полі, аж дивиться — Божа Матір іде просто до нього. Він зупинив воли, скинув шапку і вклонився Пречистій, а вона підходить та й питає:

— А де твоя мати?

— Моя мати померла, — відповідає парубок.

— Ні, вона не померла. Вона живе, але їй дуже тяжко. Ти лиши плуга та йди допомогти їй.

А потім взяла його за руку, дивилась у вічі та й каже:

— Та не сам іди, а бери всіх людей за собою.

Сказала і зникла.

Кажуть, що той парубок тепер по селах ходить і всім людям загадує, щоб готувалися, бо та Матір незабаром усіх покличе рятувати її.

(Записано в селі Вороновиці на Вінничині 1943 р. від Марії Кудрян)

Посвячені квіти

В одному селі молода жінка народила дитину. Покликали кумів і понесли її до церкви хрестити. В церкві, коли вже все було приготоване до хрещення, кума розгорнула пелюшки, дивиться, а там не дитина, а довгий-довгий мотуз.

Священик відмовився хрестити мотуз, і понесли куми пелюшки з мотузом до хати. Прийшли та й кажуть матері:

— А подивись-но, що ти народила.

Мати розгорнула пелюшки, подивилась.

— Дитину, — каже.

Куми глянули та й очам своїм не вірять.

Взяли дитину та й знову до церкви понесли. Всю дорогу дивились — дитина. Ввійшли до церкви. Розгортають, а там, замість дитини, велика закривавлена сокира, завинена в ганчірку.

Священик знову відмовився сокиру хрестити, і знову куми ні з чим вернулись до хати.

Мати дивиться — дитина.

Втретє понесли її хрестити. Розгорнули — аж там квіти. Свіжі, гарні, польові квіти.

Панотець освятив їх. І відразу на його очах квіти перетворилися у дитину.

А вночі матері приснився сон. Ніби прийшла до неї Пречиста Діва Марія та й каже:

— Якби панотець був посвятив мотуз, то була б довга війна. Воював би цілий світ. А як би посвятив закривавлену сокиру, то була б коротка, але дуже страшна братовбивча війна. Квіти ж — це щастя. Скінчиться війна і всім людям буде добре й спокійно жити на землі, але їм не треба забувати Бога.

(Записано в с. Кордишівці на Вінничині 1943 р. від Галини Стаднюк)

Два вояки

Темна осіння ніч. Мряка... Навколо безкрай степ. Ні вогника, ні зірки в небі, тільки чорна-пречорна темрява.

Два втомлені вояки, голодні і мокрі, йдуть битим шляхом. Вони зневилились, їм треба відпочити, але нема де, і мусять іти, йти і йти. Вже відчують, що збилися з дороги. Під ногами в них не твердий шлях, а грузьке болото. Вони думають, що прийшов їм кінець, коли раптом десь далеко-далеко заблимав огник. «Село», — промайнуло в голові кожного з них. Напруживши останні сили, пішли швидше. В кожного з'явилась думка: «А ось як згасне огник, що тоді? Знову безнадійність?» І невідома сила тягнула їх до нього.

Довго ще довелося їм іти. Нарешті, побачили маленьку самотню хатинку. В єдиному віконці блимав огник. Заглянули до хати. Там світився каганець, горіло в печі, а біля неї поралася старенька бабуса. Постукали. Господиня вийшла і старечим голосом заговорила до них:

— Заходьте, заходьте, діти мої. А я вам і вечерю приготувала.

Вони увійшли і відчували тепло. Бабуса знову привітно звернулася до них:

— Сідайте, відпочиньте з дороги.

А потім журливо:

— Тяжкий ваш шлях та довгий, але подолаєте його, додому потрапите і рідну хату знайдете.

Потім дістала з печі гарячої страви, засипала в череп'яну миску, подала ложки і запросила до столу.

— Прошу, з'їжте, що Бог послав.

Вояки повечеряли, перехрестились і, як водиться, подякували господині.

— А спати вам у цій хаті не можна. Підіть до клуні й там на сіні спіть до ранку.

Вони погодились. Бабуня повела їх до клуні і показала, де їм лягати, а сама вернулася до хати.

Молодший вояк швидко заснув, але старшому не спалось. Він вийшов з клуні, підійшов до вікна, заглянув у хату і побачив уже не хату, а вузьку монастирську келію. Перед образом Божої Матері тремтячим огником горіла лямпадка, а на столі були склянки. Перед іконою стояла навколішки бабуса і голосно молилася Богові:

— Наша Пресвята Мати Божа! Спаси і помилуй нарід свій. Кара господня, яку терплять люди наші, зтяжна й нестерпна. Припини кривавії ріки, пошли спокій і тишу на наш знедолений край.

А глухий голос ніби відповідав:

— Люди дуже прогнівили Бога, їм треба спокутувати свої гріхи. Коли будуть оці склянки наповнені кров'ю, тоді припиниться війна, настане спокій та тиша між народами. Згине анатема і люди відчують ласку Господню.

Здивований і переляканий вояк вернувся на своє місце і довго не міг заснути. Але втома взяла своє, і він, нарешті, заснув. У сні він знову побачив бабусю, і почув від неї таке:

— Кажи, синку, всім людям, щоб молились Богові та творили добрі діла. Хай у цей страшний час допомагає брат братові, а сестра сестрі, і ближнього хай зустрічають, як рідного батька свого. Ганьба і гріх тому, хто не поділиться останнім шматком хліба і не порятує нещасного. А воякам скажи, хай ідуть у військо христолубиве, бо в цій війні переможе той, хто йде за правду, за свій народ і за віру Христову!

Бабуся зникла.

Рано вояки прокинулись, дивляться — стоїть самотня хатинка в степу, в ній ще блимає під образом огник, але бабуні немає.

Кажуть люди, що та хатинка ще й досі стоїть, і огник під образом не гасне. В темну ніч він усіх перехожих рятує у безкраїм степу від загибелі.

(Записано в селі Вороновиці в 1943 р. від Марфи Горбань)

В маленькій хатинці вогник

На краю села, під лісом, була маленька стара хатина. Там уже давно ніхто не жив, і вона заросла навколо бур'яном та кущами. З якогось часу люди помічали там щоночі огник. З'являється він пізно ввечері і зникає десь після півночі. Хоч усіх це дуже цікавило, проте ніхто не відважився підійти до цієї хатини й подивитись.

Був у тому селі парубок, що ні в що не вірив і ні до чого страху не мав. Він вирішив дізнатися, що то за огник. Ще завидка пішов до тієї хати, сховався на печі та й сидить. І ось, коли вже було зовсім темно, раптом спалахнуло світло і засвітилась свічка під образами. З'явився Ісус Христос у довгому білому вбранні, а за ним увійшла Божа Матір, вся в чорному і з чорною хусткою на голові. Впала навколішки і почала просити:

— Сину мій, Великий Боже, змилуйся над цим знедоленим народом, припини лиття крові, зроби мир і спокій між людьми.

Ісус Христос підійшов, нахилився, утер сльози своїй матері й каже:

— Люди дуже прогнівили Бога, вони покують свої гріхи. Але швидко вже чаша страждань наповниться і всім народам буде добре. Тоді люди схаменуться і не будуть гнівити свого Господа.

Потім підійшов до печі, подивився на парубка і каже йому:

— Якщо ти розкажеш людям правду про те, що ось чув, то житимеш ще довго, довго, а якщо зберешеш, то загинеш наглою смертю.

І раптом Христос і Матір Божа зникли. Знову стало темно, темно...

Переляканий парубок сидів на печі аж до ранку і боявся ворухнутися. Рано, як уже добре розвиднілось, він зліз із печі, вийшов із хати і майже побіг додому. По дорозі зустрів своїх товаришів і почав оповідати, що ніяких вогнів він не бачив, що їх люди вигадали. Бачив він там тільки якусь жінку, але це певно відьма з лісу забігла.

Як тільки парубок прийшов додому і сів снідати, зірвався вітер і небо покрили хмари. Злякавшись грому, він заліз під піл, щоб сховатись, але в ту ж хвилину блиснула блискавка і вогненний грім ударив у хату. Хата зайнялась і згоріла дощенту, а в ній згорів і той, що не повірив Богові.

(Записано в селі Гуменне від 50-літньої жінки. Ім'я невідоме)

Вогні в церкві

В одному селі була стара дерев'яна церква. Люди помітили, що вночі там горять свічки, хоч церква порожня, замкнена.

Якось у неділю зібрались люди на майдані та говорили про те, що треба комусь лишитись на ніч у церкві, щоб побачити що там діється. Але всі боялися братися за таке діло. Тоді один молодий, але вже одружений, чоловік каже:

— Купіть мені гуртом корову, а я дізнаюсь, хто там огнем уночі бавиться.

Всі погодились і обіцяли виконати його бажання.

Той чоловік ще звечора пішов у церкву, його замкнули, там він сховався в куточку, причаївся й тихенько сидів. Та ось десь біля півночі засвітились разом усі свічки. Увійшов Ісус Христос, увесь у довгому білому вбранні. За ним увійшла Матір Божа, вся у чорному. Пречиста Марія впала на коліна й почала просити, щоб Бог змилювався над людьми і припинив усі ці муки, що їх переживає народ. Тоді Ісус Христос показав рукою на три чорні домовини, що також з'явилися, та й каже:

— Вони ще не повні, а коли наповняться кров'ю, тоді настане згода між людьми. Люди прогнівили Бога і мусять спокутувати свої гріхи.

Матір Божа щезла.

А Ісус Христос підійшов до того, що сховався в церкві і сказав йому:

— За те, що ти підслухуєш мої розмови, а в Бога не віруєш, буде тобі така кара: на перший день пропаде твоя корова, на другий — помре жінка, а на третій — загинеш ти сам наглою смертю.

Так воно і сталося.

(Записано від 80-літньої Явдохи Солодилової, в селі Циганівка. Вересень 1942 року)

Д-р Микола М. АРКАС

ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ

(Розділи з недрукованої повісти)

(Продовження, 17)

ВЕДМЕЖА ЕПОПЕЯ

Ведмедиця Машка опинилася у нас раніше ніж ведмідь Мишка. Перед своєю просторою кліткою ведмеді мали майданець, посередині якого було загнано в землю товсту палю із залізними обручами на ній; до обручів були прикуті масивні ланцюги з нашійниками на кінцях, що їх надягали на ведмедів під час »променади«.

Ведмедиця Машка, яку тато купив у знайомого поміщика Михайла Степановича Уклонського, була невелика, бурої шерсті, й відзначалась добродушністю. Як видно, була цілком задоволена новими умовами життя, та й не диво: раніше, у садибі Уклонського, вона скніла, як шільйонський в'язень, запаршивіла і роз'ятрені пролежні покривали її стегна. Коли тато підійшов до її клітки, в якій вона ледве могла ворухнутися, ведмедиця жалібно вищала, бо її живцем заїдали паразити. І тато купив її.

Повернувшись додому, він оповів неньці сумну історію ведмедиці і, після обіду, наказав запрягти биндюг, а сам, верхи, з трьома гайдуюками, подався до садиби Уклонського.

Клітку з Машкою поставили на биндюг, і кортеж рушив до Христофорівки.

Ведмедиця ніяк не реагувала на зміну лаштунків і чухалась, чухалась, аж пасма скуйовдженої шерсті розліталися.

— Вошва загризає звіра! — співчутливо завважив Бабієнко. — Так і сказитися може!.. І не сором господину Уклонському хвалитися таким товаром?

— Розуміється, сором... Та головне, що ми її врятували... Приїдемо додому, викупаємо бідолаху в лимані і з шерсті треба вичесати всю погань.

— Як же його чесати, Миколо Миколовичу? Із гребінцем та скреблом до такого звіра не підступиш, одгризе, либонь, руку. Хіба граблями?

— Побачимо... Головне, прилаштуй для неї клітку так, щоб вона могла в ній вільно рухатися.

— Клітка готова, Миколо Миколовичу, у ній вовк сидів, той, що задав стрикача.

Подивитись на страшного звірюку збіглася уся челядь: охала, охала, жахалась. Таке збіговисько збентежило Машку: тупцюючи на одному місці, вона похитувала головою, а потім так ревнула, що глядачі дременули хто куди.

Звіддалі розглядало звіра і «панство», себто ненька з моїми маленькими братами й сестрицею, та домочадці.

Ненька не хвалила татової «витівки»:

— Таке страхіття тримати в економії більш, ніж необачно. Не дай Бог, вирветься і що тоді? Лиха не оберемось!

Тим часом коло Машиної клітки поралось кількох одчайдушних героїв, на чолі з татом та Василем. На заклик, зголосилося з-поміж них двоє добровільців, які мали вести Машку на лиман купатись. Це були: кухар «чорної кухні» Гаврило Козолуп і конюший маточної машталі Свирид Доброліс.

— Так ось воно, як, братця, — командував Бабієнко, — зараз цього волохатця візьмемо ув перепльот. Треба його викупати, бо інакше вошпа й блошня його загризе. Дивіться, як він чухається.

— Задля того, треба петлю на нього накинуть, — озвався Гаврило.

— Ет, розум! Авжеж, петлю! Не гнuzдечкою ж його гнuzдять, задля того має на собі нашійник.

— А як же її запетлять холеру, коли вона в клітці сидить? — розважав Свирид.

— Ото й добре, що в клітці сидить... Несіть-но крепку колоду, та живо мені... А ти, Гавриле, біжи, принеси шмат м'яса, без нього не обійтись.

— У мене сало є, Василю.

— Сало сам жери, а тут треба м'яса, бо ведмідь — вередливе насікоме, їсть тільки те, що йому подобається.

— М'ясо під ключем в економа.

— Тоді біжи до нього, скажи, що пан наказали шмат м'яса безпремінно видать для них.

— Як же ти, Василю, залигаєш її петлею? У клітку не сунься! — дивувався тато. — Може, м'ясо допоможе?

— Залигаю, не звольте безпокоїтсья!

Свирид приніс колоду, а Гаврило — м'ясо.

Бабієнко зробив посередині колоди петлю так, що її два кінці простяглися в розбіжні боки: один направо, а другий — наліво, потім, наставив петлю перед дверцями клітки й прикинув оком, чи не мала вона.

— А тепер держіть цупко канат. Коли крикну «готово!» — зашморгніть. Треба її попід передні лапи, попід мички, як капканом.

— Якщо вирветься, — я тікатиму! — мужньо признався Свирид.

— Не вирветься, на те я тут!

Василь прив'язав до кінця палки м'ясо, приладнав на дверях петлю і відсунув засув.

— Ось тут і сама штука буде, — показуючи на дверці, звернувся до тата Василь.

— Один кінець колоди я держатиму.

— Як зволите, Миколо Миколовичу... Тоді ти, Гавриле, бери хвостину й підганяй нею ведмежий задок. Ти ж звик свиней пасти.

— Якби не було тут пана, то я з тобою, галайдо, кулаками говорив би! Подумаєш, яка цяця! Всі знають, що в городі ти золотарем був, смородом людей труїв...

— Годі, замовчіть! — прикрикнув тато. — Пізніше будете лаятись.

Бабієнко відчинив навстіж дверці, взяв палку з прив'язаним до її кінця шматком м'яса й підніс його до морди медведиці. Вона голосно сопнула, перестала чухатись й потяглася до м'яса, але Бабієнко тримав уже його назовні, перед дверцями:

— А тепер, уважайте! Так воно показується, що в її волохатій макітрі всі клепки на місці, обов'язательно висунеться!.. На, на, мамашо, не сумнівайся, такого м'яса ти зроду не їла.

Мамаша й справді висунула голову, щось ніби мугикала, з хропотом принохувалась, чула ласощі.

А коли переступила передніми лапами петлю, тато й Василь смикнули за кінці й петля зашморгнулась. Ведмедиця вперлася передніми лапами, але Василь кинув їй м'ясо, знявши з палки; Машка проковтнула його, облизалась і далі вже поводитись цілком спокійно — вийшла з клітки й сіла навпочіпки.

— Глянь, сидить по-людському! — чи то злякано, чи то здивовано вигукнув Свирид.

— А ти що думав, що вона догори ногами сидітиме? Сідало для того й дав Бог, щоб на ньому сидіти!

— Ти Василю, переборщуєш, я ж ніколи не бачив, щоб, скажім, кінь чи вівця ось так на задку сиділи, а в них сідало наявне!

— Ех ти, перебендьо! Таж ведмідь ховрашкової породи, передні лапи його, як ті людські руки теліпаються, і бере ними, що хоче.

Машка смирененько сиділа й, здавалось, прислухалась до зоологічної суперечки: жодної злонавмисности не виявляла.

— Відразу видно, що вона звикла до людей, мирна, як те ягня!

— А ти погладь це ягнятко, — не відставав Свирид.

— Що ж, і погладю. Я, занудо, не такий с-ч, як ти!

І Бабієнко підійшов збоку до Машки й почесав їй за вухом; Машка підставила вухо й потихеньку, по-дитячому підвискувала.

— Ну, так воно виходить, мамашо, що будемо ми з тобою друзями. Бери решту м'яса й гайда купатись!

Повз юрбу здивованої і наляканої двірської челяді рушили до воріт на лиман. Машка йшла посередині, а по боках, на віддалі трьох-чотирьох кроків, гордовито виступали тато і Василь. Гаврило плентався позаду, відганяючи хворостою гендзів.

В той час ненька з дітьми, з компаньйонкою і покоївками, кейфували в прохолоді лиманських хвиль. Побачивши «панське жіноцтво», ведмежники звернули праворуч, за кущі, щоб там роздягнутися; але Машка раптом рвонулась, висмикнула колоду з рук батька та Василя і з ревом плюхнулась у лиман.

Фиркаючи й гекаючи, вона завирувала у воді, кілька разів пірнула, а потім — попливла просто до купальні, біля якої плавало жіноцтво!

Бабієнко, як був у одежі, кинувся у воду навздогін за Машкою, а тато з Гаврилом та Свиридом бігли по берегу й кричали:

— Машка вирвалась, Машка вирвалась, ховайтесь у купальні!

Жіноцтво заверещало, метнулося до купальні й тільки встигло сховатися в будці, як Машка вже була там. По східцях піднялась на поміст, струсила із себе воду, чхнула, пройшла містком, що сполучав купальню з берегом, і тихою ходою подалася до садиби.

Двірська челядь і селяни, до яких долетіла вістка про ведмедицю, облягли берег. Тут же стояв і фотоаматор Фелікс Генріхович із своїм апаратом на триніжці, щоб увіковічити нечувану пригоду: ведмедя на волі в Христофорівському лимані!

Але побачивши на містку Машку, «публіка» метнулася з ляментом урозтіч: селяни до села, а челядь — до садиби. Лишився на березі тільки храбрець-ветеринар. Він встиг зробити дві фотографії, але коли Машка попрямувала до нього — кинув і апарат, і триніжку й опинився на гіллястій вербі.

Не звертаючи на нього уваги, ведмедиця потихеньку простувала до «економії» і, дійшовши до зачинених воріт — сіла там; без жодного спротиву, дозволила Василеві накинути на неї петлю і відвести її до просторої вовчої клітки...

Мишка, якого тато трохи пізніше купив у мандрівного цигана, мав вищу й солідну статуру, але був худий на кість.

Пожалівши охлялого звіра, якого циган, навіть на очах глядачів, нещадно бив, — тато і його поселив у «звіринці», але Мишка виявився невдячною bestією: мав він похмуру, неприязну вдачу, а до того ж дражливу. Він так і націлявся, щоб цапнути когось лапою. Людей не любив, не довіряв їм, не вірив у їхню милосердність та зичливість. Затаїв злобу й побої цигана, не забув їх до самої смерті.

З миролюбною й лагідною Машкою зв'язали його «шлюбні взаємини», але і з нею він поведився грубо й часто задавав їй могутнього ляпаса.

Бабієнка, одначе, боявся і слухав його наказів без спротиву.

Проте, не зважаючи на похмурість своєї вдачі, Мишка був не від того, щоб погуляти й поколосбродити.

Наша праля Параска та її благовірний кацап Єгор Гуляєв, христорівський тесля, якого всі називали «Криворучкою», бо він справді мав одну руку коротшу, — влітку звичайно спали біля льоху «білої» кухні.

І ось однієї липневої блакитної ночі Мишка якимсь чином звільнився від пут і подався гуляти по садибі!

Приваблений, мабуть, смачними ароматами кухні, він попрямував до панської резиденції і по дорозі наткнувся на занурене в сон подружжя. Зупинився і почав обнюхувати Параску. Єгор безтурботно хропів, але Параска прокинулась і, побачивши в темному місячному світлі схилена над нею страшну пику, заляментувала на весь голос:

— Рятуйте, хто в Бога вірує! Чорт, сатана, волохатий Ничипір!..

Від такого крику прокинувся навіть Єгор, схопився і, побачивши «диявола», заверещав і кинувся утікати:

— На допомогу на допомогу, православние! Мою Парашу дьявол посещає!

Його й Парасчине горлання поставило на ноги всю челядь; з усіх-усюдів садиби затупотіли люди. Параску застали в гістериці, а по «сатані» й слід пропав! Чи злякався галасу, чи Параска йому не сподобалась, «сатана» немов крізь землю провалився.

Він (Мишка) у віддаленім закутку садиби вже ласував пскидьками.

Холодною водою Параску отямили і вона, схлипуючи та нарікаючи, оповіла, що до неї приходив сам «гашпид»:

— До мене, людоньки мої добрі, підсипався, звиніть, чортячий паскудник, лоскотом щикотався і як цап смердів!

Пригода була більш, ніж поважна. Хтось із челядників гукнув:

— Попа тут треба, братця, щоб все свяченою водою покропив, інакше лиха не позбудемось!

Ця блискуча ідея була схвалена одностайно, і кількох здорових чоловіків, щоб не було страшно, помчали в сусіднє село Балацьке за панотцем Василієм.

Тим часом на шум прибіг і тато:

— Що скоїлось? Чому такий гвалт?

Челядники, перебиваючи один одного, повідомили тата, що по економії вештається нечиста сила, навіть на панський «білий» двір не боялась прийти. Сатана то був, чи чорт — ніхто певно не знав. Але всі знали, що нечистий спіткав Параску й почав до неї залицятися. Соромливо потупившись, Параска підтвердила правдивість свідчення:

— Як перед святою свічкою говорю: зводив мене волохатий дідько, цапом смердів, соромітник!

— Як же виглядав той твій кавалер, Параско? — запитав тато.

— Який він був, Миколо Миколовичу, не розкажуть по-людському: такий волохатий, вусатий, на вашого верблюда Давидка пикою схожий... Цапом пахнув, а я і в думці не мала якогось желанія до нього!

— Дався тобі цап! Всю садибу розбурхала через дурниці. Мабуть, хтось із хлопців жартував, хотів налякати.

— Нікак нет, Ніколай Николаєвіч, паренёк то не бил, — озвався Єгор. — Какой там хлопець! Бородою весь зарос, і ноги, і руки, і вся спіна с грудями. Самолічно я видел.

— Ех ти, недотепо! Треба було його перехрестити! Тоді б і пізнав, чи був це сатана.

— Куда там, ваше степенство, не до того тут було: — сам я еле ноги уньос!

— А жінку кинув сатані на закуску!

— Зараз батюшка повинен прийти! — сказав хтось із гурту.

— Батюшка?

— Так тошно, за батюшкою ми послали, щоб вони нечистого свяченою водою прогнали.

Тато спалахнув:

— За таке самоуправство я провчу ваші дурацькі голови! Хто наважився, не спитавши мене, тривожити отця Василя?

— Та вся громада так постановила, Миколо Миколовичу! Коли сатана серед хрещеного люду хвортелі свої чортячі показує, то тоді й про пана забудеш, бо переляк субординацію перемагає! — переконливо зауважив кремезний, поважного віку, чолов'яга, »кучер над кучерами«, Осип Івасенко.

— Віче голота, збирає! — обурився тато. — І не сором тобі, Осипе, бабським забобонам вірити?

— Тут, Миколо Миколовичу, така сторія, що я сам, своїми ж таки очима, щоб повилазили, того сатану бачив, коли він вештався по повір'ю.

Тато відмахнувся:

— Дурниці, нісенітниці городиш!.. Ей, ти, як тебе, Олексю! Біжи мерщій, розбуди управляючого, щоб негайно сюди прийшов.

Конюх Олекса вигукнув »слухаюсь!«, але з місця не рухнувся.

— Ну, гайда!

— Воля ваша, Миколо Миколовичу, а сам один бігти боюся.

— Тьху на тебе! Бери тоді з собою пристяжного.

Та не встиг Олекса й п'яти кроків пройти з двома храбрецями, як біля воріт почувся брязкіт засувів.

— Батюшка Василій вже тутечки! — почувлися радісні вигуки.

Але замість отця Василя прибув балацьківський дяк Лонгин, маленький, щупленький дідок, зизокий, з цапиною сивою борідкою клинцем, схожий на китайця. Три роки тому він був переведений із Вологди на південь.

Отець диякон ішов у супроводі гінців, мав на собі підрясник і камилавку, а в руці — невеличкий наперсний хрест.

Тато поспішив йому назустріч:

— Здорові були, отче Лонгине! Чорт знає, — пробачте на цім слові, — що ці головоत्याпи натворили!

— Знаю все, досточтїмий Ніколай Ніколаєвич, по дорозі мне розказалі мужічкі. Я с тцанієм і с рвенієм, но отец Василій в городе обретається, я же на сіє духовнимі властямі не облечен: побороть діавола — ето дело священствующаго іерея.

— Увесь цей водевіль — досадна нісенітниця. Хтось із дворових блазнів задумав нагнати страху, а ці невігласи згадали про сатану й зчинили бучу.

— Вельма вероятно: тьомен народ, что с него взимешь? Хорошо, однако же, что при таком богопротивном смятеніи, — помисли свої обратілі к Творцу; сіє должно поощрять, а било лі сіє простим сумасбродством, дьянієм предосудітельним, ілі же, вправду, явленієм діавола, — тріжды тьфу! — Ето уже дело второстепенное.

— Раджу вам пане дияконе, йти додому й спокійно доспати ніч: на всяку дурницю не наздоровкаешся!

— Мой долг, как духовнаго ліца, битъ с нїмі в грозную годину; оні же, аще овци без пастиря, Николай Николаевич, уповають на мя і я должен прїдти к нїм на помощь, хотя і по глупості: тьомное простолюдіє, погрязшее в язическом суеверіи, является скверной битіа.

— Пастиря, отче дияконе, їм не треба шукати, пастир у них я, але за таких »надприродних нісенітниць« я, з великою радістю, передаю вам кермо влади.

Довкола купчилась дворя.

— Ведіте мене, православніє, к тому месту, їде появилось ето наважденіє, — звернувся дячок до челяді. — Недостойная лі сіє шутка ілі что іное, а оное посетім і отрешім от злаго.

Всі подалися до льоху. Тато йшов у хвості з управителем Пантусовим:

— Улаштували ж наші Микити сценку, не шкода й сну! — казав тато...

— Сміхотворна пригода, Миколо Миколовичу, але тепер, за сто верств, розлетиться чутка, що по садибі Аркасів нечиста сила гуляє. Забобонність нашого люду може нам пошкодити: цуратись нас будуть.

— Ви думаете, Вікторе Семеновичу? Ну, і хай собі! Головний збут нашого зерна переходить через руки маклерів, а вони ж жидки і, в погоні за наживою — самому чортові сядуть на роги.

Тим часом, не побачивши »сатани« біля льоху, всі попрямували на »чорний двір«. Отець Лонгин, щохвилини зупиняючись, благословляв хрестом господарські будинки, а разом із ними і челядь:

»Да воскреснет Бог і расточатся вразі Его і да бежать от лица Его ненавидящие Его, яко исчезает дим, да исчезнут...«

Так дійшли до віддаленого закутку садиби, де було звалище.

Мишка в той час уже докладно дослідив його і подався до клуні, де були звалені кавуни — і почав їх жерти.

Процесія якраз і підійшла до цієї клуні. Диякон, що ішов попереду, зупинився й перехрестив клуню:

»Яко тает воск от лица огня, тако да погібнут беси от лица любящих Бога...«

Саме тоді Мишка, збентежений шумом і голосами, кинув кавуни й виглянув із клуні!

Побачивши перед собою жажливу пику, отець Лонгин осікся й гукнув зривистим фальцетом:

— Отрінем, православние, вспять, ібо пред нами сатанінское отродіє, не убоявшееся святого креста!

Юрба, разом з отцем Лонгином, відступила на «білий» двір, віч-на-віч із страховищем лишились тільки тато і Пантусів. Обидва сховались за возом.

— Дійсно, чорт знає що! — Злякано прошепотів управляючий. — Побачивши таке рило, і в сатану повіриш!

— Дивіться, дивіться, виходить! — перебив йому батько.

Мишка покинув клуню, сів перед нею по-людському, навпочіпки, й почав лапами умиватися.

— Та це ж ведмідь!

— Ведмідь, Миколо Миколовичу, найсправжніший ведмідь!

— Не інакше, як Машка чи Мишка вибрались із »звіринця« прогулялись! Я залишусь тут, а ви біжіть за Бабієнком, він дасть раду, бо ведмеді його бояться.

Зігнувшись, Пантусів поспішив до юрби й вернувся з прикрою вісткою:

— Бабієнко в Інгулку поїхав, вернеться аж вранці.

— Що ж нам робити, Вікторе Семеновичу?

— Спробуємо загнати його у клуню, поки він перед її ворітьми сидить.

— Легко сказати, а що, як він визвіриться?

— І то правда, визвіритись може, особливо, коли це Мишка: суб'єкт небезпечний!

— Нічого тоді не лишається, як стежити, що він далі буде робити.

На щастя, Мишка сам допоміг справі: посидівши деякий час перед клунею, повернувся до кавунів, і тоді тато з Пантусовим зачинили ворітницю клуні, приперли їх підпорами й подалися на «білий» двір, звідки долітав приглушений гомін й видно було миготіння ліхтарів.

Заспокоївши дворню, тато піднявся на терасу й побачив там ньеньку й компанйонку з отцем Лонгином.

— Не такий страшний чорт, як його малюють: це наш Мишка!

— Я так і полагал, досточтіміе государі мої, что сіе не ісчадіе ада, а страшіліце естественнаго проісхожденія, на которое сіла пречестнаго креста не распространяется. Посему я і удаліся вместе с паствой от зла і благоразумно поступіл, поеліку зверь сей кусается.

— Не тільки кусається, отче Лонгине, а й загризти людину може!

— Для меня, достопочтенний Ніколай Ніколаевич, сіе не новость, ібо сам я із Вологодской землі, а там медведей, что блох на собаке... Засім, благослові вас Господь.

І отець діакон став прощатись, але його відпустили щойно тоді, коли почастували пізньою вечерею й напоїли чаєм.

А незабаром, на світанку, приїхав Бабієнко і завів Мишку до його »помешкання«... .

Після такого свого вибрику Мишка, здавалось, угомонився. Але наступного літа він знову викинув штуку, з наміром налякати тим разом — панів.

Звільнившись уночі від пут, він попростував, як і минулого літа, до »білої« кухні. Побачивши відчинене вікно буфетної кімнати, звідки пахло смачними делікатесами панських страв, — завернув туди, виборсався на підвіконник, зіскочив на підлогу й заходився уминати недоїдки.

Підозрілий шум та брязкіт посуду розбудили тата й ньеньку:

»Чи не злодії? Але таке шумотіння не звичка грабіжників; мабуть, хтось із домочадців порається«, — подумали. Та в ту ж мить почувся стукіт у вікно із саду:

— Миколаю Миколайовичу, вставайте, ведмідь у домі! — почувся голос нічного сторожа Опанаса Соловієнка.

— Ведмідь? Не може ж бути!

— Не дивилися б мої очі, Миколаю Миколайовичу, настоящий вам ведмідь! Я ледве втік від нього: я до вікна, а він у бухветі язиком работає, посуд чистить!

— Чому ж ти утік? Храбрець який!

— Помилуйте, тож ведмідь! Як од нього не тікати? Я ж приставлений не ведмедів, а жуликів знищожать!

— А дробовик навіщо в твоїх руках?

— Як же я б стріляв у ваше імущество, Миколаю Миколайовичу?

— Хват же ти, Опанасе, як бачу! Ну, біжи, буди Бабієнка.

Тим часом прокинувся увесь дім; знялася несусвітня метушня. Усвідомлення, що ведмідь хазяйнує в домі, за два кроки від замешкалих кімнат, нагнало на всіх паніку. Мишку, який і далі бенкетував, ізолювали в буфетній, забарикадувавши двері в коридор шафою і столом.

Примчав заспаний Бабієнко. Приманюючи пустуна хлібом, помащенним медом, він повів Мишку до »звіринця«. Увесь дім стежив із вікон

за цією героїчною сценою й дивувався з відваги хвацького Василя, що з таким успіхом угомонив лютого звіра. І відразу його шанси у по-коївок піднялися на сто відсотків.

По дорозі, одначе, в проході з »білого« подвір'я на подвір'я »чорне«, Мишка несподівано запручався, став дибки і, розлючено рикаючи, пішов на Василя!

Оголошшений таким афронтом, Бабієнко відступив. З цього скористав Мишка, рвонувся й дременував провулком на гарман.

Лаючи себе за кволодухість, Василь вирішив, без сторонньої допомоги, упоратись із камерзником і рушив його шукати.

Тим часом Мишка, перелізши десь обвідний мур садиби, подався в напрямку до »Великого саду«, сторожем якого був престарий дід Полікарп. Він саме примостився під тином на лавці біля входу в сад і, щоб не заснути, вийняв з-за пазухи сопілку й почав тихенько вигравати, закусуючи гру грушкою. Він завжди так робив, коли його брав сон, і часто засинав, затявши сопілку губами.

Так було б, мабуть, і тепер, але Мишка перевернув усе догори ногами.

Здалека вже, почувши лагідні звуки сопілки, ведмідь віддався ремінісценціям і, згадавши лихої пам'яті цигана, який палицею навчив його різних циркових фокусів »під музику«, — став дибки і, вальсуючи, наблизився до Полікарпа.

Побачивши перед собою, у тьмяному світлі молодого місяця, танцюючий жах, ошелешений Полікарп не мав відваги навіть утікати. Він просто кинувся на землю, обвів себе »магічним колом« і, зробивши із свого сторожового ціпка та лівиці подобу хреста, став ним заклинати веселого чорта!

Як довго вирікав Полікарп свої заклинальні формули — невідомо, але коли наспів Бабієнко, — Мишка подався вже геть. Отетерілий Полікарп, зосліпу прийнявши й Бабієнка за чорта, — загорлав:

— Ти уп'ята тутат?!!

— Полікарпе, це я, Василь! Що тобі, повилазило?

— Бачу, що ти у двох чортячих подобах! — й почав імпровізованим хрестом хрестити Василя.

— Чого ж ти мене хрестиш, дурню дурний?

— Ага, не подобається? Провались ти, куца нечисть:

Хрестом хрестю вас оцим,
Божим знаменням святим.
Заклинаю ім'ям Бога —
Не переступай порога,
Бо я тутки не один,
Бо зі мною Господин!

Поки Бабієнко морочився з ошалілим з переляку Полікарпом, плутяга Мишка добропристойно повернувся у свій «барліг», по дорозі заглянувши в молошну й з'ївши там пів бруса сиру...

Передостання пригода Мишки сталася у христофорівському винограднику, куди він дістався й ковтав там гроно за гроном. Великої шкоди не наробив, бо його побачив Бабієнко й завів до ведмежого «мешкання».

Миролюбна Машка не відважувалась переступити поріг клітки, хоч могла це зробити, бо Мишка лишив дверці відчиненими...

До речі, хочу коротенько розказати шановним читачам про виноградарство та гуральництво, широко розповсюджені на півдні України, в Криму й на Кубані, в тамтешніх грецьких осадах Північної Чорноморщини ще в до-Христові часи.

Особливо розвивалось це виноробство в Ольвії, Херсонесі й Пантікапею, де археологічні дані свідчать про те, що в осадах існувало чимало гуралень-винокурень, а це означає і виноградників. Звідси система виноробства поширилась і на сусідні терени, заселені осілим тубільним людом, серед якого були й праслов'яни.

Виноробні будувалися поза мурами осад, у ремісничому районі, де були різні майстерні...

Останній «вибрик» Мишки, перед його трагічною смертю, стався також у Христофорівці, куди одного ранку завітав із своїм крамом «венгерець».

Поява в нас таких, дуже популярних, «венгерців» (серед них було чимало прихованих австрійських шпигунів) — завжди викликала сенсацію.

На цей раз «венгерець», зі своїм візком, у який була запряжена гладенька кобилка, зупинився посеред «білого» двора й став, не поспішаючи, розкладати свої «клейноди». І зараз же до візка почали збігатися дворові люди. Баби й дівчата, побачивши «заморського гостя», похапцем виймали із заповітних капшучків мідяки, а дядьки, навіть і домочадці, з цікавістю розглядали всілякі дрібнички, прикраси й речі, потрібні в господарстві, різнобарвні хустки, персні, намиста й іншу «сухозлотицю».

Торгівля йшла жваво й досить крикливо, як на ярмарку. «Венгерець» був задоволений «гешефтом» і почав збиратись у дорогу, але тато звелів нагодувати кобилку й самого «венгерця».

Двірська челядь довго не розходилась, ділившись враженнями з відбутого торгу. І саме тоді сталося нещастя: маленька дівчинка з дворових, наблизившись нишком до клітки ведмедів, почала «з ними» щось говорити. Машка не звернула уваги на лепет дівчинки, але Мишка підійшов упритул до клітки. Дівчинка простягнула ручку, щоб погладити його чоло, а Мишка затався зубами в ручку вище зап'ястя й розтrophив її! На крик дитини кинулися люди. Серед них лимар

Свирид Карпенко. Він відчинив двері клітки й голіруч накинувся на ведмедя, який, оп'янівши від крові, рвав пазурами клітку, добиваючись до непритомної дівчинки.

Лимар підбіг до Мишки і, з розгону, ударив його щосили чоботом по морді. Мишка відскочив, заревів і, ставши на задні лапи, пішов на лимаря, але той встиг вискочити з клітки, вхопив зомлілу дівчинку на руки й метнувся до тата, що біг йому назустріч із Феліксом Генріховичем.

— Що сталося, Свириде?

— Та Мишка руку дитині перекусив, ось вона вже сходить кров'ю!

— Чия дитина?

— Чередника Мيني, він у полі.

— Треба негайно туго перев'язати руку ремнем вище ліктя, а рану посипати йодоформом.

Коли «операція» була закінчена, ветеринар відвіз дитину в Балацьківський шпиталь: її життя було врятоване, хоч і лишилася вона калічкою.

Тим часом Мишка шалів від люті — накинувся на Машку, гриз її і дер пазурами.

— Що з Мишкою робити, Василю?

— Одне залишається, Миколо Миколовичу, його треба застрілити.

Тоді ж і відбулася «екзекуція»: Бабієнко застрілив Мишку. Куля «берданки» поцілила в голову ведмедя...

А дівчинку тато утримував на свій кошт, а потім вона одружилася із заможним крамарем із села Інгулки...

Машка, на диво, ніби ніяк не реагувала на смерть свого «благовірного тирана». Вона кілька днів зализувала рани, але згодом мало їла, жалібно бурчала, переступаючи з ноги на ногу.

Щоб розважити її, Бабієнко водив Машку купатись у лимані, однак порятівні заходи не допомагали.

— Сумує наша Машка, з тіла спадає, журба її вб'є, Миколо Миколовичу, — скаржився Василь.

І справді, минув місяць і Машку поховали коло Мишкиної могили, у ясеневому гаю.

Після ведмежої драми наш «звіринець» цілком запустів і незабаром був скасований.

Ось така доля судилася двом волохатцям, які й любилися, і билися. Були вони оздобою нашого «звіринця».

(Далі буде)

Проф. Іван КРИЛОВ

ПІД ДАМОКЛОВИМ МЕЧЕМ

(Фрагмент про голод на Харківщині 1933 року)

Надійшов 1933 рік — рік розгару страшного голоду в Україні. Мене — тоді аспіранта Харківського Науково-Дослідного Інституту Педагогіки — місцевком Інституту командировав до колгоспу підшефного села на допомогу в проведенні весняної посівної кампанії. Був це Гур'їв Козачок, Золочівського повіту на Харківщині.

У квітні 1933 року я виїхав до призначеного мені колгоспу.

Від залізничної станції Золочів я найняв підводу до Гур'ївного Козачка, бо треба було переїхати через два сусідні села, щоб дістатися до підшефного колгоспу. Два села, які ми проїжджали, зустріли нас гробовою мовчанкою: не було тут ні одної живої душі, ні одної живої істоти, ні один димар хати не свідчив про існування в тих селах будь-якого життя — скрізь мертвечина. На моє запитання візника: «Де поділися люди з цих сіл?», — я почув відповідь: «Всі, хто був ще живий і мав силу рухатись (дорослі і діти), покинули своє «гніздо» і розійшлися по різних містах у пошуках за харчами». Це саме сталося й з усіма іншими істотами, що були раніше по селах (коти й собаки): все, що мало силу рухатись, розбрилося по всіх-усюдах.

За кілька годин ми прибули до Гур'ївного Козачка. Після відпочинку і дводенних нарад в управі колгоспу про початок весняної посівної кампанії, ми виїхали в поле на роботу. Аж тепер переді мною відкрився справжній образ робочої і тяглової сили (людей і коней). Замість здорових і мужніх українських селян, гідних стати до тяжкої фізичної праці, а також замість здорової та сильної тяглової сили (коней) — переді мною були кістяки людей і коней.

Справдилось те, про що пошепки говорилося по містах (між довіреними людьми), що найвищий партійний вождь наказав: «Заставить непокорную (Україну) пойти в колхоз». І дійсно: партійно-комсомольський актив села, виконуючи наказ вищої влади, приступив до «роботи»...

Селяни, після виконання обов'язкового т. зв. продподатку (здачі хліба і різних сільсько-господарських продуктів «державі»), на всякий непередбачений випадок для прохарчування своєї родини рішили дещо приховати із харчових залишків. Партійно-комсомольський актив все те вишукав у горщиках, по різних сховищах, у різних запічках, і вивіз все «під мітлу», позбавивши українських селян будь-якого харчування, що й привело до страшного голоду в Україні і колосальної смертності серед населення. Після використання всіх можливостей

прохарчувати себе і родину (поївши свою домашню птицю, навіть котів, собак, а дехто, збожеволівши — і своїх дітей), люди покидали село і масами добиралися до міст у пошуках їжі. Всі, хто ще лишився в селі, вступали до колгоспу, щоб дістати хоч якусь юшку на колгоспній кухні.

Минуло кілька днів тяжкої праці в полі: оранка, волочіння й сіяння. Праця посувалася дуже й дуже поволі, бо в голодних людей і коней не вистачало сил: безсилі й виснажені, вони часто зупинялися на відпочинок, а то й падали від перевтоми, що приводило до скорочення робочої сили, бо доводилося відсилати безсилих додому. Все ж робота, хоч і дуже поволі, наближалася до закінчення.

Одного ранку, під час виходу в поле, мене зустрів голодний селянин із простигнутою рукою, благаючи хліба. Переді мною стояв справжній кістяк, обтягнений шкірою, і шепотом вимовив кілька слів: «Товаришу уповноважений, дайте кусочок хліба». Замість шматка хліба, якого я не мав при собі, я порадив йому зайти до кухні й сказати, що він зустрів мене і я скерував його, щоб там нагодували.

Вертаючись із поля, я зайшов до кухні, щоб довідатись, чи нагодували того чоловіка, й дістав таку відповідь: «Чоловіка, якого ви направили до нас і прохали його нагодувати, ми нагодували, але він, не вставши з-за столу, тут же й помер». Така сумна вістка зустріла мене в кухні, а постать того нещасного і нині не можу забути.

Минуло ще кілька днів праці в полі й весняна посівна кампанія закінчилася. Я вернувся до Інституту, щоб за кілька місяців знову приїхати до підшефного села, але вже на збирання врожаю і на молотьбу.

Доїжджаючи щодня до Харкова на роботу, я тепер бачив це велике місто переповнене людьми, серед яких було дуже багато голодних селян, що покинули села й пішли до міста розшукувати і прохати хліба. Одного дня, приїхавши до міста, я зайшов у трамвай і почув страшний крик якоїсь середнього віку жінки, що безнастанно, повторюючи те саме, кричала: «Я поїла своїх дітей!» Виявилось, що якийсь чоловік віз божевільну жінку на «Сабурову дачу», до лікарні. Вона справді поїла своїх дітей і зійшла з розуму. За кілька хвилин я побачив розпатлану жінку з божевільно виряченими очима. Біля неї стояв чоловік, міцно тримаючи її за руки...

Доїжджаючи щоранку на роботу до Інституту, одного дня я помітив на станції Комарівка, що якісь два чоловіки на щось дивляться у рів і жваво обговорюють. Глянув і я в рів й очам своїм не повірив: на дні рову розпростерто лежала померла від голоду жінка, а на її розхристаних грудях повзав маленький кістячок — її дитина, вп'явшись пальчиками у її висохлі груди. З таким разючо-болючим почуттям я сів у потяг і поїхав на роботу.

Минали тижні й місяці, надходив час виїзду до підшефного Науководослідному Інституті Педагогіки села на збирання врожаю й обмолот

зерна. Знову командирований місцевкомом Інституту, я виїхав на тиждень раніше, щоб там зустріти аспірантів і науковців Інституту, які тепер масово виїздили до підшефного села на допомогу в збиранні врожаю.

Як «фахівець-косар» я очолив бригаду «косарів», яких навчав косарства, клепавав щодня коси і готував все потрібне до косарської роботи. Минув тиждень праці й косовиця доходила свого щасливого кінця. Почалися возовиця і складання снопів для обмолоту.

Привезли і встановили на току молотарку. Минуло ще два дні на всілякі приготування й розпочався обмолот зерна. Перше обмолочене зерно управління колгоспу видало колгоспникам, щоб змололи його на борошно й напекли хліба. Радості не було кінця, але не бракувало і сліз по тих, хто не дожив до цього «щасливого дня».

Після обмолоту зерна кожна колгоспна родина запросила до себе на обід науковця чи аспіранта, який допомагав їй у збиранні врожаю. Мене запросив на обід у свою родину колгоспник-бригадир. Обід почався із сумного спогаду: його рідний брат, який жив окремо зі своєю родиною, не дожив до цього відносно кращого дня — помер із голоду. Спогад викликав сльози на очах у присутніх, які вшанували пам'ять померлого мовчанкою, вставши з похиленими головами.

Робота закінчилась. Члени Науково-Дослідного Інституту Педагогіки готувались до виїзду з підшефного села Гур'ів Козачок.

А смертельно вигодовжена Україна поневолі йшла у колгосп.

В Українській Видавничій Спільці (Лондон) вже появились окремих випуском спомини

**ДМИТРА ГРИЦЬКА
ЛІС ГОРИТЬ!**

Книга має 396 стор., на доброму папері, в твердій обкладинці з естетичною сорочинкою. Це спомини кол. вояка УПА, які в нашій мемуарній літературі є унікатом, бо побудовані на збережених записках під час перебування автора в рядах української визвольної армії (УПА); документація і хронологія подій, що заперечують наклепницьку літературу ворогів про дії і боротьбу Української Повстанської Армії на т. зв. Закерзонні.

Ціна: у Великій Британії — 3 ф., у США і Канаді — 8 дол., в Австралії — 6 дол., у Німеччині — 20 нм., у Франції — 30 фр., у Бельгії — 250 бф., в інших країнах — рівновартість англ. фунта.

Замовлення просимо слати до:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПАНОРАМА

І. ЛЕВАДНИЙ

ТАЛАНОВИТИЙ ДРАМАТУРГ І ПОЕТ

(У 100-ліття з дня народження Спиридона Черкасенка)

В часи політичного пожвавлення українського національного життя на початку нашого століття, коли серед громадськості України знову віджили патріотично-піднесені настрої та віра в близьке визволення батьківщини, на полі української літератури помітно заактивізувалось нове покоління письменників, що по-різному сприймали та інтерпретували навколишні події, але енергійніше виступали на захист прав рідного краю.

Поруч широковідомих і загальноновизнаваних письменників-класиків — Івана Франка (по той бік кордону, що ділив українські землі), Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Марка Кропивницького, Івана Тобілевича, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка — зростала ціла генерація нових письменників. Ще зовсім молодими були Олесь і Чупринка, але саме надхнення ліра Олеся дала тон цьому новітньому ренесансові.

Саме тоді розпочав свою літературну діяльність і Спиридон Черкасенко (народився 1876 року), поет, повістяр і драматург. Проїнятий гарячою любов'ю до своєї батьківщини та її славної минувшини, сповнений молодечого завзяття, він прагнув чину, виступав проти сірого, буденного, безрадісного життя, своїми закликами намагався збудити в народі відвагу і бадьорість, притаманні його славним предкам — запорізьким лицарям:

Я — вгорі, я — на дзвіниці,
Я на варті стережу!
Серце маю я із криці,
Як ударю — розбуджу!

Заклики до боротьби за вільне життя, протест проти бездіяльності проймають його поезії, видані в 1909 році у збірці «Хвилини». Рішеним, «як той оганьблений Самсон», виступити проти ярма неволі й «цей пишний край усім на тім'я повалити», поет розгортає свою творчість, у якій індивідуалістично-настроеві вірші та мотиви урбанізму чергуються із справжніми творами громадської поезії. Бачивши занепад старих патріархальних форм життя, розвиток техніки, втрату минулого домінуючого значення селянина-хлібороба і все більшу роль в економіці робітника, зокрема шахтаря у зв'язку з підсиленою експлуатацією

Москвою донецького вугілля, Черкасенко пише циклі поезії «В царстві праці», «У шахті», «Під землею», де головними героями виступають шахтарі. Слушно відзначив Сергій Єфремов, що вірш у Черкасенка легкий, трапляються гарні та влучні строфи і сильні звороти.

Під враженням революції 1905 року і обумовленого нею відродження національно-визвольного руху в Україні, Черкасенко пише збірку оповідань «Вони перемогли», вернувшись знову до теми Донеччини, і яскраво змальовував шахтарську працю, типові постаті копальняних робітників та їхній побут.

Але найбільшу славу приносять Черкасенкові його драматичні твори. Оповіді романтичного замріяністю, вони збуджують згадки про славне минуле України і пропагують ті самі ідеї, що і його поезії. Такими є драми: «В старім гнізді» (1907), «Хуртовина» (1908), «Жарт життя» (1909), а зразком тодішньої соціальної драми стала його «Земля».

Велике враження на Черкасенка справив «Затоплений дзвін» Гавтмана. Під його впливом він написав символічну драму «Казка старого млина» (1914), в якій змальовує сучасну боротьбу старих традиційних форм українського життя із новими, обумовленими промисловим розвитком, і сумує за патріархальною поезією степів, що стає жертвою нещадного наступу техніки. Поруч реальних дійових осіб, у драмі виступають також і реальні символічні постаті, завдяки яким ще пластичніше розкривається ідея твору — боротьба старого з новим:

Живе тут казка степу,
Як легіт ніжня, як фея красная,
І все навкруг — і степ, і срібні хвилі,
І дикі скелі, й хмари у блакиті,
І вільний вітер, ніч і день — усе
Живе. Але я почуваю вже,
Що йде нова натомість казка — ваша,
І казка степу вмере, як ваша прийде.

Драматичні переживання українського народу в роки першої світової війни та зруйнування москалями здобутків української культури на західноукраїнських землях — тяжко пригнічують Черкасенка і змушують його на деякий час замовкнути.

Революція 1917 року запалює письменника новим патосом. Він вітає відновлення Української держави і в 1918 році пише велику історично-романтичну драму «Про що тирса шелестіла». В ній, за визначенням історика українського театру Дмитра Антоновича, передає тодішні настрої, пов'язані з історичною минувиною. Зображуючи героїчну добу України козацьких часів, боротьбу з турками і татарами, Черкасенко виводить на сцені кошового отамана Івана Сірка і, зокрема, змальовує відповідь запорожців на листа турецького султана Магомета IV, що

наказував їм підкоритися йому (ця тема зображена у відомій картині Іллі Рєпіна).

Написав Черкасенко також драму «Вельможна пані Кочубеева», в якій зобразив гетьмана Івана Мазепу, як борця за волю України, і Мотрю Кочубейвну, як вольову мужню дівчину, що підтримує гетьмана. Натомість її мати — хижа, мстива, засліплена жадобою влади і відданістю цареві — доводить до того, що Кочубей (її чоловік) робить доноси на Мазепу.

Визначив себе Черкасенко і як діяч на ниві народної освіти. Він впорядкував дитячі підручники і був автором дослідницьких праць: «Шевченко і діти» та «Михайло Кочубинський».

Під час визвольних змагань Черкасенко написав багато віршів, у яких виступає як гарячий патріот рідного краю і закликає всіх об'єднатись для захисту Української держави. Цикл його поезій «Братам галичанам» (1919), до якого входять вірші «Стрільці», «Наш псалом», «Стрілецький марш», «Хресна путь», «В Карпатах», «Весна», «При дорозі», пройнятий справжнім соборницьким духом, розкриває тверде переконання автора, що сила українського народу в єдності його синів з усіх українських земель:

Ми з гір, ми з полонин,
Ми з вільного Поділля.
Нас лучить дух один
Кривавого весілля!

Поет оспівує мужність січових стрільців, «синів волі», що прийшли допомогти захищати рідну державу і пліч-о-пліч з наддніпрянцями обороняють її, сповнені вірою, що «житимуть у піснях свободної країни»:

Наша втіха, наша доля —
Щастя неньки України,
Наша весна серед поля:
Воля, слава, честь вітчизни!

З благоговінням зупиняється Черкасенко перед самотньою могилою січового стрільця, що поляг у боротьбі за волю України. Перед його очима епопея великої визвольної війни, в якій сини України, не вагаючись, віддають своє життя за неї. Йому здається, що похований стрілець з могили промовляє до нього:

О, подорожній!
Зроби як я — на смерть ти не зважай:
Що смерть, життя? Се — звук порожній,
Коли в неволі рідний край!

І Черкасенко закликає всіх, кому дорога Україна, хто її любить, ставати в лави борців-оборонців її самостійності, віддати своє життя в ім'я її волі:

Ми любим рідний край,
Ми любим Україну!
До лави ж всі ставай,
Щоб битись до загину!

Наголосивши, що »в огні наш край«, що »шляху назад для нас нема«, поет зображує, як з могили встає козак Максим Залізняк, як встають інші історичні постаті, що в різний час віддали своє життя за волю України, і тепер, воскресши, поповняють ряди її оборонців. Черкасенкові вірші віддзеркалюють епізоди цієї великої боротьби — повстанський табір, бенкет на побойовищі, загальну погорду до небезпеки, готовість ціною свого життя здобути перемогу:

... Ми здавимо свою
До нас непрохану тривогу
І у кривавім сім бою
За смерть здобудем перемогу!

Поет бачить що в цій боротьбі об'єднує і веде вперед усіх — і слабих, і знеможених, і зневірених — велика ідея самостійності. Вона запалює всіх ентузіазмом, дає силу втомленим, дає віру занепалим духом:

О наша зоре провідна!
О ясна зоре України!
Ти не погасла лиш одна,
О наша мріє ослича,
І в найтемрявіші хвилини!

Після поразки визвольних змагань Черкасенко жив на еміграції. Тяжко переживав поновне поневолення рідного народу, тому на Шевченківському вечорі, на чужині, він каже:

Не знімайте тернових вінків
На святі Пророка:
Не погасли огні віттарів,
Не затих похоронний ще спів,
Ще ридає десь туга глибока...

Спочатку треба нестримно, як гірський потік, знести ворога з України, а тоді на волі тихим словом спом'янути великого Пророка.

Цикл його віршів про Відень де він перебував, про кав'ярні і вар'єте розкриває скорботний настрій поета. Його думки линуць в Україну. Все, що він бачить — тут чуже його серцю. З чужини він звертається до Шевченка і Франка, згадує їх нездійснені заповіти.

В 1934 році Черкасенко написав ще одну, сповнену романтичними мотивами минулого України, історичну драму — »Северин Наливайко«. В останні роки життя письменника вийшла його повість про молодого лицаря з часів боротьби козаків з турками. Помер Черкасенко в лютому 1940 року в Празі.

Драми Черкасенка були широковідомі в Україні. Вони, як писав Дмитро Антонович, стали «ніби мостом або галуззю ланцюга, що лучить старий побутовий репертуар з репертуаром модерного театру». Часто виставлялись у Львові, і в них великий успіх здобувала талановита артистка Катерина Рубчакова.

В часи української державности і в наступних роках на українських драматичних сценах і, зокрема, в театрі Садовського драми Спиридона Черкасенка виставлялись із великим успіхом, особливо «Казка старого млина» і «Про що тирса шелестіла», до якої композитор Кирило Стеценко написав музику. Ця п'єса викликала вийняткове патріотичне піднесення, ентузіазм, захоплення подвигами запорізьких лицарів, а одночасно була характеристикою і її автора, як письменника-патріота, що своїми драмами і віршами віддано служив рідному народові.

ДО ШАНОВНИХ СПІВАВТОРІВ РОЗДІЛУ «ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО»

У новому 1977 році сподіваємося від Шановних Авторів нових літературних творів, у тому повістей, оповідань, новель, поезій, п'єс, спогадів, рецензійних відгуків на книжкові видання, платівки, музично-вокальні вечори, театральні вистави, мистецькі виставки і т. д. Зокрема закликаємо Авторів до активної співпраці на широкій ідеологічно-мистецькій базі Асоціації Діячів Української Культури (АДУК) в усіх країнах вільного світу.

Прохаємо Шановних Авторів надсилати матеріали до розділу «Література і мистецтво» на адресу редактора цього розділу в нашому журналі; автори з Західньої Європи можуть надсилати свої твори безпосередньо до головного редактора «Визвольного Шляху» п. Григорія Драбата.

Адреса редактора розділу «Література і мистецтво»:

Mr. Leonid Poltava
(ADUK)

136, 2nd Avenue, New York, N.Y. 10003, U.S.A.

Д-р Петро МІРЧУК

СПРАВА ВБИВСТВА Т. ГОЛУФКА

Історію будь-якого атентату — його виконання, ролю виконавців, мотиви — можна вичерпно і правдиво дослідити тільки тоді, коли виконавці, ставши перед судом, добровільно й щиро подали все, що їм відоме, а конфронтація їхніх зізнань із зізнаннями свідків та устійненими в час слідства фактами — підтвердили достовірність їхніх тверджень. Але таке трапляється рідко, і навіть тоді залишаються ще якісь «контroversійні» епізоди. У величезній більшості — окремі питання даного атентату залишаються невиясненими або маловиясненими. Так, наприклад, хоч справу вбивства американського президента Джана Кеннеді досліджували на протязі кільканадцятих років не тільки найкращі спеціалісти американської поліції та слідчих органів, а й окремі комісії сенату і найвищого суду, їм не вдалося дотепер устійнити ані причин убивства, ані ініціаторів та виконавців атентату, ані навіть самого перебігу атентату так, щоб не було вже жодних сумнівів. Тому кожний атентат, особливо ж політичний, залишає його дослідникам поле для нових роз'яснень і припущень. Очевидно, читачеві залишається оцінювати їхню достовірність.

Тож не диво, що чимало невияснених чи маловияснених епізодів залишається і в історії бойових дій українського революційного підпілля.

Одною із таких справ є — вбивство польського посла Тадеуша Голуфка. А це, насамперед, тому, що польським слідчим органам ніколи не вдалося розкрити, хто був ініціатором і виконавцем атентату, в архіві ОУН ніколи не було звіту, поданого виконавцями замаху, а провід ОУН у цій справі, як і в багатьох інших, ніколи не опублікував жодного вияснення. За такого стану залишається широке поле для різних суперечних припущень, теорій та інтерпретацій.

Оцю справу заaktuалізували тепер дві публікації: об'ємиста праця Зенона Книша про Романа Барановського «В сутінках зради» (Торонто, «Срібна Сурма», 1975, 659 стор.), у якій справа Голуфка є «хребтом» того твору, та спомини Івана Кедрина-Рудницького «Життя, події, люди» (Нью-Йорк, «Червона Калина», 1976 р.), в якій передруковано статтю про справу Голуфка, поміщену давніше в календарі «Свободи». Кожний із названих публіцистів поставив свою власну концепцію, незгідну з правдою, і намагається надати їй характеру «єдиної правди». Тому, що обидві згадані теорії спрепаровані свідомо, з провокаційним намаганням очорнити ОУН, вважаємо за необхідність проаналізувати їх та сконфронтувати з правдою.

Іван Кедрин-Рудницький висунув свою теорію зараз після вбивства Голуфка в 1931 році, як тодішній кореспондент «Діла», і послідовно просовує її на протязі майже півстоліття, аж до сьогодні. Вона така:

«Отож автоматично виринає здогад, що те вбивство було *провокаційним актом*, ворожим українським інтересам. Не виключалося можливості большевицької провокації» (стор. 227). «І тоді, під час самбірського процесу, і тепер, після таких довгих років, схиляюся до думки, що вбивство Тадеуша Голуфка було заплановане якоюсь польською шовіністичною клікою та вирежисероване при допомозі польської поліції, з використанням її агентури в Організації Українських Націоналістів» (стор. 230).

На чому ж І. Кедрин буде такий свій «висновок»? На якихось фактах, заявах Проводу ОУН, авторитетних свідченнях? Абсолютно, ні! Це тільки його власний «здогад», який йому, Кедринові, «насувається» тому, що польські слідчі ніколи не викрили й не поставили перед суд виконавців атентату, а натомість судили за атентат своїх власних агентів — Романа Барановського й М. Мотику. Чому такий здогад «насувається» професійному журналістові, людині інтелігентній — логічно вияснити неможливо; натомість поява такого «висновку» стає ясною якщо з'ясувати, що він, отой «висновок», не «сам насувається», а зфабрикований навмисне І. Кедриним і вперто ним пропиханий, щоб виправдати свою співпрацю з Голуфком і очорнити ненависну йому ОУН.

Тадеуш Голуфко, згідно з інформаціями одних — народився і виховався у Росії, син польського емігранта, а згідно з принагідною згадкою Романа Барановського й Івахова під час судової розправи — спольщений «русін». Він звернув на себе увагу на переломі 1920-их і 1930-их років, як автор особливої концепції розв'язки «української проблеми в Польщі», яку намагався здійснити, ставши у відновленій Польщі не тільки сеймовим послом, а й міністеріяльним керівником «східного відділу» та керівником «відділу національних меншин» у міністерстві внутрішніх справ. Свою концепцію Голуфко виявив досить відкрито в своїх писаннях та в своїх прилюдних доповідях. Так, напр., у своїй статті, опублікованій 1931 року в «Газеті Польській» (ч. 78), Голуфко писав:

«Українська суспільність повинна зрозуміти що давня Червона Русь на протязі 600-річної приналежности до польської держави підпала глибоким впливам польської культури, стала мішаною польсько-руською країною. І тому українці повинні погодитися з тим, що ця область стала *невід'ємною частиною Польщі* та всі надії на якісь зміни заведуть... Тому-то українці з «Малопольські Восточней» повинні, не тільки з почуттям програної війни 1918 року, а й погляду реальної оцінки становища як у цій області, так і в міжнародній, а насамперед в ім'я радії буття українського народу як цілості, — щиро стати на

становищі громадян польської держави, велич і сила якої лежать і в їхньому національному інтересі».

А «Слово Польське» з 5. 10. 1931 р. реферувало:

«Голуфко був абсолютно проти якихнебудь автономістичних думок, звідкіля вони не виходили б. Мало того. Він був також проти творення денебудь у Галичині українського університету. Бо слушно вважав, що за теперішнього стану справ, коли болюча для нас проблема ще вічно виступає як політична категорія, давати українському населенню якунебудь автономію чи університет, це тільки утривалувати й ще збільшувати цю політичну категорію, а тим самим сепаратизм, себто — унеможливлувати реалізацію виховної програми... На дорозі до необхідного поєднання, бо подиктованого історичними й природними умовами, у своїй програмі, яка мала виховувати нового громадянина, Голуфко логічно й послідовно висував ясні й конче потрібні засоби: повинно бути одне Товариство людкової школи, польсько-руське, повинні бути однакові права й обов'язки, накладені на поляка й на русина; один польсько-руський кооперативний рух, який точно підлягає державній контролі, помножуючи й утривалуючи добробут усіх громадян; повинні бути одні організації фізичного виховання, нарешті — повинна зобов'язувати в Східній Галичині одна й та сама, що в цілій державі, самоуправа».

Отже, простіше сказавши, треба зліквідувати «Просвіту», «Рідну Школу», «Соколи», «Луг», українську кооперацію, українське шкільництво, а замість них zorganizувати в кожному українському селі «польсько-руські» організації і установи — «Товажиство Школи Людовой», «Стшельди», «Кулка Рольніче». Виключно польські школи народні й середні, з евентуальним допущенням навчання «руської» мови, — але рішуче не історії, географії України ні української літератури. Так з допомогою польського шкільництва і «польсько-руських», а насправді шовіністично-польських товариств і організацій виховати українців західніх областей на «поляків руського походження», а потім пляново розселити їх по всій Польщі й повністю спольщити.

Такою була концепція Голуфка «розв'язки» української проблеми «в Польщі», себто справи західньоукраїнських земель, що опинилися під польською окупацією. Крім того, тісна співпраця Голуфка з Перацьким, міністром внутрішніх справ і автором варварської «пацифікації», свідчила про те, що це була тільки половина цілого плану «цукерка і шибениці», з розподілом ролей: з допомогою плану Голуфка мало відбутися плянове «культурне» польщення західніх земель України і їх українського населення, а польська поліція і польські суди мали «пацифікаціями», тюрмами й шибеницями здушувати будь-який спротив українців. Тому Тадеуш Голуфко, «апостол русько-польського порозуміння», вважався за прихованого співавтора варварської «пацифікації».

Тож нічого дивного, що борці за привернення західнім землям України національно-державної незалежності визнали Тадеуша Голуфка

таким (або ще й більш небезпечним, бо єхидно замаскованим) ворогом українського народу як і Перацький, і тому призначили йому таку саму заплату з рук бойовиків українського підпілля, яку дещо пізніше дістав Перацький. Коли на львівському процесі ОУН в 1936 р. була мова про волинського воеводу Юзефського, що реалізував концепцію Голуфка на Волині і мав загинути з рук бойовиків ОУН на наказ її Крайового провідника Степана Бандери, то С. Бандера заявив:

»Воевода Юзефський мав загинути не тому, що — як каже прокурор — хотів зближення двох народів, а тому, що метою цілої польської політики, зокрема на Волині, де її репрезентував Юзефський, була державна й національна асиміляція українців«.

Не зважаючи на те, що свій плян «на знищене Русі», себто на повне сполющення західноукраїнських земель, Тадеуш Голуфко пропагував і реалізував досить відверто, йому пощастило знайти серед української інтелігенції таких, що вважали його за щирого приятеля українського народу і були готові з ним співпрацювати. До таких належали насамперед варшавські діячі «уряду УНР в екзилі», які «варшавським договором» визнали західноукраїнські землі «невід'ємною частиною Польщі; попала до них і частина лідерів УНДО, а між журналістами палким оборонцем Голуфка, як «приятеля українського народу», став — Іван Кедрин-Рудницький.

Симпатії тих українських політиків Голуфко здобув своєю «основною» тезою, що поляки і українці мусять йти спільно проти спільного ворога — Москви. Це виглядало як пропагування серед поляків необхідності визволення України з-під московського ярма і повернення їй незалежності. Такого наївного захоплення деяких західноукраїнських політиків та редактора І. Кедрина «протиросійською» концепцією Голуфка не охолоджував навіть факт, що для Голуфка українці існували тільки на схід від тодішнього польсько-російського кордону, ані навіть те, що саме за порадою Тадеуша Голуфка, тодішнього керівника «східного відділу» в польському уряді, Польща в 1929 році підписала «пакт Літвінова» про непорушність кордонів Польщі та СРСР, про який Голуфко відверто говорив, що з погляду польських інтересів це найвигідніша розв'язка української проблеми. І коли після «пацифікації» Голуфко запросив представників УНДО на «чорну каву» для «приватного» обговорення «нормалізації» українсько-польських взаємин, висунувши як першу вимогу, щоб УНДО склало в імені всіх українців під Польщею заяву про беззастережну лояльність до польської держави та відкликала українські скарги у Лізі Націй проти варварської польської «пацифікації», то знайшов групу галицьких політиків охочих на розмову з ним. А журналіст Іван Кедрин далі вихвалював Голуфка, як «щирого приятеля» українського народу. Своє власне наставлення до Голуфка Кедрин намагався представити як ставлення «усіх розумних українців», мовляв — щира співпраця з

Голуфком в інтересі українців. Саме з цього і випливає його «автоматичний згодад», що... «українофіла» Т. Голуфка зліквідували самі поляки руками «малограмотних» бойовиків ОУН, за посередництвом провокатора польської поліції в ОУН Романа Барановського, «бойового референта крайової команди ОУН».

Після вбивства Голуфка в органі УВО «Сурма» появилася обширна стаття, у якій з'ясовано дійсне політичне обличчя Голуфка, як автора східного пляну «на знищене Русі» та завзятого пропагатора угодовщини і «хруніяди» серед української інтелігенції. Подібні інформації подав також «Бюлетень КЕ ОУН». Із зізнань на самбірському процесі І. Кедрин мусів довідатися, що ще перед вбивством Голуфка на сходинах клітин ОУН була мова про нього, як про впертого пропагатора «хруніяди» серед українців та дуже небезпечного, запеклого ворога визвольної боротьби українського народу на українських землях, окупованих Польщею, які, згідно з його пляном, були приречені на спольщення. А Роман Барановський на тому ж судовому процесі у Самборі заявив: «Д-р Богдан Гнатевич (Крайовий комендант УВО) сказав моїй жінці, що Голуфка вбила УВО, але давніше до того не признавалася, бо в тодішній ситуації це було не вигідне». (Див. З. Книш: «В сутінках зради», стор. 207). Але все це не мало жодного впливу на погляд Кедрина, хоч заперечує його «згодад», і він ще й сьогодні вперто повторює свою вигадку.

Такий тенденційний, апріорно висловлений «згодад» І. Кедрин спирає на «факти», що агент польської поліції Роман Барановський був бойовим референтом КЕ ОУН, мовляв, завдяки цьому польська поліція могла з його допомогою руками рядових членів ОУН вбити Голуфка. Ким же насправді був Роман Барановський і яка його справжня роль у справі Голуфка? Про це я вичерпно з'ясував у моїй праці «Нарис історії ОУН» (т. 1, стор. 350-362), ґрунтуючись насамперед на офіційній заяві КЕ ОУН, опублікованій у «Бюлетені КЕ ОУН» та в «Розбудові Нації» (ч. 11-12, листопад, 1933, стор. 297). Для пригадки тут тільки коротко повторимо головніші факти.

Роман Барановський, син священика (мати полька), народився 1904 року. Ще як був учнем гімназії став членом УВО і, як член бойової групи «Летюча бригада», у 1924-25 роках брав участь у різних експропріаційних акціях УВО. Заарештований разом із своїм братом Ярославом за участь у нападі на поштовий амбулянс під Калушем у листопаді 1925 року, був засуджений у червні 1926 р. на два і пів року тюрми. Після двох років його звільнили з тюрми, взявши до уваги стан його здоров'я. Вийшовши на волю, Роман Барановський знову контактувався з УВО, а одночасно — з польською поліцією, щоб дістати від неї добру opiniю і знайти відповідну працю. Тоді, — згідно з його пізнішими зізнаннями на суді, — почалася його співпраця з поліцією, а в червні 1929 р. він став її постійним працівником як таємний агент на відтинку УВО-ОУН, одержуючи 200 злотих місячно та додаткові ви-

нагороди за окремі послуги (за послуги у схопленні З. Коссака дістав додатково 1,500 злотих). Полк. Роман Сушко-«Сич», що тоді був Крайовим комендантом УВО, знову прийняв Романа Барановського (в 1928 році) до праці в УВО і призначив його бойовим референтом Крайової Команди УВО (див. З. Книш: «Дух, що тіло рве до бою», стор. 107, також його «Дрижить підземний гук», стор. 30). Але дивна поведінка Барановського, його безупинне взаємне нацькування провідних членів УВО, привели до того, що наприкінці 1928 р. його завішено в правах члена УВО і передано до організаційного суду.

У червні 1929 року рішенням суду і команди УВО Р. Барановського усунуено з УВО. Отже він перестав бути членом УВО фактично наприкінці 1928-го, а формально в червні 1929-го року. Ясно, що саме тому він не брав жодної участі в установчій Конгресі ОУН в січні 1929 і членом ОУН ніколи не був.

Але, ставши на службу польській поліції, Роман Барановський не виявив їй правди про те, що його усунули з УВО і не прийняли до ОУН, навпаки — щоб підбити собі ціну він запевнив своїх зверхників, комісара поліції Чеховського і радника Івахова, що є далі бойовим референтом у Крайовій Команді УВО й, одночасно, в Крайовій Екзекутиві ОУН. Це була помилка Барановського, яка привела його до загибелі. Завдяки своїй ранішній діяльності в УВО, Барановський мав ще велике довір'я у членів УВО й ОУН, тому міг розвідати багато таємниць УВО й ОУН. Проте він не знав усього того, що мусів би знати дійсний бойовий референт УВО й ОУН. Коли Р. Барановський видав полякам сотн. Ю. Головінського як Крайового коменданта УВО й Крайового провідника ОУН, допоміг зловити Зенона Коссака, виявив членів нападу на поштовий амбулянс під Бібркою та дещо інше, дістав за це додаткову заплату. Але, коли інші його інформації поліції виявилися неповні або неправдиві, тоді його почали підозрівати: Як же це так, що бойовий референт КК УВО і КЕ ОУН не знає (якщо не заздалегідь, то після замаху) всіх подробиць акції і її виконавців? Вкінці, коли Барановський ніяк не міг в'яснити, хто вбив Т. Голуфка, а потім комісара Чеховського, зверхника Барановського, польська поліція зробила висновок, що він служив їй не як справжній агент в УВО й ОУН, а навпаки — був «нурцем» УВО-ОУН у польській поліції. Тому його й поставили перед суд і, як такого (як «нурця» УВО-ОУН в польській поліції), засудили на десять років тюрми, в якій він помер 11 липня 1935 р.

Справа вбивства Голуфка була особливо важким ударом по провокаторській роботі Р. Барановського. Намагаючись слідкувати за бойовою діяльністю ОУН, він передав бойовикам ОУН позначені револьвери. Вони взяли їх, але Барановський не міг дослідити через кого і до кого в сітці ОУН ті револьвери помандрували, не будучи членом ОУН. Коли ж виявилось, що саме тими револьверами вбито Голуфка, а він ніяк не міг розкрити виконавців атентату, то це припечатало його долю.

Факт, що Романа Барановського судили на відкритому процесі, виявили його працю на службі польської поліції та засудили на 10 років тюрми як члена УВО-ОУН, де він і помер (два роки по засуді) — виключає будь-яке пов'язання вбивства Голуфка з польською агентурою (за посередництвом Барановського) і навіть заперечує логічність такого припущення. Бо якби справді щось таке було, то Р. Барановський не приховував би цього на суді, чи після засуду, хоч би тому, щоб рятувати себе від довголітньої тюрми і повільної смерти в ній. Адже він за гроші продав польській поліції на смерть сотн. Ю. Головінського, допоміг зловити, а тим самим тортурувати З. Коссака, який йому так вірив і допомагав у біді. Видав і свого приятеля, заступника, а потім зверхника в бойовій референтурі УВО Зенона Книша і всіх тих, хто разом з Книшем брав участь у нападі під Бібркою. Отже, що могло б стримати його від виявлення польських наказодавців убити Голуфка, щоб рятувати своє життя? Крім цього, якби це була польська агентура, то поляки зараз по вбивстві Голуфка були б зліквідували фізично й Барановського, щоб назавжди затерти сліди своєї ролі.

І. Кедрин намагається підмурувати правдоподібність своєї вигадки про польське агентурне вбивство Голуфка «загадковістю» негайного виконання смертної кари, на яку засудили В. Біласа й Д. Данилишина, мовляв — поляки боялися, що на звичайному суді проти Біласа й Данилишина могло б виявитися, що вбивство Голуфка зорганізували самі поляки руками бойовиків ОУН. Такий аргумент дуже наївний і простенький. Адже Біласа і Данилишина страчено на доручення самого президента Польщі! Чи це означає, що й він був особисто замішаний у вбивство Голуфка і боявся виявлення правди? Якби вбивство Голуфка було аранжоване за посередництвом Барановського, то він міг це вчинити (теоретично) тільки через Гнатову, який «зник» по втечі з Польщі. Навіть у випадку повного зізнання Біласа і Данилишина, вони могли виявити тільки М. Гнатову як того, що дав їм наказ. Барановського вони зовсім не знали. Це добре знала польська поліція, отже не мала чого боятися. У випадку будь-якої співучасті Барановського в убивстві Голуфка, польська поліція і польський суд не мали причини боятися судити його у 1932 р., коли вчинили це 1933 року, оскарживши Барановського за постачання револьверів, якими вбито Голуфка! Що більше, тільки самий Барановський міг виявити свої контакти з польською поліцією, а не Василь Білас і Дмитро Данилишин, які Р. Барановського взагалі не знали. Данилишина й Біласа поляки не хотіли передати на звичайний суд, бо боялися, що звичайний суд засудить їх тільки на досмертну тюрму або замінить їм кару смерти на досмертне ув'язнення, як це сталося з підсудними на варшавському процесі за вбивство Перацького. Вони хотіли езекуцій, щоб маривом шибениць залякати українських революціонерів і всіх українців. «Наглий суд» вимагав кари смерти і негайної езекуції засуджених: для цього й були створені спеціальні «нагли суди».

Ролю Романа Барановського, як агента польської поліції, І. Кедрин намагається використати одночасно для обґрунтування своєї вигадки про польське аранжування вбивства Голуфка руками бойовиків ОУН та для очорнення ОУН «ствердженням», що вона була спенетрована поліційними провокаторами.

Вже із зізнань Барановського й Мотики на самбірському процесі І. Кедрин мусів знати, що Роман Барановський став платним працівником польської поліції у червні 1929 року, отже після того, як його усунено з УВО, а до ОУН він ніколи не належав; а Мотика погодився співпрацювати з польською поліцією щойно тоді, коли був усунений з ОУН. Де ж тут якась «інфільтрація» польських агентів в ОУН? І. Кедрин напевно читав у «Розбудові Нації» комунікат про офіційне усунення Барановського з УВО ще перед тим, як він став агентом польської поліції, а також ствердження, що він ніколи не був членом ОУН. Але І. Кедрин все це просто ігнорує. Що більше, він каже, що Роман Барановський брав участь в установчій Конгресі ОУН у Відні, хоч сам Кедрин був учасником того Конгресу як гість і міг переконатися, чи справді це був Роман, а чи його брат Ярослав. Якщо Кедрин не пам'ятає учасників Віденського Конгресу, то повинен був перед публікуванням такої провокації подивитися на фотознімок і список його учасників у «Нарисі історії ОУН» (стор. 88 і 89), щоб впевнитися, що між ними нема Романа, а є Ярослав Барановський. Хіба це честь для українського журналіста вживати свідому брехню тільки тому, щоб очорнити нелюбу йому українську політичну організацію? Думаємо, що І. Кедрин знав особисто «тайняків» польської політичної поліції у Львові Гірного й Хім'яка — колишніх вояків Української Галицької Армії, але чи міг би він твердити, покликаючись на випадок з Гірним і Хім'яком, що УГА була «інфільтрована польськими провокаторами»?

Висновок: Конфронтація «висновку» щодо вбивства Голуфка було аранжоване поляками й виконане з допомогою провокатора Романа Барановського бойовиками ОУН показує, що це суперечна з правдою і логікою вигадка, яку І. Кедрин навмисне спрепарував, щоб виправдати свою коляборацію з Голуфком, «приятелем українців», та очорнити нелюбу йому ОУН.

Зараз по вбивстві Голуфка було появилось ще дві «концепції». Перша: вбивство Голуфка — діло Берліну, виконане руками членів ОУН, «його агентів». Так говорили польські шовіністи, які у своїм примітивізмі вважали, що українську проблему, як і самих українців, «вигадкували» на злість полякам німці, тому кожний український патріот, особливо революціонер, — «німецький агент». Друга «концепція»: вбивство Голуфка — діло Москви, агенти якої «інфільтрували ОУН».

Але обидві згадані «концепції» швидко зазнали повного краху, як очевидні, примітивні нісенітниці.

(Далі буде)

»УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ШЕКСПІРОВИХ СОНЕТІВ« — О. ПРОКОПІВ

(*Orysia Prokopiw: »Ukrainian Translations of Shakespeare's Sonnets«.*
Edited by C. Bida. University of Ottawa, 1976)

Проф. К. Біда, дослідник Шекспіра й президент Українського Шекспірівського Т-ва (заснованого в 1957 р. в Гайдельберзі, Німеччина) постарався про нову працю з ділянки української Шекспіріани; це докторська дисертація, з Оттавського університету (1974 р.). Авторка праці Орісія Прокопів проаналізувала вичерпно тексти сонетів таких українських перекладів: Івана Франка (1882, 1884, 1904 і д.), Павла Грабовського (1900), Максима Славінського, а далі Василя Онуфрієнка, Яра Славутича, Олега Зуєвського, Ігоря Костецького, Т. Савича, Остапа Тарнавського, Святослава Гординського, Святослава Караванського, включно з повною збіркою Д. Паламарчука (Віліям Шекспір: »Сонети«, Дніпро-Київ, 1966).

Найцінніше в праці О. Прокопів — це порівняльна метода досліджу перекладів, конфронтація їх з оригіналами Шекспіра, аналіза змісту й форми з поодиноких авторів, тонке відчуття й характеристика позитивів і негативів передачі Шекспірових ідей українськими перекладачами та перша в українській Шекспіріані спроба оцінки — евальвація авторів, що бралися за нелегке завдання передати світ ідей, відчужань і переживань великого англійського поета й драматурга.

Сама студія написана англійською мовою, складається з історичного перегляду українських перекладів, обговорення сонетної »структури« ззагалі, аналізи »реторичних фігур«, постатей і їх образowości (з окремою увагою сонетам 18, 130, 60, 46, 29 і 11), висновків, бібліографії, транслітерації та індексу імен. Як сказано, в своїй студії авторка ставила наголос на порівняльно-стилістичну аналізу й вив'язалася з неї якнайкраще. Перед шекспірознавцями солідна, науково-витримана студія, що в деяких аспектах має значення не тільки для конкретного питання англо-українських перекладів Шекспірових сонетів, а й дає матеріал і для загальнотеоретичних питань, у тому й питання, висунутого автором цих рядків на міжнародному конгресі літературознавців у Кембріджі 1972 року — посільки переклад треба, чи можна, трактувати як »двомовну творчість« і як взаємини між глибинною та назверхньою структурами того самого, чи двох різних творців. Праця О. Прокопів дає важливий і унікальний матеріал для дальших дослідів цієї — як сказано — загальнотеоретичної проблеми.

З приємністю треба зазначити, що нове видання — це один із томів серії »Українські студії Оттавського університету« за редакцією проф. К. Біди, що появився завдяки фінансовій допомозі Фонду П-ва Івахнюків при Оттавському університеті та »Гейтвей Паблішерс« в Едмонтоні. Оттавський осередок українознавства має не тільки заслужену

давно традицію студій і видавничої діяльності («Кобзар», 1840-1961, «Квебекська поезія» в українських перекладах, 1968), а й започаткував у 1976 р. видавання серії наукових студій з українознавства під фірмою Оттавської Університетської Преси.

Праця О. Прокопів — один із перших томів цієї серії. Дальші томи в друку, або в підготові. І редакторів серії, проф. К. Біді, і його співробітникам, а зокрема «спонзорам» П-ву Івахнюкам належить признание й подяка української громади.

Яр. РУДНИЦЬКИЙ, *Vinniper*

ВІДИЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ

ІНЖЕНЕР ЄВГЕН ЛЯХОВИЧ

16-го жовтня 1976 року помер у США *інж. Євген Ляхович* — учасник українських Визвольних Змагань, один із найвизначніших діячів Українського Визвольного Руху між двома минулими світовими війнами.

Покійний народився 4 серпня 1900 року в місті Ушня. В 1918 році, як 18-річний юнак, вступив до Української Галицької Армії і боровся в її рядах до 1921 року. В 1922-23 роках студював техніку в Данцігу, а потім переїхав до США, де продовжував свої технічні студії у Брукліні.

Продовжував визвольну боротьбу за волю України в рядах УВО і ОУН. У 1933-35 роках був дипломатичним представником ОУН у Лондоні (Велика Британія), де був керівником Українського Пресового Бюро. Вернувшись до США, був співредактором «Свободи» до 1942 року, а згодом працював інженером у машинобудівельній фірмі в Брукліні. В 1946-48 роках зосереджував свою діяльність на допомозі визвольно-повстанській боротьбі в Україні. Зорганізував у США Організацію Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ) і був її першим головою.

Інженер Євген Ляхович відзначався глибоким українським патріотизмом і націоналістично-християнським світоглядом. Був визначним українським журналістом-публіцистом та автором багатьох праць на національно-виховні теми. Співпрацював у багатьох, переважно націоналістичних, журналах і часописах, в тому й у «Визвольному Шляху». Вічна йому пам'ять!

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДЕР НЕГРИЦЬКИЙ-ГРАНОВСЬКИЙ

4-го листопада 1976 року у США помер *проф. О. Негрицький-Грановський* — відомий український діяч, дійсний член НТШ, письменник-поет.

Покійний народився 1887 року у Бережницях, Крем'янецького повіту (Волинь). Студіював у Київському комерційному інституті, а в 1913 році виїхав до США. Закінчивши тут студії, працював в американських університетах. У 1925 році одержав титул д-ра філософії.

Автор наукових і політичних праць, між якими вирізняється його праця «Вільна Україна необхідна для постійного миру» (1945). Вийшло й кілька збірок його поезії.

Крім наукової, займався також політичною працею і був багатолітнім головою ОДВУ, членом Сенату ОУН(м).

ОТЕЦЬ МИТРАТ ВАСИЛЬ ЛАБА

10-го листопада 1976 р. в Едмонтоні (Канада) помер на 89-му році життя *о. мит. проф. д-р Василь Лаба* — відомий український священик-патріот, що вірно служив Богові й своєму народові.

Покійний народився 1. 9. 1887 року в м. Бертишеві, Бібрського повіту. Закінчив гімназію у Львові, потім студіював філософсько-богословські науки в Інсбруці (Австрія), Фрайбурзі (Швейцарія) й у Відні. Приймавши священичий сан у 1912 році виконував обов'язки префекта студій у Львівській Духовній Семінарії в 1912-1914 роках. У 1914 році одержав докторат св. Богослов'я у Віденському університеті.

Під час першої світової війни сповняв обов'язки польового духовника для українців в австрійській армії, а в 1919 році вступив до УГА і був генеральним вікарієм Кам'янець-Подільської єпархії. Від 1921-го до 1928-го року був лектором Богословського факультету Греко-Католицької Духовної Семінарії, а потім її віцедиректором. У 1928 році габілізувався на доцента Богословської Академії і став звичайним професором і крилошанином Митрополичої Капітули, одночасно викладав у державній дівочій учительській семінарії. У 1943 році, вже як митрат, сповняв обов'язки начального духовника дивізії «Галичина» і генерального вікарія українців у німецьких частинах. По другій світовій війні був ректором Духовної Семінарії у Гірберзі (Баварія), а потім у Голландії, звідки переїхав до Канади.

Покійний *о. мит. проф. д-р Василь Лаба* залишив по собі велику духову спадщину — багато наукових праць і світлий приклад зразкового українського священика-патріота. У похороні Покійного, що відбувся 16-го листопада 1976 р., брав участь Патріярх Йосиф.

ПРОФЕСОР ДОКТОР ВАСИЛЬ ПЛЮЩ

16-го листопада 1976 року в Німеччині помер на 74 році життя *проф. д-р Василь Плющ* — визначний український суспільно-політичний діяч.

Покійний народився 10. 1. 1902 року в козацько-шляхетській родині. Відзначався гарячим українським патріотизмом, як націоналіст із переконання та незламний борець за волю і державність України. Був

визначним науковцем, автором численних наукових праць, зокрема на медичні теми та з історії української медицини, а також з історії національно-визвольного руху на українських центральних і східних землях. Організатор української науки, громадський і політичний діяч, член і співзасновник Спілки Визволення України на чужині.

Життєвий шлях покійного проф. д-ра Василя Плюща позначений творчою і жертвовною працею українського науковця-патріота. Працював як професор медицини у Київському, Львівському і Братиславському університетах, був керівником і одним із засновників Медичної секції УВАН, першим головою Ради ЦПУЕН, заступником голови УМХС, ученим секретарем і заступником голови УВАН в Європі, членом-засновником німецького Т-ва Торакологів, редактором медичних гасел «Енциклопедії Українознавства», співробітником націоналістичних видань, зокрема «Шляху Перемоги», «Визвольного Шляху», «Юкренієн Ревю» та інших.

Відійшов у Вічність, як безкомпромісовий борець-націоналіст, що вірно й чесно служив своєму народові. Похований на українському православному цвинтарі в Баунд-Бруку (США).

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) появилася цінна праця

ВАСИЛЯ ПЛЮЩА

»БОРІТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЕТСЬКОЮ ВЛАДОЮ«

Автор — відомий український учений і публіцист — висвітлює найменш знану сторінку нашої історії — визвольну боротьбу українського народу проти московсько-большевицьких окупантів України в 1922-1941 роках. Для цього він зібрав багатий джерельний матеріал і використав у своїй праці.

Книжка має 126 сторінок, добрий папір і тверду обкладинку.

Ціна: у Великій Британії — 1 ф. 50 п., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість анг. фунта.

Замовлення просимо висилати на таку адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ПЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folksham Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, Vic. 3045, Australia.

Mr. W. Lytaya
c/o Dntzier
328 Mt. Alexander Rd.
Essendon, Vic. 3040.

АВСТРІЯ:

M. Petrusczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W. Zastawny
Soler 5039,
Buenos Aires

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Ed. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., Canada M5V 2R3

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67

ПАРАГВАЙ:

I. Lytynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St. Germain
75—Paris, 9^e

США:

Mr. H. Cedrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y. 10003,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kazuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9748, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa

Дітройт і околиця:

Mr. Iko Rozak
5951, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Коштортерів і Заступників — 90 пенсів або 2,50 дол.
Всіх Коштортерів і Передплатників поза Великобританією просимо роз-
раховуватися з нашими Заступниками. Про можну зміну адреси просимо
повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

~~~~~  
«ВИЗВОЛЬНИЙ ПЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-  
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ  
ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУ-  
ЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО  
БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,  
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА  
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.  
~~~~~